SULTAN İKİNCİ ABDÜLHAMİD HAN

DEVLET VE MEMLEKET GÖRÜŞLERİM

2

A. Atilla ÇETİN

ÇAMLICA

Doğru bilgi doğru kaynaktan alınır...

DEVLET ve MEMLEKET GÖRÜŞLERİM-2

ÇAMLICA BASIM YAYIN / 91

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Ömer Faruk Yılmaz

EDİTÖR
Harun Tuncer

HAZIRLAYAN
Prof. Dr. Atilla Çetin

TASHİH
Abdullah Akar - Kemal Öncel

GRAFİK / TASARIM
Eyyüp Çakırgöz

KAPAK TASARIM
Sedat Yazılıtaş

1. BASKI
Ekim 2011, İstanbul

ISBN
978-605-4421-92-3

BASKI ve CİLT
Fazilet Neşriyat
Bağlar Mah. Mimar Sinan Cad.
No:52 Güneşli - Bağcılar / İstanbul
Tel: 0212 657 88 00 (pbx)

ÇAMLICA BASIM YAYIN
İnciliçavuş Sk. No:27/1 Sultanahmet/ İstanbul
Tel/Faks: 0212 512 41 01

www.camlicabasim.com
bilgi@camlicabasim.com

T.C. Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 15702

© Bu eserin bütün yayın hakları Çamlıca Basım Yayın ve Ticaret Anonim Şirketi'ne aittir. İzinsiz yayınlanamaz.
Kaynak gösterilerek iktibas edilebilir.

DEVLET ve MEMLEKET GÖRÜŞLERİM -2-

HAZIRLAYAN
Prof. Dr. Atilla Çetin

ÇAMLICA
İstanbul 2011

İÇİNDEKİLER

Takdim 7
A - Siyasî Muhtıralar 11
B - Islahat İle İlgili Muhtıralar 165
C - Hayvancılık ve Ziraatle İlgili Muhtıralar 219
D - Maliye İle İlgili Muhtıralar 227
E - Demiryolu İle İlgili Muhtıralar 233
F - Müteferrik Muhtıralar 237

TAKDİM

Prof. Dr. Atilla Çetin'in "Devlet ve Memleket Görüşlerim" adlı bu çalışma dizisinin ilk kitabında belirttiği gibi Sultan Abdülhamid Han'ın şahsen kaleme aldığı ya da alınmasını emrettiği hatıratı bulunmuyor. Dolayısıyla sarayda etrafında bulunan birtakım kimseler ve yine aile efradından kimilerinin yazıp yayınladıkları kitaplar diyebiliriz ki Ulu Hakan'ı yalnızca kısmen tanıtabilmekte, onu siyasî ve millî görüşleriyle bire bir aksettirmek imkânından mahrum bulunmakta.

Bunun yanı sıra sultanın az evvel bahsettiğimiz ve kısmen karanlıkta kalan bu iki cephesi muhtelif şahıs ve makamlara hitaben kaleme aldırdığı "muhtıralar" diye anılan belgelerde gizli. Yayınevimiz Atilla Bey'in hemen hemen 30 küsur sene evvel neşrettiği aynı başlıklı çalışmayı da titiz bir kontrolden geçirmek suretiyle yayına hazırladı. Bahsi geçen muhtıralar satır satır yeniden okundu ve hatalar düzeltilmeye çalışıldı. Gereken yerlerde dipnotlar eklendi ve sadeleştirilmesi yapılan birinci cildin aksine orijinal dili korundu. Çalışmayı bu suretle yayınlamaktan maksadımız, okura tarih literatüründe bir nebze de olsa mesafe kazandırmak, o günün dilinin aslında bugünkü dili besleyebilecek tabir ve deyimlerle dolu olduğunu göstermekten ibaret.

Bu iki kitap çalışması yayın usulü bakımından birbirinden farklı gibi görünse de okur şunu bilmeli ki her iki çalışmadan da istifade etmek gayetle mümkündür. Yine okurun şu noktayı bilmesini arzu ederiz ki, bir istisnadan başka hiçbir eser "hata"dan masun değildir ve olmak imkânı da yoktur. Dolayısıyla göze çarpacak her türlü eksik ve kusuru şimdiden kabul ve bizi ihtar edenlere teşekkür ederiz.

Çamlıca Basım Yayın, 2011

A - SİYASÎ MUHTIRALAR

1- Bu muhtırada Doğu Rumeli, Bulgaristan, maliye, bazı dâhili işler, meşrutiyet idaresinin kuruluşu ve sonra meclisin kapatılma sebeplerinden, ahlak bozukluğu ve maarif gibi değişik meselelerden bahsedilmektedir. Bu meselelerin durumları, sebepleri ve gereken ıslahat hakkında Sultan İkinci Abdülhamid Han'ın görüşleri yer almaktadır.[1] Tarih: 8 Cemâziyelevvel 305 (21.01.1888).

Muhtıra-i Seniyye - Yıldız Sarayı Başkitabet Dâiresi

Devlet ve memleketin hayli senelerden beri içinde bulunduğu hâl-i müşkilât ve gavâil-i maddiye (maddi gaileler) ve mânevîye cümlenin malûmudur. Büyük büyük istikrazlar akdiyle (borç alımı) varidât-ı devletin (devlet gelirleri) bu istikrazların faiz ve re'sül mallarını (sermaye) te'diyeye (ödemeye) hasr ve tahsis eylediği zamanlardan berü bi't-tab zuhûra gelen buhran-ı malî memûrîn maâşâtının suret-i muntazamada adem-i te'diyesi (ödenememesi) ve idâresinin şuabât-ı muhtelifesinde birçok levazımın tedârik olunamaması ve devletçe görülen birçok nevâkısın ikmâl edilememesi gibi birtakım netâyic-i müteessifeyi (üzücü sonuçlar) tevlid etmiş olup, bu müzayakayı mehmâ emken (imkan nisbetinde) tehvin etmek ve elden çıkan varidâtı suret-i uhra ile tedârik ve temin eyle-

1 BOA, Y.EE, 4/31.

mek niyet-i hayriyyesiyle menâbi'-i servet-i memleket (servet kaynakları) olan orman ve maâdin (madenler) ve turuk (yollar) ve meabir (geçitler) ve ziraat ve ticaret gibi esbâb-ı refah ve saâdetten iktitâf-ı semerât-ı müfide (faydalı sonuçlar elde etme) edilmek yoluna gidilerek bu bâbda pek çok imtiyâzât verilmiş ve bunlardan bi-hakkın istifâde edilmesi ve Hazine-i celileyi ve devletin itibâr-ı mâlisini terfîh ve temin edecek her türlü vesâit-i nâfi'anın (yararlı vasıtanın) mevkî-i icrâya konulması kirâren ve mirâren (tekrar tekrar) tavsiye ve tenbih buyrulmuş ise de her nasılsa imtiyâzâta nail olanların nâ-ehil ve gayr-i muktedir bulunmalarından mıdır, yoksa imtiyâzât-ı mebhûsün anhânın (bahsedilen imtiyazların) şerâit ve ahkâmı matlûb ve muntazar olan fevâid ve muhassenâtı (fayda ve güzelliği) gayr-i zâmin (garanti etmemiş) olduğundan her ne hal ise hiçbir imtiyazdan me'mûl edilen derecede menfaat hasıl olmamış ve beklenilen semere husûle gelmemiştir. Daima buhran-ı malîden bahsolunmuş ve fakat bu buhran ve muzayakanın def'i esbâbı neden ibaret olduğu tamamen ve kâbil-i icrâ bir surette gösterilmemiştir. El-yevm Bulgaristan emaretini teşkil eden kıt'a vaktiyle Tuna vilâyeti bulunduğu halde inzibât ve asayişini temin zımnında orada ikâmet eden Asâkir-i Şâhanenin masarifâtı Hazine-i celileden verildiği gibi umum varidât-ı müstahsalası (tahsil edilen gelirler heman memûrin-i mahalliyeyi idâreye kâfi ve hazine-i celileye gelen miktar pek cüz'î olup hâlbuki bugün eyâlet-i mezkûre silâhaltında yüz bini mütecâviz asker beslemeğe muhtedir olduktan başka aded ve mikdar-ı maaşça evvelkinden daha ziyâde olan memûrîn-i mahalliyeyi tamamen edare ederek prenslik tahsisâtı dahi suret-i muntazama ve dâimede taht-ı temîne alınmış ve askerin suret-i mükemmelede techizi zımnında pek çok Krupp topları ve tüfek ve cephâne ve her türlü levâzım-ı harbiye mübâyaa edilmiş (satın alınmış) ve hudud üzerinde müteâddid istihkâmlardan başka prensin sarayı ve daha birçok binalar inşâ olunmuş ve mektepler tesis kılınmış ve umûr-ı nâfı'aya dahi mebâliğ-i külliye sarf edilmekte bulunmuş olduğu cihetle Bulgaristan'dan el-yevm zamân-ı sâbıka nisbetle belki üç dört kat daha ziyâde varidât istihsal edilmekte oldu-

ğu anlaşılmıştır. Ve Yunanistan'a terk olunan Yenişehir eyâletiyle Avusturya'nın taht-ı işgalinde bulunan Bosna ve Hersek eyâleti dahi ayni terakkiyât-ı maddiyeye mazhar olmuş ve bu ise mahza nisbeten intizâm-ı idâre netâyic-i hasenesi olduğu gayr-i münker (inkâr olunamaz) bulunmuştur. İşbu âsâr-ı gayret ve terakki eyâlât-ı mezkûrede görüldükçe ve bizde dahi cüz'î himmet ve gayret sarf edildiği halde bu gibi terakkiyâta suhûletle muvaffakiyet hâsıl olabileceği düşünüldükçe hâl-i hâzırdan an-samimi'l-kalb (can u gönülden) müteessir olmamak ve esbâb-ı mûcibesine teessüf etmemek kabil olmuyor. Terakkiyât-ı maddiye ve mâneviyeye medâr olmak ve ahalinin saâdet-i halini temin eylemek üzere pek çok kimselerin tevsî-i me'zûniyet usûlü tarafdarı olduğu meçhul değildir. Tevsî-i me'zûniyet usûlü bizde adeta otonomi (muhtariyet) hükmü almış olup meselâ Girit cezîresi (ada) gibi azim bir kıt'anın bu hale ifrağ olunduğu (konulduğu) gündenberi hazine-i celileye bi-t'tab bir şey göndermemiş ve yalnız gümrüklerden bir miktar varidât gelir iken o da müahharen kendilerine terk edilmiş olduğu cihetle, el-yevm cezire-i mezkûre üzerinde bir nev'-i nüfuz-ı mânevîden başka bir şey kalmamış ve cezire üzerinde bulunan bir mikdar asâkir-i şâhânenin ve cevâmi ve emâkin-i diniye ve tekâyânın (câmiler, dini yerler ve tekkeler) masârif-i lâzimesi dahi hazine-i celileden irsal edilmekte bulunmuştur. Eczâ-yı mütemmimesinden (tamamlayıcı parçalar) olduğu devlete bu suretle hiçbir gûne fâidesi olmayan ve arasıra müşkilât ve mesâil ihdâsiyle (çıkararak) mazarrâtı bile dokunan cezîre-i mebhûse idâresi haiz bulunduğu otonomi sayesinde yevmen fe-yevmen (günden güne, gittikçe) merkez-i hükümetten tebâüdle (uzaklaşmak) irhâ-yı revâbıt-ı tâbîiyet (tâbiilik bağlarının gevşemesi) etmeğe çalışmakla dahi iktifa eylemeyüp her sene Yunanistan'a iâne olmak üzere mebâliğ-i külliyye (ciddi meblağlar) irsal eylemekte oldukları gibi hükümet-i merkeziyeden külliyyen infikâk (ayrılma) ile Yunanistan'a iltihâk emel ve arzusunu hedef-i maksud ittihaz eylemiş ve el-yevm umum varidâtını kendüsü sarfetmekte bulunduğu halde Yunanistan'a iltihakı takdirinde bu varidât

bi't-tab' o devlete râci olacağından varidâtın yüzde doksan beşi raddesinde kısm-ı âzâmını iltihak ile beraber Yunanistan'a terk etmeği göze aldırmakta bulunmuştur. Yine bu otonomi imtiyâzına istinâden cezire-i mezkure idâresi Hıristiyan bir validen başka vali kabul etmemekte ve ahalisi yedinde mükemmel silahlar bulundurarak Avrupaca veya Hükümet-i Seniyyece cüz'î bir karışıklık zuhûrunda bundan hemen istifâde ile ihtilâl edüp devlete azim müşkilât ve gâvâil ihdâsına hazır bulunmaktadır. İşte otonomi usûlünün devlet için derkâr olan bunca mahâzir ve muhâtarâtı (sakıncalar ve tehlikeler) Girit ve Rumeli-i şarkî misalleriyle meydan-ı sübûta varmış iken yine pek çok kimseler vardır ki, birtakım erbâb-ı sebûk-magzânın (akılsız) beyânât-ı mefsedetkârânelerine kapılarak tevsî-i me'zuniyet ve otonomi usûllerinin hemen umum vilâyât-ı şâhâneye ta'mîmi lüzumundan bahsederler, bundan devlet ve memleket için tevellüd edecek mazarrât ve mehâliki asla pîş-i nazar-ı itinâya bile almazlar.

Umûr-ı adliyenin sûret-i cereyanına atf-ı nigâh-ı im'ân edilince (bir göz atmak) idârenin o şu'be-i mühimmesinde dahi muhtac-ı ıslah ve ikmâl pek çok şeyler olduğu tebeyyün eder. Hiçbir gün yoktur ki, Memâlik-i Mahrûsanın her cihetinde memûrîn-i adliye aleyhinde şikâyâtı hâvi telgraflar vâki olmasın. Bu ahvâle bir netice verilmezse nihâyetü'l-emr (işin sonunda) ıslah ve tamiri müşkil bir suret kesb edeceğini tahmin etmek güç değildir.

Jandarma idâresinin suret-i cereyânına gelince, bu da me'mûl edilen inzibâtı hâsıl etmeyip, bu bâbda dahi şikâyât rûz-ü şeb (gece gündüz) yekdiğerini vely (ardı sıra gelme) ve takib ediyor. Bir mahalde eşkıyâ zuhûr edince jandarma kuvvetinin adem-i kifâyetinden bahs ile bunlara muâvenet etmek ve kuvvetü'z-zahr (arka kuvveti) olmak üzere asâkir-i şâhâne kuvvetinin istimâline lüzum görülüyor. Polis idâresi dahi gayr-i muntazam ve muhafaza-i emn ü rahat için gayr-i kâfi bir raddede olup, bazı vilâyâtta henüz tesis dahi edilememiş ve ekser vilâyâtta vücutlarından matlûb derecede fâide ve semere iktitâf edilememekte bulunmuştur.

Bazı memûrlarımız vezâif-i mevkûlelerini (emânet edilen görevler) bi-hakkın ve tamamen ifâ etmemekle beraber âtiye adem-i emniyet ve ümidsizlik gibi padişâhını ve devlet ve memleketini sevk ve cüz'î hamiyyet ve gayret-i diniye ve vataniyyeye mâlik bulunan bir kimse için bir züll-i azîm (büyük ayıp) olan kendileriyle beraber devletin ve memleketin izmihlâline sebeb-i müstakil bulunan birtakım efkâr-ı sakîme ve vahîmeye giriftâr olarak bu fikr-i bâtıllarını ecânibe dahi keşfettikleri (batıl fikirlerini yabancılara açmak) cihetle bunların zâhiren mazhar-ı takdir ve tasdikleri ve bâtınen ise dûçâr-ı ta'n ve istihzâları (yerme ve alaya uğrama) bulunmaktadırlar. Hıristiyan ahâli sınıfında ise ecânib kendi milliyetlerinin muhafazası için bir nev'-i gayret ve fikr-i ittihad ve irtibat görmekte olduklarından ümid-i terakkiyi bunlarda hissederek muâvenet ediyorlar ve muhabbet gösteriyorlar. Bu suretle ecânib yani Avrupalıların fikrinde Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında bizim mazarratımıza olarak azîm bir fark hâsıl oluyor ki bunun ilk neticesi bizim mahvımızın onlar tarafından arzu edilmek derecelerine gidilmesi ve Dersaâdet'te başka bir milletin Osmanlı millet-i necibesi yerinde icrâ-yı hükm ve saltanat eylemesine hem rızâ göstermek ve hem de bu bâbda çalışmak raddelerine varılmasıdır. Devletler dahi bu fikirlerden mütehassıl (meydana gelen) bir gayret-i garazkârâne ile cüz'î vesâitden bi'l-istifâde Memâlik-i Mahrûsanın bir noktası üzerinde hafif bir vak'a-i gayr-i mühimmeyi esâs ittihâz ederek ve keyfiyeti nisbet kabul etmeyecek raddede i'zâm eyleyerek ve kendi tebaamızdan cins ve mezheplerine göre filan veyahut falan devlet muhafazalarını bahane ittihaz ederek hemen müdâhalâta kıyam ve az zaman içinde memleketi istilâ ve işgâl raddesine îsâl-ı merâm ediyorlar.

Ahkâm-ı şer'-i şerif ile kavânin-i âdile-i seniyye sâyesinde yaşâyân bunca milel ve akvâm-ı muhtelifenin (muhtelif milletler ve kavimler) hakikaten hâiz bulunduğu hürriyet ve serbesti Avrupa memâlikinde hemen tesâdüf olunmayacak raddede bulunmuş ve bu da hürriyetlerini kazanmak fikr-i bâtılıyla vücûd-ı devletten ayrılarak sonra hakiki bir esârete düştüklerini anlayan milletlerin şehâdetleriyle

sâbit olmuş olduğu halde milel ve akvâm-ı mezkûrenin hürriyetlerini istihsâle teşvik ve tergib edilmesi bir fikr-i mefsedetkârîden başka neye haml olunabilir? Tebaa-i şâhânenin tahammülünden fazla bir vergi ile mükellef olduğu iddiasında dahi bulunulamaz; çünkü vergi ile mükellef olan ahali arasında en az vergi veren bizim ahalidir. Vâkıa Hükümet-i Seniyye sâye-i adâlet-vâye-i hazret-i padişahî de bir hükümet-i meşrûta olduğu halde meclis-i mebûsân muattal bulunuyor. Küşâdiyle beraber iki defa teşekkül etmişbulunan işbu meclis saltanat ve devlet ve menâfi-i memleket aleyhinde ittihaz eylemiş olduğu meslek-i nâ-hemvâr (uygunsuz) ile yâr u ağyârın sermaye-i hande-i istihzâsı olmak derecesine gelmiş ve milletvekilleri ve menâfi-i memleketin hâdimleri olmak lâzım gelen mebûslar akça tama'iyle birtakım müteneffizinin dalkavukları olmak raddelerine vâsıl olmuşlardır. Hıristiyan mebûslar ise her birisi mensup olduğu milletin âmâl ve maksadını tervice bezl-i mesâi ederek Ermeniler Ermenistan hakkında nutuklar irâdına ve Rumlar Tırhala vesâire hakkında tervic-i merâma tasaddi ile dâhil-i mecliste vükelâ üzerine âdeta icrâ-yı hüküm ve nüfuz eylemeğe cür'et etmiş idiler. Bunların işbu tahakkümlerine meclisin idâmesiyle meydan verilmiş olsa idi hırs ve emelleri az zaman içinde devletin en âli makâmâtını işgâl raddesine vâsıl olur idi. Meclis-i mebûsan devlet ve memleket için zâmin-i terakki olacak yerde az zaman içinde mazarrât-ı adîde (birçok zararlar) tevlidine sebeb olarak nihayet memleketin kuvâ-yı maddiye ve mânevîyesini felç eden muharebe-i ahîreyi intac eylemiştir. Bir müddet daha devam etmiş olsaydı mazarrât-ı melhûzesi (hatıra gelen zararları) daha ziyade kesb-i cesâmet ve vehamet ederek Hudâ-negerde (Allah göstermesin) dâhil-i memlekette tohum-ı nifak ve tesvîlâtı ol raddeye isâl eder idi ki her tarafta ihtilâller ve karışıklıklar zuhûruna sebep olur ve şimdiye kadar çoktan beri Ermeniler ve Ermenilerin muînleri tarafından tesisi ve istihsâline çalışan fikr-i ittihadın ve maksadlarının ta'mîmi zımmında neşrettikleri kitaplarda Konya havalisine kadar tevsîan haritası yapılan Ermenistan prensliğinin fikir ve tasavvuru hayyiz-i fiil ve husûle (hâsıl olma)

gelerek Girit ceziresi gibi Memâlik-i Mahrûsadan ayrılmış bulunur. Velhâsıl El-ıyâzü billâh (Allah korusun) memleket parça parçaya taksim olunarak şan ve şevket ve nüfuz ve iktidarı derece-i aliyyü'l-a'lâya (en âlâ) vâsıl olan Devlet-i Aliyye-i Osmaniye bugün başka devletlerin nüfuz ve tahakkümü tahtında küçük bir idâreden ibaret olur idi. İşte henüz tecrübe görmemiş ve asıl menâfi'-i hakikiyye-i memleket neden ibaret olduğuna kesb-i vukûf-ı tam (öğrenme, haberi olma) etmemiş olan ve bir taraftan dahi birçok eshâb-ı ağrâz ve mefsedetin hiyel ve desâisine (hileler, oyunlar) kapılarak devlet ve memleket için esbâb-ı mühlikeden (öldürücü sebepler) bulunan birtakım mevaddı ya amden (bilerek) veyahut cehlen (bilmeyerek) esâs-ı saâdet ve terakki zanneden kimseler yedinde Kanun-ı esâsî kazalı ve tehlikeli bir silah olduğu nümâyân olmuş olmağla bilâ müddet ta'tiline maslahatan ve saltanat ve devletin hayât ve rahatı nâmına olarak lüzum-u mübrem hiss etmiştir. Cidden devlet ve memleketin muhibb-i sâdıkı (sadık dostu) olanlar için aksâ-yı âmâl (ülkü, mefkûre) olmak üzere iki hakikat yani iki maksad-ı âli ve vazife vardır ki, bunların birisi **daima devletin tamâmî-i mülkîsini pîş-i nazar-ı ehemmiyette** (önemle göz önünde tutma) **tutarak,** buna muhalif olacak her türlü harekât ve teşebbüsât-ı muzırraya karşı durmak, ikincisi de **memleketin her cihetle hâiz olduğu esbâb-ı terakki ve umran ve refah ve saâdetten bi-hakkın** istifâde **ederek bu suretle devletin beka ve kesb-i kuvvet ve servet eylemesini ve ahalinin saâdet-i halini ve emniyet ve asayiş üzere yaşamalarını temin eylemektir.**

Meclis-i mebûsân bu iki kaziye-yi âliyyeyi mütekeffil olmalıdır. Mütekeffil ve zâmin ise, açılıp mebûsan cem edilir; değil ise, küşâdı hayat-ı devlet için mühlik ve menâfi'-i memleket için muzırr olduğundan bu hakayık bi-tamâmihâ (tamamiyle) itiraf ve tasdik edilmelidir.

Ahvâl-i memleket müşkil, umûr-ı maliye müşevveş (karışık), varidât devlet idâresine gayr-ı kâfi, menâbi'-i servetten (servet kaynakları) istifâde mefkûd (yok) olarak sağlam bir varidât olmak üze-

re yedimizde yalnız bir gümrük hâsılatı kalmış iken, bunun da bir istikrâza karşılık hasr ve tefrîki halinde artık devletin yedinde memleketin varidâtından hemen hiçbirisi kalmayıp cümlesi ecânibe olan istikrâzlara karşılık ittihaz edilmiş bulunacağından ve ecânib ise her türlü vesâile (vesile) müracaatle idâre-i umûr-ı memlekete müdahalaye fırsat-cû (fırsat arayan) olduklarından varidât-ı devletin yedlerinde bulunduğunu ve bunların hüsn-i idâresi menfaatleri iktizasından olduğunu derpîş ile neûzü-billâh (Allah korusun) Mısır'da tesis ettikleri gibi burada dahi komusyon-ı enternasyonal (uluslararası komisyon) i'zâmına kıyâm ve bu vesile ile idâre-i memleketi yedlerine alarak vâsıl-ı meram (emellerine ulaşmış) olacakları ve bunun ise mehâzîr ve mazarrâtı ne derece azim ve müdhiş olduğu nezd-i erbâb-ı hamiyyette hüveydâdır (açık, belli).

Memâlik-i Mahrûsa-i Seniyye hazâin-i tabîiye (olağan hazineler) ile mâlâ-mâl (dopdolu) olduğu halde bunlardan ciddi bir surette istifâde olunamaması mûcib-i hayret-i azîm oluyor. Düvel ve memâlik-i sâirede kuru taşlardan bile fevâid-i külliyye istihsal olunduğu ve her gün yeni bir tarîk veya sûretle tezyîd-i servet ve umrân edildiği halde Memâlik-i Mahrûsa bunlara nisbetle en ziyâde geride kalmış olan memâlikten bulunuyor. Buralarını nazar-ı teessüf ve telehhüf (teessüf, keder) ile görmemek elde değildir. Bu hususlar hakkında cülûs-i meyâmin me'nus-ı hazret-i hilâfet-penâhiden beri defaatle ber-tafsil (tafsilatla) irâdât-ı terakkî âyât-ı cenâb-ı padişâhî ile Bâb-ı Âlî'ye tebliğ olunmuş iken hiçbir semere ve netice-i müfîdesi görülememiştir. Ecânib, memûrîn-i devleti irtikâb ve sû-i Ahlak ile ithâm ediyor. Bu çirkin sözler memûrîn ve ahâlinin kendi miyânelerinde (ara) dahi deveran ederek niyâhet ecânibe kadar aksedip, bunların seyahat kitaplarına ve evrâk-ı havâdise (gazeteler) derc ediliyor. Ecânibin hakkımızda işbu isnâdât-ı müellimesi (elem verici iftiralar) görüldükçe ve işitildikçe gayetle müteessir ve müteessif olmamak mümkün değildir.

Muahharen Fransa seferi **Marquis de Noailles**'in sefâreti esnâsında Dersaâdet'te mürûr eden bazı Fransızların neşretmiş ol-

dukları bazı seyâhatnâmelerinde görülen birçok isnâdât arasında hususiyle bir fıkra ziyâdesiyle câlib-i nazar-ı dikkat (dikkat çeken) olmuştur. Mûmaileyhim (adı geçenler) seyyahlar Dersaâdet'ten müfârakatları (ayrılma) hengâmında (vakit) gümrükçe eşyalarının muayene edilmemesi zımnında sefirin tavassutu iltimas kılınması üzerine, sefir-i mûmaileyh (adı geçen sefir), "Bu bâbda müsaadeye ve benim tavassutuma ihtiyacınız yoktur.

Burada cüz'î bahşiş ile her iş görülür. Gümrük memûrlarına bir miktar bahşiş veriniz, eşyanıza dokunmazlar." demiş ve güya fi'l-vâki mûmaileyhim bu yolda hareketle gümrük rüsûmundan muâf kalmışlar imiş. Rüsûmâtta bazı memûrların işbu ahvâl-i esef-iştimâli (esef dolu) suver-i uhrâ (diğer biçimler) ile dahi devletçe bâdi-i zarar ve hatır-ı azîm (büyük tehlike) oluyor ki, o da mücevherât ile birçok zî-kıymet (kıymetli) eşyanın ve ale'l-husus memlekete duhûlü memnû olan eslihâ ile mevâdd-ı muzırra (silahlar ve zararlı maddeler) ve mühlikenin gümrükten hem mürûr (geçme) etmesi ve hem de resm-i gümrük (vergi) ifa etmeyerek mürûr eylemesidir. Eslihâ ve mevâdd-ı mütenevvia İstanbul ve Galata cihetlerinde ve Beyoğlu'nda mağazalar dolusu enzâr-ı âmmeye (umumun bakışları) arz edilmektedir.

Bed-hâhân ve eshâb-ı şûrişin (kötülük isteyenler ve karışıklık çıkaranlar) bu sayede istedikleri anda mükemmelen mesellah bulunacakları cihetle bunun devlet ve memleketçe ne derece muzırr ve netâyici vahim olduğu ve bir an akdem önü alınmak lüzumu derkâr bulunduğu vükelâ-yı fihâm hazerâtının (büyük vezirler) müsellem olan dirâyet ve fetânet-i âdilelerine havale olunur. Bu sınıf memûrların hîn-i ta'yinlerinde (tayin zamanı) tahlif edilmeleri (yemin ettirme) fâideden hâli olmayacağı vârid-i hâtır oluyor. Ma'a-zâlik (bununla beraber) umum memûrîn-i devlet hakkında bu şeylerin tedâvülü elbette hakikate mugâyir olmak lâzım gelirse de vilâyât-ı şâhânenin her tarafından küllü-yevm vârid olan şikâyata nazaran bu bâbda teemmül etmemek elden gelmiyor. İrtikâb ve irtişâ (kötü iş görme ve rüşvetçilik) ile âlûfte (alışık, alışan) olan bazı memûrların

vücûd ve istihdâmı devlet ve memleketçe maddeten ve mânen muzırr olduğu gibi saltanat ve Hükümet-i Seniyye aleyhinde birtakım efkâr-ı tasallutkârâne ve mefsedet-şi'ârâneyi hâiz olan bir devlete dahi cesâret vererek zât-ı akdes-i hümâyûn ve hukuk-ı mukaddese-i pâdişâhî aleyhinde teşebbüsât ve neşriyât-ı tesvîlâtkârâneye (aldatma) kadar gitmek için dahi her türlü cür'et etmesine sebep oluyor.

Zaten hâris olmağla beraber makâsid ve menviyâtına (maksat ve niyetler) vusûl için dahi her türlü vesâiti ihtiyâr etmek mu'tâdı olan (alışkanlığı bulunmak) o devletin ahass-ı âmâli (başlıca istekler, dilekler) saltanat ve Hükümet-i Seniyye üzerinde bir hakk-ı nezâret kazanarak umum Memâlik-i Mahrûsada temin-i nüfûz etmek ve Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'yi kendi yedinde ve kendi menâfi'ini muhafaza ve temin için kuvvetli bir silah olmak üzere istimal eylemekten ibaret olduğundan **mâneviyâtı sönmüş ve diyânet ve hamiyyet damarları kurumuş olan o memûrların** irtikâb ve irtişâlarıyla (rüşvetçilik) buna alet oldukları anlaşılıyor. Ahlak bozukluğunun işbu âsâr-ı müessifesi İngiltere ve Avrupa'da pek çok kitaplarda naklolunduğu gibi yetmiş sekiz senesi evâhirinde (sonunda) Petersburg erbâb-ı ulûmundan Doktor Tamaşaf'ın tab ettirmiş olduğu kitabında dahi hikâye ve tafsil edilmiş olup, bu gibi şeylerin neşri ise, mâil-i fesâd olanları teşvik ve teşci maksadına mebnî olmakla ne derece muzırr olduğu muhtâc-ı izâh değildir. Bu neşriyâtın saltanat ve devlet ve memlekete olan mazarrâtı yalnız dâhil-i Memâlik-i Mahrûsaya münhasır olmayıp, Avrupa'da dahi bizim için zarar-ı azîmi intâc eylemekte ve çünkü **Avrupa devletlerinden ve ahalisinden pek çoğu bizi ve memleketimizi lâyıkı vechle bilmediklerinden** bi't-tab' neşriyât-ı mebhûsün-anhâyı (sözü geçen) mahz-ı hakîkat (gerçeğin ta kendisi) olmak üzere telakki ederek, içlerinden hakkımızda hayırhâh (iyilik isteyen) olanları varsa onları dahi aleyhimize çevirerek hîn-i hâcette o devletin muâvenetinden bizi mahrum eylemektedir. Neşriyât-ı mezkûre sahipleri Hıristiyan tebaa-i şâhâneden bahsettikleri sırada bunları derece-i fevka'l-gayede (son derece) medh ve senâ ederek bizden zûlüm gördüklerini beyân etmektedir.

Hıristiyanların yekdiğerine irtibâtı ve cemâatlarının maddeten ve mânen terakkisi için teâvün ve tezâhürleri (birbirine yardım etme) ve meselâ kilisesi olmayan en küçük bir mahalle veya karyede iâne ile hemen kilise inşâ etmeleri ve hatta bu defa Bağdat'ta dahi bu yolda bir mabet tesis eylemeleri ve mekteplerini günbegün tezyîd ve ıslâh ve ikmâl etmeleri velhâsıl buna mümâsil her türlü esbâb-ı terakki ve saâdetlerini müttehiden temin etmeleri mazhar-ı sitâyiş olmalarına sebep oluyor. Bizde ise ma'a't-teessüf itiraf edilebilir ki, cevâmi ve mesâcidimiz müşrif-i harâb (yıkılmağa yüz tutmuş) olduğu vakit ya bütün bütün terk ve ihmal ediliyor, yahut tamir ve termîmi için hayli zaman geçiştiriliyor.

Mekteplerimizin programları, yetişen talebenin ezhânına (zihinler) **din, padişah ve vatan muhabbetini tamamiyle ilkaya sâlih** (uygun) **bulunmuyor.** Eshâb-ı ağrazın tesvilât-ı mefsedetkârânesi (garazkârların sahtekârlıkları) temyize iktidar vermiyor. Malûmatları gayr-i mükemmel ve bizim için nâ-kabil-i icrâ (tatbik olunamayacak) olmağla beraber bu mektepler için ve ale'l-umum maarifin neşr ve ta'mîmi maksadiyle bunca mebâliğ sarf edilmekte bulunduğu halde, afîf ve müstâkîm ve malûmatlı olarak mekteplerden çıkan gençlerimizin adedi Hıristiyan mekteplerinden çıkanlara nispetle dûn (aşağı) bulunuyor.

İşte gerek memûrlarımızın ıslâh-ı ahvâli ve gerek umûr-ı adliye ve zâbıta ve mâliye ve siyâsiyemizin hüsn-i temşiyeti (iyi yürütülme) ve sanâyi ve servet-i memleketten bi-hakkın istifade etmek ve her türlü sû-i istimâlâtın önü alınarak devletin şan ve nâmusu ve haysiyetini i'lâ (yükseltme) ve temin eylemek, itîbâr-ı mâlisini iade etmek ve kâffe-i şuabât-ı idâreyi (bütün yönetim şubeleri) fâideli sûrette ıslâh eylemek ve bir memûr için iş aramayıp, iş için memûr taharri eylemek ve ehliyetli ve liyâkatli ve hamiyetli olmayan memûrları istihdam etmemek ve evsâf-ı mezkûreyi hâiz olmayanları mükâfâtlandırmamakla beraber, rütbe ve nişanları yalnız müstahak olanlara vermek velhâsıl bed-hâh ve fitne-cû olan devletlerin şimdiye kadar bazı memûrlarımızda gördükleri sû-i ahlak

ve hıyânete istidat sâyesinde hâsıl olan cesâretlerini kesr ve imha (kırma ve yoketme) eylemek için devletçe gayet esaslı ve metin bir meslek-i sâlim ittihâzı lâzımdır. Vükelây-ı fihâm hazerâtının (vekiller) muttasıf oldukları ahlak-ı ber-güzîde-i sadakat ve liyâkat ve hamiyyet işbu tedâbir-i lâzime-yi hayatiyeyi bulmayı kâfil (kefil olur) olduğu nezd-i hikmet-vefd-i hazret-i mülûkânede (padişahça) malûm idüğünden bu bâbda her birisinin ayrı ayrı ve hamiyyet-i diniyye ve milliyesine istinâd buyrulmaktadır (dayanılmaktadır). Keyfiyyetin arîz ve amîk (enine boyuna, uzun uzadıya) ve gayetle mahrem olarak müzakeresiyle neticesinin mükemmel bir lâyiha ile atabe-i ulyâyı (padişah katına) hazret-i hilâfet-penâhiye (halifeliği haiz olan, pâdişah) arzı matlubdur.

2- Bu muhtıra, sadarete yazılmıştır. Devlet tarafından siyasî bir yolun tutulması, bunun ana hatlarının tesbit edilmesi lüzumundan bahsedilmektedir. Fransa, İngiltere, Almanya, Avusturya, Rusya, İtalya ve Yunanistan'ın dış siyasetlerinin esasları belirtilmekte, Osmanlı Devleti'nin de dış siyasette güdeceği yolun esaslarını tesbit etmesi istenmektedir. Konu vükelâya havale edilmiştir.[2] Tarih: Takriben H. 1309 (M. 1891-92).

Muhtâc-ı beyân olmadığı üzere her devletin ya tevsî-i dâire-i memâlik etmek ya gaib ettiği memâlik ve büldânı istirdad ile evvelki kudret ve kuvvetini yerine getirmek yahut tamamiyet-i mülkiyesini muhafaza ile iktifa ederek fakat tevsî-i dâire-i ticaret için müstemlekât peydâ edüp, tebaasının teyâzüd-i servet ve saâdet-i (servet ve saadetin artması) haline çalışmak gibi bir maksad-ı aslisi bulunması ve bulunduğu hal ve mevkie ve maksad-ı aslisine muvâfık kendisine bir meslek-i siyasî ittihaz ederek küçük büyük bi'l-cümle mesâil-i vukuâtta o meslek dâiresinde hareket eylemesi tabiîdir. Meselâ İngiltere devletinin maksad-ı aslisi tevsî-i dâire-i ticaret olup, Hindistan'ı istilâ etmesi ve Kıbrıs cezîresinin idâre-i muvakkatasını deruhte ve Mısır'ı işgal eylemesi ve Afrika ve Amerika'da bazı müstemlekât (sömürgeler) peydâ eylemeğe kalkışması hep bu mak-

2 BOA, Y.EE, 4/26.

sattan münbais (ileri gelen, doğan) olduğu gibi Devlet-i Aliyye'ye zâhiren gösterdiği âsâr-ı dostî ve muhâleset (dostluk) dahi maksad-ı aslisine hizmet içindir.

Fransa'nın maksad ve meslek-i siyasîsinde İngiltere devleti gibi esâsen tevsî-i dâire-i ticaretle iktisâb-ı servet ve saâdet olup, Asya ve Afrika'da bazı müstemlekât edinmesi bu maksattan ileri geldiği ve netice-i mağlûbiyeti olarak gâib eylediği Alsace-Lorraine (Alsas-Loren) eyâletlerinin Almanya'dan istirdâdı nuhbe-i âmâli (ideal) olarak, bi'l-cümle mesâisi bu makâsidin (maksatlar, emeller) istihsâline masrûf (elde edilmesine sarf edilmiş) bulunduğu meydandadır.

Almanya devleti ise, semere-i muzafferiyeti olan eyâleteyn-i mezkûreteyn-i (adlı geçmiş iki eyalet, Alsace-Lorraine) Fransa'ya kaptırmamakla beraber, bir zaman-ı müsâidde Rusya ve Avusturya'nın eczâ-yı memâlikinden (ülke parçaları) olan Alman ile meskûn eyâletleri kabza-i teshîrine almak ve kezâlik Afrika'da bazı mahallere el atup tevsî-i ticâret için müstemlekât peydâ eylemek ve kuvve-i bahriyesini kuvve-i berriyyesiyle (deniz ve kara kuvvetleri) mütenâsip bir hal-i mükemmelîye getirerek şan ve şevketini tezyîd etmek makasîdini ta'kîb eylemekte olup, hasm-ı kavîsi (kuvvetli düşman) olan Fransa'ya karşı kendisi her meselede ortaya atılarak Avusturya'yı ileri sürmek mesleğini iltizam eylemiştir. Avusturya'ya gelince; Rusya ve Almanya gibi iki kuvvetli devlete karşı bir mevki-i müşkilde bulunmasıyla Almanya ile müttefikan hareket etmeği ehven-i şerreyn (iki şerrin en zararsızı) addederek çünkü Alman ile meskûn olan eyâletlerinin kendisine mâl olamayıp ergeç Almanya memâlikine iltihak edeceğini bildiği için telâfî-i mâfât (kaybedilen bir şeyi telâfi) kabilinden olmak üzere bir vakt-i fırsatta Hersek ve Bosna'yı kat'iyyen temellük ile beraber Selanik'e kadar inip belki İstanbul'u bile kabza-i teshîr edip gayet vâsi bir tarîk-i ticâret ve servete mâlik olmak maksadına hizmet eylemektetir.

İtalya dahi yeni büyümeğe başlamış bir devlet olduğu için bi't-tab' tevsî-i dâire-i memâlik ile şan ve kudretini i'lâ emelinde olup, ancak Avrupa kıt'asında bulunduğu dâire dâhilinde bu maksadını

istihsâle imkân göremediğinden ve hususiyle Fransa'dan hiçbir vakitte emin olmadığından İngiltere'nin tervîc-i makâsidi hizmetiyle devlet-i müşârunileyhânın müzâharetiyle Asya ve Afrikaca bazı müstemlekât peydâ ederek, be-tahsis Trablusgarb'ı ele geçirmeyi emel edinerek ve bir yandan dahi donanmasının nevâkısını ikmâl eyliyerek bu sûretle nâil-i maksad olmak mesleğine sâlik olmuştur.

Rusya devleti meşhur Deli Petro'nun vasiyetnâmesi ahkâmını kendisine hatt-ı hareket ittihaz ederek Avrupa kıt'asının Slav sâkin olan mahalleri kabza-i teshire alıp, bir büyük Slav hey'et-i ittihadiyesi teşkil etmek, Bahr-i siyah ve Sefid (Karadeniz ve Akdeniz) boğazlarını dahi ele geçirip bütün cihana hükümfermâ (hükmeden) olmak maksadını istihsâle pek çok çalışmış ve hatta yirmi, yirmi beş senede bir Devlet-i Aliyye'ye ilân-ı harp etmesi dahi bu emelinin husûlüne sedkeş-i mümânaat (set çeken) olan Devlet-i Aliyye'yi ortadan kaldırmak arzusundan münbais bulunmuş isede her muharebenin neticesinde istihsâl ettiği menfaat ihtiyâr eylediği (katlanmak) fedâkârlığa tekâbül etmediğinden ve hususiyle muhârebe-i ahîrede kendisi bu kadar can ve mal telef etmiş iken ettiği istifâde lâ-şey (değersiz) hükmünde olup, bilakis uzaktan seyirci olan devletlerin bâd-ı hava birer yer kaptığını ve hususiyle meydana çıkardığı Bulgaristan'ın kendisine karşı nasıl bir meslek-i nimet-nâ-şinâsâne (nimet bilmez) ittihaz eylediğini gördüğü ve Hudâ-negerde pay-i taht-ı saltanat-ı seniyye diğer bir devlet eline geçer veyahut bî-taraf bir şehir halini iktisap eyler ise, kendisince daha muzır olacağını cezmettiği için maksad-ı aslisinin istihsâlini uzun bir müddet beklemek lazım gelse bile hulûl-i vakti (vaktin gelmesi) merhûnuna ta'lîk ederek Devlet-i Aliyye ile daima münâsebât-ı dostânede bulunmak ve hattâ Deli Petro vasiyetnâmesini bütün bütün unutturmak tarîkini iltîzam ile, şâyet pây-i taht-ı saltanat-ı seniyye üzerine taraf-ı âhardan kendisinin def'ine muktedir olamayacağı sûrette bir taarruz ve tecâvüz vukû'a gelecek olur ise, o halde kendisi de Anadolu'ya sarkarak ve Devlet-i İraniye'yi dahi ortadan kaldırarak

Basra'ya kadar Asya kıt'asının kısm-ı küllisini yed-i zaptına geçirmek ve Hindistan'ı bu sûretle tehdid eylemek niyetinde bulunmuştur.

Yunan devleti de tevsî-i memleketle tezyîd-i kuvvet ve kudret için Yanya ve Manastır ve Selanik vilâyetlerini ve hatta muktedir olabilir ise İstanbul'u zapt etmek arzusunda ise de karşusunda Avusturya gibi kuvvetli bir rakip görüldüğü cihetle daha ilerisinden kat'-ı ümid ile evvel be-evvel Yanya ve Serfice taraflarını ve def'a-i saniyede (ikinci defa) Bahr-i Sefîd'de (Akdeniz) bulunan cezâyir-i şâhâneyi (adalar) ele geçirmek mesleğini tutmuştur.

İşte her devlet hal ve mevkiine göre bir maksada hizmet etmekte olup, bu da emr-i tabiî olduğu ve maksad-ı asliye-i düvel (devletin esas amacı) tebeddül-i eşhâs ile (kişilerin değişmesi) ile tagayyür (değişme) etmeyip ser-i kâra (işbaşı) her kim gelecek olur ise olsun o esâsa hizmet etmek mecburiyetinde olarak fakat maksada vusûl için selefin (öncekilerin) ihtiyâr ve tasvîb ettiği turuk ve vesâili (yollar ve vesileler) halef (sonrakiler) icâb-ı hâl ve mashalata muvâfık görmez ise kendisince münâsip gördüğü tarîki ihtiyâr eylediği halde Devlet-i Aliyyece muayyen ve mukarrer (belirli ve kararlaşmış) bir maksad ve meslek olmayıp her meselede ser-i kârda bulunan zât kendi ictihâdına (görüş) göre hareket eylemekte ve adem-i muvaffakiyet (başarısızlık) halinde halef selefe ve selef halefe isnâd-ı kusur (kusur yükleme) ederek arada menâfi-i mukaddese-i devlet rehîn-i ziyâ' (kayba uğrama) olmaktadır.

Vâkı'â Devlet-i Aliyye'de ser-i kâra gelenler içinde menâfi-i hakikiye-i devlet ve memlekete vâkıf ve dirâyet ve hamiyyetle muttasıf (vasıflı) pek çok zevât bulunarak bunların i'lâ-yı şân-ı devlet (devletin şanını yükseltme) ve imâr-ı memlekete hizmet eyledikleri derkâr ise de araya tecrübesi noksan zâtlar dahi girmiş olduğu ve çünkü devletçe malûm ve mukarrer bir meslek olmayıp herkes kendi ictihâdına göre hareket eylediği cihetle hüsn-i hal uzun bir müddet devam ve tekarrür edemeyecek az bir zaman içinde rehîn-i zevâl (yok oluş) olagelmiştir. Hatta üç beş sene evvele ge-

linceye değin yakın zamanlarda bile ser-i kâra gelen zevât içinde menfaat-i devlete pek ma'kûs (ters) noktalardan nazar edenler zuhûr edüp, ez-an-cümle (o cümleden olarak) Midhat Paşa taşralarca tevsî-i idâre usûlünü menfaat-i devlete muvâfık zannederek bu usûlün ta'mimine (umumileştirme) mukaddime olmak üzere Tuna vilâyetini teşkil eylemiş ise de bir memlekette ekseriyet hangi millette ise, tevsî-i idârenin fevâidinden (faydalar) en ziyâde o milletin hissemend (hissedar) olması tabiî olduğu cihetle vilâyet-i mezkûrede inân-ı idâre-i hükümet (hükümet dizgini) yed-i İslâm'da olduğu halde yine Bulgarlar müstefid olarak, bunun netice-i muzırrası olmak olmak üzere hitâm-ı muhârebede (savaş sonunda) vilâyet-i mezkûre Bulgaristan namını almış ve ahali-i İslâm'dan birtakımı hicret ve birtakımı esnâ-yı harb ve hicrette dâr-ı ahrete rıhlet (öbür dünyaya göçme) edüp, el-yevm (bugün, hâlâ) orada bulunanların da yakın vakitte inkiraz bulacağı derkâr olmasıyla tevsî-i idâreden yalnız devletin değil ahâli-i İslâmiyenin dahi mutazarrır ve hasar-dîde (zarar görmüş, zarara uğramış) olduğu meydanda bulunmuştur. İşte Berlin Muâhedenâmesi'nin Anadolu ve Rumeli vilâyet-i şâhânesince icrâsını tavsiye eylediği ıslâhât dahi ayniyle bu neticeyi hâsıl ederek, kesretle Ermeni sâkin olan vilâyât-ı şâhânece Ermenilerin ve Rum nüfûzu ziyâde olan vilâyetlerce dahi Rumların menfaatine hizmet edeceği derkâr iken çünkü Devlet-i Aliyye'nin hâl ve mevkiine ve tebaasının âdât ve ahlak ve emzicesine (adetler ve mizaçlar) göre menfaati neden ibaret olduğu ve maksad ve mesleği ne olmak ve buna vusûl için ne gibi turuk ve vesâile teşebbüs edilmek lâzım geleceği muayyen ve malûm olmadığı cihetle ihtimal ki, bugün mustahdem bulunan erkân ve ricâl-i devletin bu bâbtaki mutâlaâtına müracaat olunsa muhtelif fikirler meydana çıkacağı belki misâli meydanda iken menfaat-i devleti yine tevsî-i idâre cihetinde görenler zuhûr edeceği müsteb'ad (uzak) değildir.

Pek ziyâde şâyân-ı teessüf olan ahvâlden biri de, erkân ve ricâl-i devletten pek çoğunun (Cenâb-ı Mâlikü'l-mülk ilâ-kıyâmi's-sâa (kıyâmetin vukû'una kadar) kemâl-i şân ve şevketle pâyidâr (devam-

lı) buyursun) Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'nin bekasından nevmîd (ümitsiz) olmaları cihetiyle, **devletin istikbâlini asla düşünmeyip, kendi zamanlarını hoş geçirmek ve bunlardan fıtraten mâil-i sû-i isti'mâl** (yaradılıştan yolsuzluklara meyilli) **olanların ne koparsak kârdır deyü envâ'-ı irtikâbât** (çeşitli yolsuzluklar) **ile bir yandan hazine-i devleti ve diğer cihetten ahali ve memleketi tahrip eylemek tarîk-i nâ-hemvârına sâlik** (eğrilik yoluna girme) **olmaları maddesidir.** Erkân ve ricâl-i devletten ekserinin bu fikirde bulunduğu ara sıra Avrupa matbuatının neşriyâtiyle dahi teyid eylemekte olup ez-an-cümle geçende tercümesi meşmûl-i muhât-ı ilm-i âli (padişah tarafından görülen) olan (?) nâm gazetede münderic makalede Dersaâdet'e gelip pek çok ekâbir ile görüşmüş olan bir ecnebinin mükâlemat ettiği zevâttan ekserinin hatta Mâbeyn-i hümâyûn erkânından bazılarının bu fikr-i sakîmde (yanlış fikir) bulundukları hikâye olunmuştu.

Cenâb-ı Hakk'ın Devlet-i Aliyye'ye ihsan buyurduğu arâzi-i vâsia (geniş arazi) her türlü ıslâh ve imâra kabil ve ahali-i Memâlik-i Şâhâne bi'l-cümle ulûm ve fünûn ve hiref ve sanâyii (ilimler, fenler, sanatlar) ahz ve telâkki ile semere-i müktesebâtını (elde edilen meyveler) mevki-i fiil ve icrâya koyabilmek istidat ve iktidârını ma'aziyâdetin (fazlasiyle) hâiz olduğu ve Cenâb-ı Hakk bir gününü bin etsin veliyyi ni'met-i bî-minnetimiz şehriyâr-ı Fâruk-şi'ar efendimiz hazretleri Devlet-i Aliyye'lerinin i'tilâ-yı şân ve şevket ve Memâlik-i Şâhâne ve sunûf-ı tebaa-i mülûkânelerinin terakki-i ma'mûriyet ve istikmâl (tamamlama)-i esbâb-ı servet ve saâdetleri için gece gündüz terk-i hâb ve rahat (uyku ve rahatı bırakma) buyurmakta oldukları halde bazı kûtâh-bînin (basiretsiz) böyle bir fikr-i sakîme tebaiyyetleri sırf hamiyetsizlik eseri olup, yoksa daha yakın vakitlerde eczâ-i Memâlik-i Mahrûsa-i Şâhâne'den olduğu halde, hükm-i zamân ile kesb-i istiklâl (bağımsızlık kazanma) eden ve ancak vilâyât-ı şâhâneden birinin vüs'atinde bulunan Yunanistan'ın bugünkü günde hâline kuvve-i berriyye ve bahriyeye mâlik bir devleti idâre ettiğini ve kezâlik muharebe-i zâile akabinde (geçen savaş sonunda)

nâil-i imtiyâz olan Tuna vilâyetinin Bulgarların yed-i idâresine geçtikten sonra on iki sene zarfında ne derece terakki ettiğini nazar-ı im'âna (dikkat bakışı) alan bir Osmanlı'nın böyle bir fikrin sâhibi olamayacağını derkâr ve bir kere bu fikir zâil olup ta küçük büyük bi'l-cümle memûrîn veliyy-i ni'met-i bî-minnetimiz padişahımız efendimiz hazretlerinin gösterdikleri eser-i gayret-perverâne ve hamiyet-güsterâneye iktizâen ciddi bir arzu-yı terakki ile sâdıkâne ve müstakîmâne îfâ-yı vezâif (görev yapma)-i memûreye nasb-ı nefs-i ihtimâm edecek olsa bi-inâyet'illâhi-teâlâ (Allah'ın yardımıyla) Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin evvelki kudret ve kuvvetini iktisâb ile el-yevm Avrupa düvel-i muazzaması (büyük devletler) meyânında (arasında) muhafaza buyurduğu mevki-i âlîsini bir kat daha i'lâ edeceği bedîhî ve âşikârdır.

Elhâsıl (netice itibârıyla, kısacası) Devlet-i Aliyye'nin malûm ve muayyen bir meslek-i siyâsîsi olmaması ve erkân ricâl-i devletten bir çoğunun bekâ-yı devletten nevmîd olarak günlerini gün etmek ve zamanlarını hoş geçirmek ve bunlardan bazılarının devlet ve memleketin harabına sebeb-i müstakil olan tarîk-i irtikâba sülûk (girme) etmek gibi ahvâli Devlet-i Aliyye'nin istikbâlini pek çok vahim göstermekte olduğu cihetle veliyy-i ni'met-i bî-minnetimiz şevket-meâb efendimiz hazretleri bu hallerden ziyâdesiyle müteessir ve müteessif olduklarından sâir devletler misillü Devlet-i Aliyye'nin dahi hâlen ve istikbâlen menâfi'-i hakikiyesi neden ibaret olup, buna vüsûl için nasıl meslek-i siyâsî ittihaz etmesi lâzım geleceğinin, tebeddül-i eşhâs ile (şahısların değişmesi) tagayyür etmeyecek ve ahlâf (gelecek nesiller) tarafından dahi hatt-ı hareket (davranış yolu) ittihaz edilecek sûrette bir esâs-ı metîne (sağlam esasa) müstenit olarak ta'yinine lüzum-ı kavî (kuvvetli gerek) görmeleriyle Encümen-i Hassa-i Vükelâca arîz ve amîk müzakere-i madde ile netice-i hâsılanın muvazzah ve müdellel olarak (meydana gelen sonucun açıklanmış ve isbat edilmiş şekilde) bâ-mazbata arz-ı ate be-i ulyâ (padişah katına arz) kılınmasına ve bu gibi esâslı maddelerde efkâr ve ârâca (fikirler ve oylar bakımından) husûl-i ihtilâf melhûz (anlaşmazlık çıkma-

sı muhtemel) olduğundan karar-ı müzâkerede ittihat hâsıl olmadığı halde re'y-i muhalifin dahi mazbataya derc edilmesi şeref-sâdır olan emr u irâde-i hikmet ifâde-i hazret-i hilâfetpenâhî iktizâ-yı âlisinden olmağla ol bâbda…

3- Yunanlılarla bir savaş zuhûru ihtimali karşısında alınması lüzumlu askerî hususlar hakkında görüşler anlatılmaktadır. Tarihsiz olan muhtıranın vekiller heyetine gönderildiği anlaşılmaktadır.[3]

Yunanistan'ın tedârikât-ı cesîme-i bahriyesine karşı sevâhil-i Memâlik-i Şâhâne'nin (Osmanlı ülkesi sahilleri) muhafazası için ve sefâin-i hümâyûnun (gemiler) torpido vesaireden vikâyesini (korunma) ve donanma-yi hümâyunun teçhiz ve tehiyyesi (hazırlama) ve lâzım gelen limanların tahkimi velhâsıl muktezî olan (gereken) tedârikât-ı bahriyenin (bahriye tedâriklerinin) icrâsı için ittihazı muktezi olan tedâbir hakkında müzâkere.

Yunan meselesine dâir Devlet-i Aliyye'nin son notasından beri devletler beyninde (arasında) cereyân eden muamelât ile bu bâbdaki tasavvurât-ı ecnebiyye üzerine Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'nden tanzim edilen lâyiha hakkında arîz ve amîk müzakere.

Yunanistan'ın tedârikât-ı berriyyesine (kara hazırlıkları) taht-ı karara alınacak tehiyyât (kararlaştırılacak hazırlıklar)-ı seferiyye ile tecâvüz için ta'yini lâzım gelen askerî umum kumandan ve ümerâ-yı askeriye-i sâirenin ta'yini hakkında ve Erkân-ı Harbiye Dâiresi'nden tanzim olunacak plan mucebince üç fırka üzerine mürettep asâkir-i şâhâne mikdarının ve mevâkiinin ta'yini hakkında müzâkere.

3 BOA, Y.EE, 3/53.

Yunan asker-i muâvenesine (yardımcı asker) karşı zaten muharebe ve gazâya hâhiş-kâr (istekli) ve âmâde olan asâkir-i muavene-i İslâmiyenin tecemmua davetle meselâ İzmir'den kesret üzere bir zeybek fırkasının teşkili hakkında müzakere.

Muhacirîn-i Çerâkisenin (Çerkez göçmenler) askerlikten muâfiyetleri zamanı altı, yedi seneden mütecâviz müddetten beri mürûr etmiş (geçip gitmiş) olduğundan, bunlardan Rusya, Kazak askeri gibi hayvanlarını kendileri tedârik etmek üzere lâ-ekall (en azından) beş altı alay süvâri teşkiliyle, mevâki-i lâzimeye (gereken yerlere) i'zâmları hakkında müzâkere, kezâ süvârilikle şöhret bulan Kürtler ve Araplar gibi cesur muhariplerden süvâri teşkili hakkında müzâkere.

Yunan ile muharebe zuhûrunda Bulgaristan'dan vesâire cihetlerinden vukû'u muhtemel olan şûriş (karışıklık) ve taarruzâta (saldırı) karşı ittihâz olunacak tedâbir-i âcile hakkında müzâkere.

Edirne ve Bolayır ve Kal'a-i Sultaniye ile Çatalca istihkâmların takviyesi, tedârikât-ı harbiyemizin mevki-i husûle îsâli içün lüzumu olan mikdar mebâliğin tedârikine dâir müzâkere.

Kezâ her türlü fedâkârlığı göze aldırarak, yani cümle-i nâs (bütün halk) dînen ve hamiyyeten mükellef olduğu vazâif-i muâvenetten kusur etmeyerek akçe cem'i hakkıda müzâkere.

Arnavutların şecâat ve besâletinden (kahramanlık) istifâde tarîklerinin teharrisiyle meselâ bir kumandan ta'yin ve bazı zâbitân irsal ederek gönüllü olmak üzere, Arnavut fırkalarının teşkili hakkında müzâkere.

4 – Bu muhtıra tarihsiz olup, vekiller heyetine yazıldığı tahmin ediliyor. Kıbrıs, ıslâhât meseleleri, maliye, gümrük rıhtımları, Kudüs'te Yahudi iskânı gibi o gün için önemli konuların görüşülüp cevaplarının verilmesi istenmektedir.[4]

1. Kıbrıs Muahedesi mucebince İngiltere devletinin metâlibi (talebler) olan bi'l-cümle ıslâhâttan kâbilü'l-icrâ (icrâ edilebilir) olanları, nâ-kâbil bulunanları bi't-tedkik (tetkikle, tetkik ederek) tarafıma arz olunması.

2. Memâlik-i Osmaniye'nin saâdet ve selâmeti ile millet-i İslâmiyeyi ibka ve hıfz eder ve mülkümüzü zengin eyler ve ecnebiye müdafaa etmeye kesb-i iktidâr ettirir sûrette yapılması lazım gelen ıslâhâtın dahi bir lâyiha şekline konulup tarafıma arz olunması.

3. Geçenlerde maliye ıslâhâtı hakkında irâdesi sudûr eden lâyihanın icrâ olup olunmadığı netice meçhûl olduğundan bu lâyiha mucebince ne yapıldı ve ne yapılmaktadır; tarafıma arzı.

4. Bâlâda (yukarıda) zikretmiş olduğumuz birinci ve ikinci evâmirlerin (emirler) fiile getirilmesi için hey'et-i hâzıramız içinde bir müşkilât ve mümânaât (itiraz) eden var mıdır; bunun da tarafımıza arzı.

5. Mösyö Kolos'un (?) gümrük rıhtımları hakkında kontratosu ne halde olduğu ve ne yapılıp, ne yapılmaktadır; bunun için dahi bir malûmât isterim.

4 BOA, Y.EE, 3/64.

6. Kezâlik Hubar Paşa marifetiyle İzmit Körfezi'ne yapılacak tüccar kumpanyasının (şirket) dahi nasıl olduğu.

7. Geçenlerde İngiliz elçisi vekîli yani Mösyö Mâlik'in Beriyyetü'ş-Şam'a birtakım Musevîlerin iskânları hakkında devletinden almış olduğu bir projeyi Bâb-ı Âlî'ye takdim eylemişti. Tarafımdan dahi bir komisyonun teşkiliyle devletimiz hakkında hayırlı ve kâbilü'l-icrâ olup olmadığı bi't-tetkik tarafımıza arz olunacak idi; ne oldu?

Bunların, nihâyetü'n-nihâye (en sonunda, en son olarak) bir hafta zarfında bi-eyyi-hâl (mutlaka) cevâb-ı kat'îlerini isterim. Zaman bunları bize icbâr ediyor. Bu meselelerin muallâkta kalması cümle hey'eti ve beni iz'âc (rahatsız etme) etmekte olduğu cümlemizin malûmudur.

5- Bu muhtıranın konusu, Bosna Hersek'in Avusturyalılar tarafından geçici işgâli; Yenipazar sancağının durumu ve yapılan mukâvelenâme ile ilgili hususlara dairdir.[5] Tarih: H. 1296 (M. 1878-79).

Dün gece Saray-ı Humâyûnda akdolunan meclisin üç kıt'a zabıt varakasında münderic re'ylerin biri, hukuk-ı seniyyenin vikâyesi ve asker ikamesinin muvakkatiyeti kaziyyeleri sûret-i sarîhada derc olunduğu halde mukâvelenin imzalanmaması ve buna Avusturya muvafakat etmez ise mukâvelenin imzalanmaması ve ikincisi Bosna Hersek eyâletleri hakkında Avusturya tarafından lâyihanın alâhâlihâ (hâli üzere) imza edilmesi ve üçüncüsü, Yenipazar boğazı için ayrıca bir mukâvele yapılması hususlarından ibarettir.

Bosna ve Hersek için şu iki sûretle yani hukuk-ı şâhânenin vikâyesi ve Avusturya askerinin oraları işgali muvakkat olduğunun derciyle mukâvele yapılmak, Avusturya askerinin ol taraflarda icrâ ettiği katl ve garât ve envâ'-ı taaddiyâtı (yağmalar ve türlü zulümler) devletin tasdiki altına aldıracağına ve oralarda devam etmiş olan isyan ve ihtilâl mücerred, Bosna ve Hersek'in Slav Hıristiyan ahâlisi iken Avusturya'nın irtikâb ettiği mezâlim (zulümler) bütün ahâli-i Müslime hakkında olduğundan güya isyanın oralarca devamıyla Avrupa asâyişinin ihlâline Müslümanlar sebep olmuş gibi onlar aleyhinde Avusturya tarafından revâ görülen muâmelât-ı seyyi'eye

5 BOA, Y.EE, 3/70.

(kötü muameleler) bir nev'-i te'dib ve terbiye rengi verdirerek bunların şu muâmelâta mustahak olduklarını devlet-i metbû'alarına zımnen (açıktan olmayarak, dolayısıyla) tasdîk ettirmek olacağı cihetle, mukâvelenâmenin bi-eyyi veçhin kân (ne suretle olursa olsun) yapılmasında mahzûr ve hücnet (noksan, kusur) görüldüğü gibi, yalnız Yenipazar için mukâvele akdi bahsine gelince; çünkü burası Bosna kıt'asının kapusu mesâbesinde olduğundan munhasıran burasıyçün edilecek mukâvelenin Bosna'ya şumûl-i tabiîsi olup, o halde Avusturya devleti istediği vechle işi esâsen Devlet-i Aliyye'nin taht-ı tasdik ve itirafına zımmen aldırdıktan sonra, Yanipazar'ca dahi istediği nukât-ı hâkimeye (hakim noktalar) askerlerini vaz' ve ta'biye edeceği ve bizim koyacağımız asker adetçe Avusturya kuvvetinden kesir olsa bile, madem ki nukât-ı hâkime onun elindedir, adetçe kesretin hiç fâidesi görülemeyeceği Avusturya'ca hedef-i hareket olan Selanik'e kadar dahi önü açık kalacağı ve bu hedefe vusûl için türlü türlü vesile ve bahaneler ortaya koyacağı emr-i âşikârdır (açık iş). Tecavüz etmek niyetinde bulunur ise, yaptığı mukâvelenâmenin asla te'siri olmayarak Bosna için mukâvele akdolunduğu takdirde onun şu tecâvüzâtını menetmek zımnında silaha mürâcaat olunmayacak olduğu takdirde kendisince matlab (istek) hâsıl olmuş olacağına ve silaha müracaat olunacak ise, mukâvele yapılmasa da yine bu sûretle mukâbele olunacağı cihetle, mukâvelenin in'ıkâdından Devlet-i Aliyye'ce bir semere ve fâide hâsıl olamayacağına binâen Bosna ve Hersek'in istilâsını ve tebaa-i şâhâne hakkında vukû'a gelen ahvâl-i elîmeyi Saltanat-ı Seniyye'nin taht-ı tasdîk ve rızâsını almakta devletçe kazanılacak menfaat görülemediğinden gerek Bosna için bâlâda beyân olunan (yukarıda izah edilen) iki sûrette gerek Yenipazar için, ayrıca mukâvelenâme teâtîsi esâsen muvâfık-ı maslahat görülemiyor. Binâenaleyh şimdi bu meselede Devlet-i Aliyye'ce yapılacak şey, evvelemirde, meclise müsveddesi kıraat buyrulacak telgrafnâmede beyân olunduğu üzere Avusturya devletinin Avrupa'dan aldığı me'zuniyetin hilâfına olarak ve bizimle evvelemirde uyuşamayarak hod-be-hod (kendi kendine) Bosna'ya

idhâl ile nisvan ve sıbyan (kadın ve çocuk) vesair nüfus-ı masûme hakkında îkâ‘ edilen (işlenen) muamelâttan beyân-ı şikâyetle beraber şimdiden Avusturya askerinin berilere tecâvüzüne bir sed olmak üzere Yenipazar boğazında ve ol civarda bulunan sâir mahallerde fenn-i askerîce tutulması lâzım gelen noktalar kuvve-i kâfiye ile elimizde bulundurularak devletlere edilen mürâcaatın netâyicine intizar olunması.

6– Bu muhtıranın konusu, Osmanlı Devleti ile Avusturya, Almanya ve İngiltere arasındaki siyasî münasebetler ve bazı meseleler hakkındadır. Ayrıca yeni tutulan siyasî mesleğin esasları izah edilmektedir. Herhangi bir makama yazıldığı belli değildir.[6] Tarih: Takriben H. 1311 (M. 1893-94).

Rusya devletiyle muharebe-i elime-i ahîreyi müntic olan (doğuran) Hersek ve Bulgaristan vâkı'aları gibi birtakım hâlât-ı mefsedetkârâneden (fesatlık halleri) tahaddüs ve tekevvün (ortaya çıkma, meydana gelme) eyleyen gâvâil ve müşkilâttan ve muahharen Berlin Kongresi'ni ve Kıbrıs Muahedesi'ni intâc eyleyen ve adeta hezimetten istifâde maksadıyla açtırılan muharebe-i müellimenin (elem veren) el-hâletü hâzihi (bugün, hâlen) devam eden mazarrât ve ziyânâttan beri devletin geçirmiş ve kesb eylemiş olduğu ahvâl-i müşkile cümlenin malûmudur. Yekdiğerini müteâkiben Ülgün meselesinin hâlât-ı muhtelifesi ve alel umûm (genel olarak) Karadağ ve Yunan meselelerinde Hükümet-i Seniyyenin dûçar olmuş olduğu müşkilât ve iz'âcât (taciz) gûnâgûn (türlü türlü) ve bunların hemen cümlesinde sâir devletlere İngiltere ve Fransa gibi pîşrevlik ve müşevviklik (önden giden ve teşvik eden) eden bir iki devletin hârekât-ı gayr-i lâyıkaları ve yine bu devletlerin Mısır'da serzede-i zuhûr olan (baş gösterme, ortaya çıkma) şûriş ve ihtilâlâtta medhal

6 BOA, Y.EE, 3/18.

ve müşâreketleri (ortaklık) ve Fransızların Tunus eyâleti üzerindeki hukuk-ı mukaddese-i şehriyârîye karşı ol eyâlet-i seniyye üzerine hücûmlarıyla mütecâsir oldukları bunca hâlât-ı feci'a ve Kıbrıs cezîresini bilâ-itiraz (itirazsız) alabilmek için Avusturyalıları Hersek Bosna kıt'asında ileriye süren İngilizlerin ve daha bir iki sâir devletlerin teşvik ve tergibiyle (isteklendirme) kıt'a-i mezkûreyi adeta benimsedikten başka Hind ticareti için bir tarîk-i sâlim temini bahanesiyle ve bir iskele dahi edinmek maksadıyla Selanik limanına göz dikerek oraya doğru ilerlemek zımnında hiçbir türlü fedâkarlıktan geri durmayan Avusturya devletinin niyât ve makâsîd-i gayr-i münkeresi (İnkâr olunamaz maksadlar ve niyetler) ve yirmi otuz senelik desâis ve iğvâsiyle (desiseler ve ayartma) Rumeli kıt'asını bir menba'-ı fesâd ve şûriş eyledikten sonra her vilâyet ve eyâletin merkez-i hükümete olan râbıtasını irhâ (gevşetme) ve muharebât ve ihtilâlât-ı mütevaliye netâyicinden bilistifâde (art arda gelen ihtilâller ve savaşların sonuçlarından yararlanarak) bir kıt'a-i cesîmede müteaddid küçük ve kendisine merbût ve münkad (bağlı ve boyun eğen) hükümetler teşkil eden ve bunları himâye bahanesiyle devletin başından gavâil ve hâdisât-ı eksik eylemeyen Rusya devleti gibi bir devletin politika-i muzırra ve vahîmesi ve mezkûr küçük hükümetlerin daima hâmilerine müracaatle aldıkları evâmir ve talimat mucebince hareketleri maddesi ve bu hâlâtın mâzide zuhûr eylediği misillü hâlen ve âtiyyen zuhûru dahi kaviyyen muhtemel ve âşikâr bulunması ve muharebe-i ahîreden sonra devlet için bir hudud-ı sâlim ve lâ-yütecâvez (tecavüz olunamaz) ta'yin olunmadığından ve tarla ve nehir gibi şeyler hiçbir vakitte sahih ve sâlim bir hudut yerini tutamayacağından velhâsıl maâzallah-ü teâla (Allah korusun) meselâ bir muharebe zuhûruyla düşman her seferinde vâki olduğu misillü, mezkûr küçük hükümetler tarafından tamamen mazhar-ı muâvenet olacağı gibi düvel-i sâire tarafından dahi kâffe-i hârekâta iğmâz-ı ayn (bütün hareketlere göz yumma) edileceğinden çatalca istihkâmatına kadar hiçbir mânie tesâdüf etmeksizin geldikten sonra orada dahi tesâdüf edeceği menâvi ve müdâfaât (engeller, sa-

vunmalar) nihayet bir iki mâhdan (ay) ziyâde devam edemeyeceğinden bundan Hudâ-negerde (Allah göstermesin) tevellüt edebilecek hâlât pîş-i nazar-ı im'ân (dikkat nazarına alma) ve mülâhazaya alınmış ve devletin selâmet ve asayiş-i âtisi nokta-i nazarından (açısından) bakılarak bunlar için bir çare-i sahih ve sâlim aranılmış olmağla ve bir taraftan dahi Avrupa devletleri meyânında câri olan münâsebâtın derecesi tahkîk ve her birinin niyyât ve makâsidi mukayese ve tedkik olunarak ve harekât-ı mâziyelerinden ve niyyât ve makâsid-i hakîkiyyelerinden (hakiki maksat ve niyetler) hârekât-ı âtiyyelerinin istihrâcına çalışarak bunlar yalnız Almanya devletinin Devlet-i Aliyye'ye karşı doğrudan doğruya bir niyet-i fâside-i tecâvüzkârânesi bulunmadığı anlaşılmağla ve diğer taraftan dahi Avusturya'nın âmâl ve niyyât-ı tecavüzkârânesinin ber-takrîb tahrif ve ta'diliyle Hükümet-i Seniyye aleyhindeki efkârının tebdili kâbil görünmekle, işbu iki devlete yaklaşarak bunlar ile ve bunlara izâfeten Fransızların Tunus'a tecâvüzlerinden münkesir ve münfail (kırılmış ve gücenmiş) olarak ve bu infiallerini birkaç defa sarahaten beyân ederek saltanat-ı seniyyeye rû-yi temâyül (eğilim yüzü) gösteren İtalya devletiyle beriki ve müfid politika itihâz ederek âtiyi temin lüzumu şiddetle hissolunmuş bulunmağla, bu defa bu tarika sülûk ve teşebbüs olunmuştur. Bu mesleğin sıhhati ve vakt ü zamanının hakîkaten hulûl eylemiş olduğu geçenlerde Almanya İmparatoru'na nişan ihdâsı (hediye verme) münasebetiyle Berlin'e i'zâm kılınan hey'et-i mahsûsanın bu münasebetle Almanya hükümeti nezdinde etmiş oldukları teşebbüsât-ı ittifak-cûyânenin (ittifak arayan) mazhar olduğu muvaffakiyet-i azîmeden ve bu defa mukâbele bil-misil (misliyle mukabele) olmak üzere zât-ı padişâhîye Almanya İmparatoru tarafından ihdâ olunan **Aigle noir** (Kara kartal) nişanını hâmilen ve lâ-şekk (şüphesiz) birtakım talimat-ı hafiyeyi dahi müstashiben (yanında bulundurarak) Dersaâdet'e vürûd etmek üzere bulunan hey'et-i fevkalâde ile hükümeteyn (iki hükümet; Osmanlı ve Almanya) meyânında mevcut bulunan hüsn-i münâsebâttan (iyi ilişkiler) meydân-ı sübûta (ortaya çıkma) çıkmış ve hele Mısır'da

İngiliz ve Fransız tarafından gösterilen hareket-i tecâvüzkârâne esnâsında zuhûr etmek üzere iken Almanya ile ittihaz olunan meslek-i mebhûsünanhın (sözü geçmiş meslek) semerât-ı hasenesinden (güzel neticeler) olarak dört devlet tarafından itirazâttan beri Mısır kıt'asında sükûn ve rahatın bekası maddesiyle açıktan açığa meşhûd (görülen) olmuştur. Mezkûr hükümetler hiç olmazsa bî-taraf durarak İngiltere ve Fransa'nın Mısır'da harekâtına iğmâz-ı ayn etmiş olsaydılar hususiyle İngiltere'nin âmâl-i garazkârânesini mevki-i fiile ihrac zımnında iki devletin müşterek donanması Mısır sevâhiline (sahiller) giderek nümâyişler icrâ edecekleri ve bu nümâyişlerle ve dâhilen birtakım müdâhalât ve teşevvüşâtla (araya girmeler ve karışmalar) kıt'a-i mezkûrede azîm şûriş ve ihtilâl çıkarmakla her sûretten istifade eyliyecekleri muhakkak idi.

Almanya ile ittihâz olunan meslek-i muhassenât (hayırlı yol) bedîhiyyesinden (açık, belli şey) biri de bugünkü günde **Anadolu'da bir Ermenistan teşkili maksadiyle İngiltere ve Rusya tarafından ıslâhât namıyle talep olunan birtakım mevâdd (maddeler)**-ı muzırranın hemen keen-lem-yekün (hiç yokmuş, olmamış gibi) hükmünde tutulup, Hükümet-i Seniyye kendisine nâfî (faydalı) ve âtîsi emin ve hususiyle bir Ermenistan teşkilini mânî olacak ıslâhât-ı hakîkiyye ve müfîdeyi istediği gibi icrâ edebileceği kaziyesidir. Meslek-i müttehaz-ı mebhûsünanh (benimsenen usûl) sayesinde devleteyn-i mezkûreteyn (adı geçen iki devlet; İngiltere ve Rusya) bu bâbda ısrara mütecasir (cüret gösteren) olmamaktadırlar. Almanya ve Avusturya ile ittihâz olunan meslek tereffuâtından (ayrıntılar) olmak üzere ittifâk-ı tam ve sahîhin tesisi zımnında üç devlet meyânında mevcut olan menâfi'-i müşterekenin (ortak menfaatler) taksimi maddesi sual olunduğu sırada evvelen bunun saltanât-ı seniyye tarafından ta'yini arzu olunduğu mezkûr iki hükümet tarafından beyân olunarak bu hususu ehemmiyet ve nezâket-i maslahattan nâşi bu bâbdaki mezkûr iki hükümetin re'yi istimzaç (fikrini yoklama) buyrulmuş ve muahharen bu yolda Avusturya hükümetinden vârid olup, Avusturya devletinin âmâl ve makâsidini saraha-

ten mübeyyin (açık olarak beyân eden) olan cevabnâme sureti görülmüştür. Bu cevabnâmede Avusturya hükümeti evvelâ Bosna ve Hersek işlerinde Hükümet-i Seniyyenin muâvenet-i bî-tarâfânede bulunması ve saniyen Balkan şibh-i cezîresinde (Balkan yarımadası) menâfi'-i ekonomikiyenin müştereken muhafazası arzusu bahanesiyle tevsî'-i hudud ve nüfuzu maddesinin teminini taleb eylemiştir. Ma'a-zâlik (bununla beraber) Hükümet-i Seniyye ile Almanya hükümeti meyânında taht-ı karara alınacak (kararlaştırılacak) bi'l-cümle mevâd ve mesâlike (yollar) iştirâk edeceğini bildirmiştir. Bu politikaya teşebbüsden maksad-ı aslisi Avusturya'nın zaten vâki ve malûm olan ve taraf-ı Bâb-ı Âlî'den ekseriyâ reddolunmakla mukabele olunup, yalnız taraf-ı mâbeyn-i hümayûndan lüzumuna göre te'hir veya ta'dîl veyâhud tevkîfine sarf-ı mesâi edilen işbu metâlibâtın (talepler) mahvıyla Avusturya'nın menâfi'ini bir şehrin sularını çevirmek gibi başka cihete atfederek o cihetten göstermek, yani Hersek ve Bosna cihetinden Selanik üzerine olan meyelânını (meyil, temayül) ve Balkanlar cihetinden adeta Dersaâdet'e doğru vukû'u melhûz (düşünülebilen) bulunan harekâtını kat etmek ve bu fırsattan isitifâde ile menba'-ı fesâd olan Sırp ve Romanya gibi küçük hükümetler üzerine Avusturya'nın sıkletini tahmil (yükleme) eylemek ve bu sûretle hukuk ve menâfi'imizi ve hududumuzu velhâsıl devletin istikbâlini (gelecek) temin etmek maddelerinden ibaret idi. Bu maksada vusûl ise, ittihâz olunan meslek-i mezkûrun hüsn-i sûretle idâresiyle olacağı aşikârdır. Fakat bu bâbda bir tedbir-i sâib ve âcil (doğru, yanlışsız) ittihâz olunmaz da Avusturya'nın harekâtına nazar-ı bî-kaydî (kayıtsız bakış) ile bakılır ve şimdiye kadar olduğu gibi devlet-i müşârunileyhânın metâlibi is'âf (isteklerini yerine getirme) ve icrâât zımmen veya sarahaten tasdîk edilir ve meselâ Yenipazar cihetinde şu kadar Avusturya askerinden ziyâde asker bulundurmağa devlet-i müşârunileyhânın (adı geçen) muahedeten hak ve salâhiyeti yoğiken el-hâletü-hâzihi (şu anda) bunun belki iki üç misli askeri ol havalide bulundurmakta olduğu halde ihtiyâr-ı sükût olunur ise, âtînin temini bu vechle asla mümkün olmayacağı tabiîdir.

Velhâsıl işte bugün Hersek ve Bosna cihetlerinde ateş-i ihtilâl alevrîz (alevlenen) olmuş ve tevessu'undan (genişleme) korkulmakta bulunmuştur. Ol cihet kumandanlarından ve Çetine[7] sefâret-i seniyyesinden alınan malûmât-ı mevsûkaya (sağlam, inanılır bilgiler) nazaran ahâli-i Müslimenin dahi erbâb-ı kıyâma (ayaklananlar) iştirakleri talep olunmakta ve bu bâbda Hükümet-i Seniyyeden memnun olduklarını mübeyyin sefâret-i mezkûreye mahzar (müşterek dilekçe) takdim etmekte ve hatta Arnavut kabâilinin (kabileler) dahi onlara iltihak eylemek üzere bulunmakta olduğu anlaşılıyor. Hududu tecavüzle iltihaktan bunları meneylemek maddeten nâ-kâbil olduğu meydandadır. Bosna kıt'asını Avusturya'dan istirdâd (geri alma) için bundan âlâ bir fırsat bulunamaz. Fakat bu bâbda ittihâz olunan mesleği vikâye ile beraber Avusturya'nın menâfi'ini kendisine başka cihetten göstermekten başka dahi tarîk tasavvur olunamaz. İcâb-ı takdîrinde kuvvet-i askeriyeye müracaat lüzumu dahi derkâr olacağı bî-iştibâhtır. (şüphesiz). Bu sûretle Avusturya'nın tecâvüzâtına hitâm verilir ve bir taraftan dahi ittihâz olunan mesleği takviye ederek kesb-i kuvvet ve nüfûz (kuvvet ve nüfûz kazanma) olunur. Ve bu kuvvet ve nüfûz sâyesinde Anadolu ve Arabistan cihetinde dahi temîn-i menâfî edilir ise, derhal müdahalât ve tazyikat-ı ecnebiyyenin önü alınır. Ve devlet kendi halinde kalınca dâhilen muhtac olduğu ıslâhât-ı müfîdeyi icrâ ve bu ıslahât semeresi olmak üzere kesb-i servet ve kuvvet eyleyecek ve o zaman kendisiyle ittifâkı düvel-i sâire (diğer devletler) canlarına minnet bileceklerinden ol zamanın iktizâ edeceği sûrette istenilen devlet ile akd-i münâsebât-ı ittifakiyye (ittifak münasebetleri akdi) edilebilecektir. Hükümet-i seniyyenin İngiltere ile olacak münâsebâtı bahsine gelince; Almanya ve Avusturya ile ittihâz olunacak meslek-i cedîd-i ittihâdkârîye (birleştirici yeni yol) istinâden İngiltere ile münâsebât-ı dostânenin irhâsı (gevşeme) lazım gelmez. İngiltere devleti sadrâzam Reşid Paşa merhûm zamanında ezmine-i âhireye (son zamanlar) kadar

7 Çetine ya da Çetince, Karadağ'da merkezi bir köy imiş bir zamanlar. Tarihî bir mekân olmak yanında Karadağ'ın ikinci başkenti olmak özelliği de var… (Ed. notu)

Hükümet-i Seniyyeye karşı hayırhâhâne (iyiliğini isteyen) bir politikadan inhiraf (sapma) eylemediği Kırım Muharebesi'nde meşhûd olan muâvenât-ı dostanesiyle (dostça yardımlar) sâbit ise de, bunun Hindistan'nın evâil-i istilâsında (istilâ başlangıcında) hükûmât-ı mahalliyeye (mahallî hükümetler) karşı ihrâz ve ittihâz eylediği politikaya pek ziyâde müşâbeheti (benzeme) bulunduğu meydandadır. Âmâl ve makâsidine mümânaat eylediğini gördüğü gün ref'-i nikab-ı garazkâri (düşmanlık perdesini kaldırma) ederek alenen ibrâz-ı husûmete başlayıp yekdiğerini müteâkiben Rusya ile vukû' bulunan muharebe-i ahîreye sebebiyet vermiş ve muahharen donanmasını Dersaâdet'e idhâl için Rusya'yı Ayastefanos'a kadar getirmiş ve daha sonra Kıbrıs'ı zapt için Berlin Kongresi'ni cem'a muvaffak olmuş ve bu sırada Devlet-i Aliyye'nin mazarratına olarak müstefid eylediği bir hükümet bırakmamıştır. Bu harekâtının cümlesine bir de hayırhâhlık süsü vererek ve Kıbrıs Muâhedesi'yle Anadolu üzerine bir hakk-ı himaye edinerek azim bir kıt'aya Ermenistan nâmıyla hükümetten tefrîke çalışmış ve el-hâletü-hâzihi (hâlâ) çalışmakta bulunmuştur. Şurası garibtir ki, bu harekâtında İngiltere hükümeti muâhede-i Hükümet-i Seniyye ile aleyhinde bulunmayı taahhüd eylediği Rusya devletiyle müttefikan hareket etmiş ve hatta bu devlet ile müttefikan Bâb-ı Âlî'ye nota dahi göndermiştir. İşte bu hâlâttandır ki (haller), selâmet-i âtiyyesini temin zımnında Hükümet-i Seniyyeyi işbu tarîk-i cedîde sülûk eylemeğe (yeni yol tutma) icbâr eylemiştir. Ma'a-zâlik İngiltere ile hüsn-i imtizâc (güzel, iyi geçinme) üzere bulunmak Hükümet-i Seniyyenin menâfi'-i esâsiyesi muktezayâtındandır (esas menfaatleri îcâbeden şeylerdendir). Yine tekrar olunur ki, saltanat-ı seniyyenin işbu meslek-i cedîdi İngiltere ile olan münâsebât-ı dostânesine asla halel getiremez. Menâfi'-i hakikiyyemizle tevâfuk eden (gerçek menfaatlere uygun düşen) nasâyihin (nasîhatler, öğütler) icrâ olunacağı tabiîdir. Devlet-i Aliyye'nin bu halinde İngiltere ile ittifak edip, her türlü arzu ve makâsidini icrâ ve infâz ne kadar muzırr ise, ileride ittihâz olunan işbu meslek-i cedîd semerâtından olarak Hükümet-i Seniyye

kesb-i kuvvet ve nüfûz edince ol vakit İngiltere'nin politikası Reşid Paşa merhûm zamanında olduğu gibi hayırhâhane olacağı tabiî bulunmağla, Hükümet-i Seniyyenin ol vakit kendisiyle müttehidâne (birlikte) hareket etmesi ol kadar nâfî ve hayırlı olacağı bî-iştibâhtır (şüphesiz).

7- Bu muhtırada, Avrupa devletleri arasındaki ittifaklardan söz edilerek Osmanlı Devleti'nin tarafsızlık siyasetini bırakıp, bu ittifaklardan birine girip girmemesi, bunun fayda ve zararları üzerinde durulmaktadır. Ayrıca askerî tensikât işleri ve maliyede yeni istikrazlar hususu açıklanmaktadır.[8] Tarih: 27 Muharrem sene [1]307 (23.09.1889).

Muhtıra-i seniyye sûreti

Fî 26 Muharrem sene [1]307 tarihli muhtırada Devlet-i Aliyye'ce ittihâz olunan meslek-i bî-tarafînin ilcaâtından (zorlamalar, mecbur etmeler) olmak üzere fevkalâde olarak silâhaltında bulundurulmakta olan kuvve-i ihtiyâtiyye-i askeriyyenin (askerî ihtiyat kuvvetleri) masârıfı hazine-i celîlenin tahammül edemeyeceği bir bâr-i girân (ağır yük) hükmünü iktisâb ederek nâ-kâbil-i te'hir (geciktirilemez) olan ta'yinât ve levâzım-ı askeriyyenin te'diye-i esmânı (ödemelerinin yapılması) mecbûriyeti umûm memûrîn ve müstahdemîne (memûrlar ve hizmetliler) senede dört aylıktan ziyâde maaş i'tâ olunamamasını mûcib olup, bu ise Devlet-i Aliyye'nin şân ve itibâr-ı âlîsine nakîse (kusur) vereceği ve şu hâl kariben iki neticeden birinin vukû'unu müstelzim (gerektirici) olup, **bunun biri;** varidâttan bir kısmının daha Duyûn-ı Umûmiyye (Genel Borçlar) İdaresi'ne tevdiiyle fâiz ve re'sü'l-mâli (ana para) temin olunmak üzere ha-

8 BOA, Y.EE, 4/48.

riçten birkaç milyon lira istikraz etmek ise de, bu istikrâzın fâiz ve re'sü'l-mâline mukabil tahsîs olunacak meblağ bir müddet-i tavîle (uzun süre) için varidât-ı devletten tenâkus (azalma) edeceği cihetle iki sene sonra hâzine-i celîle daha müşkil bir halde bulunmuş olacağı ve **ikincisi;** Devlet-i Aliyyece fevkalâde asker beslemeği ilcâ eden (gerektiren) mahâzîri bertaraf etmek (mahzurları kaldırmak) için **şimdiye kadar ittihâz olunan meslek-i bî-tarafîden (tarafsızlık) ayrılıp, iki şık olan devletlerden bir tarafın ittifakına istinâd etmek** idüğü beyâniyle bir müddetten berü devletlerce ittihâz olunup, Memâlik-i Şâhâne'ce daha noksanı var ise de hayli terakki etmiş olan az gün içinde lüzumu kadar müsellah (silahlı) asker bulundurmak kaidesine riayetle, yakında harp ile Bulgaristan'ın ta'lîm müddetlerinin hitâmiyle askerlerinin dağılmasını müteâkib asâkir-i şâhânenin muhafaza-i asayiş-i dâhiliye iktiza edecek dereceye tenzili ve bir taraftan dahi devâir-i mülkiyece (mülkî dâireler) kat ve tenkihinde (kesme ve indirme) be's ve mahzûr (sakınca ve mahzur) olmayan maaş ve masarıfâtın ta'dîli ile beraber varidât-ı devletin muhafaza ve terakkisi zımnında irâde-i mülkiyye ve mâliyenin intizâmını müstelzim esbâbın istikmâli (gerekli şartların tamamlanması) icâb-ı hâl ve mashalattan göründüğü arz ve beyân olunmuştur.

Masarıfât-ı devletin karşılığı bulunamayan kısmının akd-i istikrâz ile kapatılması muvakkak bir çare olup bunun neticesi müşkilât-ı hâliyeyi kat kat teşdîd edeceğinden ve **hükümet içinde hükümet demek olan Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ne mevdû ve muhavvel (emânet edilmiş ve bırakılmış) olan varidât ve rusûmât-ı devletin birer birer kurtarılmasına çare ve tedbir bulunması arzu olunur iken, yeni bir istikrâz mukabili idâre-yi mezkûreye varidât-ı cedîde ibdâ'ı (meydana getirilmesi) asla ve kat'a tecvîz olunur mevâddan (münasip görülür maddelerden) olmadığından müşkilât-ı hâzıra-yı mâliyeyi (şimdiki mâlî güçlükler) tahfîf ve izâleye (hafifletme ve giderme) başka bir çare aranmak lâzımdır.**

Şimdiye kadar ittihâz olunan meslek-i bî-tarafîden ayrılıp, ikiye münkasem (ayrılmış) olan devletlerden bir tarafın ittifakına istinâd bahsine gelince; bi'd-defaât (defalarca, mükerreren) mevzu'-ı bahs edildiği üzere, **beyne'd-düvel** (devletlerarası) **husûl-i ittifâk, ittihâd-ı menâfi' ve makâside mevkuf olduğundan Devlet-i Aliyye'nin maksad-ı siyasîsi ne olmak lazım gelip bunda hangi devletlerin menâfi'i müttehiddir.** Evvelemirde (öncelikle) burası te'ayyün ederek, ba'dehû (ondan sonra), ittifaklarına dâhil olacağımız bize ne gibi ahvâlde ne türlü muâvenet edeceklerinin ve kezâlik Devlet-i Aliyye tarafından ne yolda muâvenet bekleyeceklerinin ve bir muharebe zuhûriyle, galibiyyet ve mağlûbiyyet hallerinde Devlet-i Aliyye'nin nef' ü zararı (kâr ve zarar) ne vechle ta'yin ve tahdîd kılınacağının ve Devlet-i Aliyye'nin bî-taraf kalması halinde göreceği zarar ve dâhil-i ittifak olması takdirinde edeceği kârın neden ibaret olduğunun her türlü ihtimâlâta (ihtimaller) göre bi'l-etrâf teemmül ve mülâhazası (etraflıca düşünülmesi) ile müdellel ve muvazzah (delilleri ve izahları belirtilmiş) olarak kâğıt üzerine konulmadıkça bu bâbda bir karar ittihâzı kâbil ve câiz olamayacağı muhtâc-ı tavzîh (açıklama, aydınlatma) ve beyân değildir.

İttifak bahsinde evvel ve âhir arz u takdim kılınan lâyihalar üzerine bu yolda sualler irâd buyruldukça cevâb-ı kâfi arz edilmeyip "bî-taraflıkta devam edelim" sözüyle bahis geçiştirilmekte ve bir müddet sonra ittifak bahsi başka zemin ile yine tekrar edilmekte olduğu ma'a't-teessüf (esefle) görülmektedir. Bir de bir mülâkât-ı seniyye esnâsında muharebenin bu halden iyi olduğu şifâhen arz olunması üzerine; çünkü Avusturya gibi bazı devletler menfaatleri iktizâsınca muharebe arzusunda olup, husûl-i fâide-i zâide (fazla fayda meydana gelmesi) için bizi dahi dâire-i ittifaklarına almak isterler ise de, **bizim onların kucaklarına atılmaktan bir fâidemiz olmayıp bilakis** (aksine) **menfaatimiz sulhün bekâsında** (devam) **bulunduğu beyân buyrulmuş idüğünden burası hiçbir vakitte nazar-i itibârdan dûr** (uzak) **tutulmamak lâzımdır.**

Hayli zamanlardan beri tatbikatiyle uğraşılan tensîkat-ı askeriye (düzenleme) Devlet-i Aliyye'nin lede'l-hâce (ihtiyaç görüldüğü zaman) düşmanlarına karşı çıkarabileceği kuvâ-yı askeriyyeyi muallem (tâlimli) ve her biri levâzım ve havâyici (ihtiyaçlar) mükemmel olarak eyyâm-ı kalîle (az günler) zarfında cem' u tahşîd (toplama, yığma) edebilmesi maksadını istihsâl zımnında kabul ve te'sîs olunup inde'l-iktizâ (gerektiğinde) bir milyondan mütecâviz kuvve-i askeriyeyi muammel ve mükemmel olarak cemedebilmek için muktezî ümerâ (emirler) ve zâbitânın daima elde bulundurulması ve ta'lîm ve te'allüm (askerlik idmanı ve öğrenme) için taburlar mevcûdunun bir hadd-i muayyenden (belirli bir sınır) noksan olmaması tensîkat-ı askeriye esâslarının ehemm ve akdemi (en önemli ve en öncelikli) olduktan başka, Rumeli ve Anadolu ve Arabistan cihetlerince hududun muhâfazası ve Yemen ve Girit ve emsâli nâzik mahallerde emniyet ve asâyişin idâmesi vesâir vilâyâtta jandarmaya kuvvetü'z-zahr (yardımcı kuvvet) olarak ta'kîb ve tenkîl-i eşkiyâ (eşkıyanın takip ve etkisiz hale getirilmesi) vâzife-i mühimmesiyle bazı vilâyetlerde tahsil-i emvâl madde-i mutenâ-bahâsının (pek önemli maddenin) ifâsı hep askere muhtaç olduğundan ve Almanya'dan sûret-i mahsûsada zâbitân celp edilerek tensîkat-ı askeriyenin ikmâliyle az vakit zarfında lüzumu kadar asker cem' u tahşîdi maksad-ı mühimminin istihsâline çalışılmakta ise de, Memâlik-i Mahrûsa'nın her tarafında şimendiferler (demiryolu) bulunmamasıyla beraber vaz'iyyeti iktizâsınca nakliyât-ı askeriye berren ve bahren (kara ve denizden) icrâ kılınmak zarûrî olduğu cihetle, mesela Almanya hududunun bir cihetine sekiz on gün zarfında cem' ve sevk-i asker mümkün olabilir ise, buraca aynı mesâfeye on beş, yirmi günden evvel asker toplanamayacağı derkâr idüğünden el-yevm silah eltında bulunan askerin nakliyle tarîkine gidilmenin adem-i imkânı zâhir (imkansızlığı açık) ve bir yandan dahi Girit cezîresinde ihtiyaten bir ordu teşkîli taraf-ı Seraskirî'den (savunma bakanlığı) tahrîren arz olunarak bu sûret cânib-i sadaretten dahi şifâhen ve mükerreren arz ve beyân olunmuş ise de, buna kat'a lüzum ve hâcet olmadığı bedihîdir.

Varidât ve masârifâtça husûl-i tevâzün (denklik sağlama) için Bâb-ı Âlîce taklîl-i asker (azaltma) maddesinden başka çare gösterilmemekte olup, hâlbuki bunun adem-i imkânı dâire-i askeriyyece bi'd-defâ'at (defalarla) icrâ edilen müzâkerât ile mertebe-i tahakkuka (gerçekleşme mertebesine) vâsıl olduğundan muvâzene-i mâliyeye başka tedbir bulunması lâzimeden ve ıslâhât-ı mâliye işi yalnız bir maliye nazırına bırakılmayıp, bi'l-cümle vükelâ ve memûrîn ve taşralarca dahi valilerden en küçük memûrlara kadar kâffe-i müstahdemîn (bütün çalışanlar) taksîm-i amel (iş bölümü) kaidesine riâyetle, bu emr-i mühimme (önemli işe) hizmet etmeği kendilerine vazîfe-i mukaddes (kutsal görev) bilerek el birliğiyle çalışacak olurlar ise, taşralarca külliyetlisi vücûh ve ayân zimmetlerinde (ileri gelenlerin zimmetinde) kalup seneden seneye devir ile, bi'l-âhare çürüyüp gitmekte olan bakâyâdan eser kalmadıktan başka birtakım küçük memûrların ve şunun bunun yed-i kitmânında (gizlilik eli) kalıp, hazîne-i devlete giremeyen aksam-ı varidât dahi yed-i devlete (devlet eli) gerçek ve her dâire ve vilâyetçe masârıf-ı zâidenin tenkîhiyle kâide-i tasarrufa riâyet ve sû'-i isti'mâlâtın men' u ref'ine ikdâm ve gayret olunduğu halde bu yüzden dahi küllî menfaat görülerek, muâmelât-ı mâliyenin oldukça muntazam bir yolda cereyâna başlayacağı ve bir yandan dahi her tarafca te'sîs-i âsar-ı nâfi'a ile memâlik ve ahâlinin ma'muriyyet ve servetine tedricî hizmet edildiği halde el-yevm Avrupa'da alınmakta olan vergilerle nisbet kabul etmeyecek derecede rüsûm ve tekâliften (vergiler) kabil-i zamm olanların tezyîdiyle (zam yapılabilecek vergilerin artırılması) hazineye bir kat daha vüs'at (genişlik) gelip, bu tarîk ile varidâtın masarifâttan fazla bile bulunduğu ve o halde şân ve i'tibâr-ı devletin bir kat daha i'tilâ (yükselme) edeceği vâzıhâttandır (açık, belli şeyler).

İşte bu haller bidâyet-i cülûs-i hümâyûnda tesâdüf olunup mes'ele-i zâilenin (geçen olay) zuhûriyle Devlet-i Aliyye'nin bunca rahnelere (zarar, ziyan) uğramasına sebebiyyet veren ahvâle tamamiyle müşâbih (benzer) olduğundan Hudâ-negerde (Allah göster-

mesin) öyle bir halin tekrâriyle bir mehleke-yi azîmeye (büyük helâk içine) düşmemek için bi'l-etrâf (etraflıca) müzâkere-i maslahatla bugün behemahâl (mutlaka) bir karar-ı kat'î (kesin sonuç) ittihâz olunarak bâ-mazbata arz olunmalıdır.

Aslına mutâbıktır.

Abd-i memlûkleri

Süreyya

8 – Muhtıranın başlangıcında dört meseleden bahsedileceği belirtilmiştir. Ancak ilk üç mesele anlatılmıştır. Yani Kıbrıs muahedesi ve nasıl tasdik edildiği, Mısır ve Arâbî Paşa ve nihayet Bulgaristan meselesi... Muhtıranın herhangi bir makama yazılıp yazılmadığı belli değildir.[9] Tarih: H. 1295-1297 (M. 1878-1880)

Dört şeyden bahs olunacaktır:

Birincisi Kıbrıs muahedesi, ikincisi Mısır meselesi, üçüncüsü Bulgaristan meselesiyle beraber sadr-ı sâbık (sabık sadrâzam) Saîd Paşanın sebeb-i tebdîliyle sadr-ı hâzır Kâmil Paşa'nın nasb ve ta'yini, dördüncüsü hâl-i hâzır (şimdiki durum).

Kıbrıs muâhedenâmesinin sebeb-i tasdîki:

Bu sırada Dersaâdet'te Suâvî Vak'ası vukû' bulmuştur. Tafsilâtından sarf-ı nazar. Sâdık Paşa da ol esnada vekil bulunuyordu. İngiliz elçisi Layard da burada idi. Mâbeyn-i Humâyûn müşiri de Konya valisi Saîd Paşa idi, Suâvî Vak'asını tertib edenler de, Sâdık Paşa, sâbık Damad Mahmut Paşa ve esâmîsinin (isimler) söylenmesi münâsip olmayan sâir kesândan (kişileri) ibaret idi. İşbu vak'a günü kalabalık derûnunda (içinde) İngiliz tercümen Sandison'un dahi vak'a mahallinde görünmesi... (noktalar muhtırada mevcut). Vak'anın üçüncü günü ki, şevket-meâb efendimiz haz-

9 BOA, Y.EE, 3/8.

retlerinin nefs-i akdes-i hümâyunlarına suikast olunmak istenmesi ve hatta ta efendimizin yanlarına bir kurşun atılması hasebiyle bi't-tab' şevket-meâb efendimiz müteessir olarak baş ağrısıyla muzdarib bulunmakta ve bu sırada Rusya askeri Ayastefenos'ta bulunmakta idi. Bu sırada İngiltere tercümanı Sandison, Mâbeyn-i Hümâyun'a gelip Ayastefenos Muahedesini keen-lem-yekün hükmünde (olmamış gibi) bırakacak ve Devlet-i Aliyye'nin istiklâlini muhâfaza ile hakkında en hayırlı olacak sûrette bir teklifte bulunmak [için] sefir Layard'ın huzûr-ı şâhâneye çıkmak arzusunda bulunduğunu ve kendisi de arabasıyla gelip saray-ı hümâyûn civârında bulunan Millet Bahçesi'nin yanında Seyyid Es'ad efendinin hânesinin önünde beklemekte olduğunu ve bu mülâkata müsâade buyrulur ise tercümanlık vazifesini yalnız ol vakit Mâbeyn Müşîri Saîd Paşanın ifâ etmesini ve hattâ kendisinin bile bulunmayacağını Mâbeyn-i Humâyun Müşîri Saîd Paşa ma'rifetiyle arz ettirmesi üzerine şevket-meâb efendimiz rahatsızlıklarıyla beraber **yegâne arzuları devletin selâmet ve istiklâliyyet ve tamâmiyyetinin muhâfazası olduğundan** ve sefire bu yolda bir teklifte bulunduğundan ve ol vakit Rusya askeri ise Ayastefanos'ta bulunmakta idüğünden, denize düşün yılana sarılır fehvâsınca (mânâ, mefhum) sefiri kabul buyurmuşlardır.

Sefir Layard, Saîd Paşa ile beraber huzûr-ı şâhâneye kabul olunmuşlardır. Layard evvelen huzûr-ı şâhâne'ye girerken ellerini oğuşturarak ve çekinerek bir hâl-i hicâb göstermek isteyerek kendi fikrine göre muhâkeme ederek Devlet-i Aliyye'nin ta bidâyet-i teşekkülünden bed' (başlama) ile bir tarihçesini hikâye etmeğe kalkışması üzerine şevket-meâb efendimiz hazretleri, bunlar cümleye ma'lûm olduğundan ve kendileri huzûr-ı şâhânelerine çıkmak için devlet-i aliyyeleri'nin menâfi'ine muvâfık tekâlifte (teklifler) bulunacağını beyân etmiş olduklarından kendilerince de elbette mesmu' olmuş olan (işitilmiş) vukû'âttan dolayı pek ziyâde muzdarip bulundukları halde mahzâ (ancak, yalnız) devlet ve memleketlerinin menâfi'ine muvâfık böyle bir teklifte bulunacağı hakkında vukû' bulan arzı üzerine kendisini kabul buyurduklarından ifadelerine mun-

tazır (bekleme) olduklarını beyân buyurmuşlardır. Bunun üzerine Layard, İngiltere devleti, Devlet-i Aliyye'nin hayırhâhı olduğundan ve hâlbuki yapılmakta olan Ayastefanos Muahedesi, Devlet-i Aliyye için muzırr olacağından ve İngiltere devleti Rusya'ya karşı Devlet-i Aliyye'ye muâvenet arzusunda ise de, Malta'dan veya Londra'dan donanma ve mühimmât göndererek Rusya'nın tecâvüzâtına (saldırılar) karşı Devlet-i Aliyye'ye muâvenet mümkün olmayacağından kendilerince yakın bir mahalde bir adaya lüzum olduğu cihetle Kıbrıs cezîresinin mühimmât ve donanmaya bir depo olmak ve cezîrenin sâir türlü idâresine halel (zarar) gelmemek ve cezîrenin varidâtıyla bir istikrâz akd ettirilerek onunla düyûn-ı umûmiyeyi te'diyeye ve yine o varidâtla bir sûret yapılarak Rusya tazminât-ı harbiyesini dahi tesviyeye muvaffak olmak ve Devlet-i Aliyye'nin Rumeli'de Balkanlar'a kadar hududu addolunmak ve cezîrede bulunduracakları kuvvetle Rusya tarafından Memâlik-i Şâhâne'ye bir tecâvüz vukû'unda der-'akab (hemen, arkasından) yetişip buna müdâfaa etmek üzere, cezîrenin muvakkaten yani Batum'u Rusya iade eyledikte cezireyi teslim etmek üzere İngiltere'ye terkine dâir tedâfü'i tecâvüzî (savunma, saldırma) bir muâhede akd olunması esâsını kabul buyurdukları halde, işin teferruâtını Sâdık Paşa ile müzâkere etmesinin ferman buyrulmasını arz ve beyân eylemesi üzerine şevket-meâb efendimiz hazretleri bunca menâfi'i ve muhassenâtı olan bir şeye mukâbil Kıbrıs cezîresinin böyle muvakkaten İngiltere'ye terki işin müjdesi hükmünde bile olmayacağını mütâlaa buyurarak, zaten o aralık Mâbeyn-i Humâyun'a gelmiş olan Sâdık Paşa ile bu bâbda müzâkere etmesi Layard'a beyân ve Sadık Paşa'ya da ol vechle emr u ferman buyurmuşlardır. Layard ile Sâdık Paşa Mâbeyn-i Hümâyûn'da bir odaya saat on bir buçukta kapanarak ta gecenin nısfına kadar konuştuktan sonra Sâdık elinde bir kâğıt olduğu halde gelip, hâk-i pây-ı (ayak tozu) şâhâneye Layard tarafından arz olunan mevâd hakkında sefirle müzakere ettiklerini ve bunun fevâid ve muhassenâtını bi'l-beyân (izah ile) Anadolu'ca ıslahat icrâsı ve sâire gibi zaten devletçe her za-

man arzu olunan husûsât-ı nâfi'adan da bahs olunduğunu arz ve beyân eylemiş ve ba'dehû işin Meclis-i Vükelâca (bakanlar kurulu) da lüzumunu dermeyân eylemiştir. Ertesi günü Meclis-i Vükelâda müzâkere olunmuş ve bunda ol vakit Dersaâdet'te bulunan Gazi Ahmet Muhtar Paşa da ve galiba Osman Paşa da bulunmuştur. Bu sıra Suâvî Vak'ası'nın mürettibi Sâdık Paşa olduğu tahakkuk etmesiyle bi't-tab' azl olunarak, yerine ta'yin olunan ve onun da şevket-meâb efendimiz hazretleri aleyhine çalıştığı anlaşılması üzerine azl edilen Rüşdü Paşa'nın da bir haftadan ibaret olan zaman-ı sadâretinde Bâb-ı Âlî'den Kıbrıs Mukâvelenâmesi arza gönderilmiştir. Şevket-meâb efendimiz hazretleri, bu mukâvelenâmenin gerek Layard'ın ve gerek Sâdık Paşa'nın beyân ettikleri nâfi' esaslara müstenid olmayıp adeta Devlet-i Aliyye'nin mahvını intâc eder yolda olduğunu görmeleri üzerine bunu red buyurmuşlardır. Bunun üzerine Bâb-ı Âlî cânibinden birçok tazyikâtta bulunulmuştur. O sırada Rüşdü Paşa da tebdîl olunarak, yerine Safvet Paşa ta'yin buyrulmuş olduğundan onlar tarafından da bu mukâvelenâme tasdîk buyrulmadığı halde İngiltere devletinin kat'-ı muhâberât (haberleşmenin kesilmesi) edeceğinden bahisle icrâ-yı tehdîdât edilmek istenilmiştir. Bunun üzerine şevket-meâb efendimiz hazretleri mukâvelenâmeyi hukuk-ı hükümdârî-i hümâyunlarına halel gelmemek şartıyla tasdîk buyuracaklarını beyân eylemişler ve bu bâbda evvelce İngiltere devleti nâmına Layard'dan bir kıt'a sened istemişlerdir. Ol vakit Hariciyye Müsteşarı bulunan Sava Paşa ma'rifetiyle elçiden lâzım gelen teminâtı hâvî senet alınmakla onun üzerine Kıbrıs Mukâvelenâme-i malûmesi hukûk-ı hükümdârî-i hümâyunlarına halel gelmemek şartıyla deyü tasdîk buyrulmuş ve bu vechle işbu mukâvelenâme ile Devlet-i Aliyyeye ika' (yapma) etmek istenilen mazarrâtın önü alınmıştır. Zira işbu mukâvele hükmünce, mülkiye ve askeriye ve adliyeye birtakım ecnebî memûrları konularak adeta İngilizlerin taht-ı himâyesine girilmiş olacaktı. Ve bunun da Devlet-i Aliyye için ne derecede muzırr olduğu meydanda idi. Ol vakit Layard hâk-i pây-ı şâhâneye ilk evvel arz-ı tekâlif (teklifleri bildirme) etmezden evvel

vükelânın efkârını istimzâc (fikirlerini yoklama, öğrenme) ve onları kendisine celb etmiş olduğu anlaşılmıştır.

İşbu mukâvelenâmenin yapılmak üzere olduğu esnâlarda ol vakit Mabeyn-i Humâyûn-ı Cenâb-ı Mülûkâne Müşiri bulunan Konya valisi sâbık Saîd Paşa'nın bu mukâvele Devlet-i Aliyye için mebde'-i (başlangıç) saâdet ve tarih olacağını ötede beride alenen söylemiş olması mesmû'-ı şâhâne (duyma) buyrulmuştur.

Ve bu mukâvele yapılmak üzere olduğu sırada İngilterede şimdi Salisbury kabinesi mevkî'-i idârede idi. Ali Suâvî Vak'ası'nda Johnstone'un (?) dahi zî-medhal (dahli bulunmak) olduğu anlaşılmıştır. Bu sırada bir gece saat yedi raddelerinde ol vakit başvekil bulunan Ahmed Vefik Paşa tarafından takdîm olunan bir tezkerede ol vakit burada bulunan Rusya askerine karşı keenne (güyâ, sanki) Devlet-i Aliyye'yi müdâfaa etmek üzere İngiltere donanmasının Boğaz'a gelip duhul etmek için ruhsat talebinde bulunduğundan bahisle, ruhsat verilmesi arz ve istîzân (izin isteme) kılınmış ve bu esnâda Boğaz muhafızlığından vârid olan bir kıt'a telgrafnâmede verilen ruhsat üzerine, İngiliz donanmasının Boğaz'dan geçtiği beyân olunmakla, bu hâl câlib-i dikkat (dikkat çekici) olarak böyle bir ruhsatın hangi taraftan ve kimin emri üzerine verildiği Bâb-ı Âlî'den ve tophâne müşîrlerinden ve sâir lâzım gelenlerden sual olunmuş ise de, her biri diğerinin üzerine atarak mes'ûliyetten kurtulmak yoluna gitmekle, iş anlaşılamayıp İngiliz donanması da Dersaâdet'e kadar gelmiştir. Şu hâlde o vakitki vükelânın İngilizlere ne derecede meclûb (tutkun) idüğünü gösterir.

Muahharen Saîd Paşa sadrâzam ta'yin buyrulmuş olmağla ve zaten İngilizler arzularını hâsıl etmek için her zaman Bâb-ı Âlî'ye bir kere başvurmaktan hâli kalmamakta (geri kalmamak) bulunmasiyle ve her neden ise, Bâb-ı Âlî'nin de daima o cihete meclûbiyyeti (tutkunluk) bulunmasiyle bu kere de teşebbüsâtta bulunmuşlardır. Bu sırada Hâriciyye Nâzırı dahi Sava Paşa idi. Bunun nezarete ta'yini de Kıbrıs Mukâvelenâmesi yapılacağı sırada İngiliz elçisi Layard'dan olup, hâk-i pây-ı şâhâneye takdîm eylediği senedin istihsâli emrinde gösterdiği sa'y u gayrete (emek ve gayret) mükâfaten idi.

İngilizlerin arzusu ıslâhât nâm-ı müsteârı (takma ad) altında Kıbrıs Muâhedesi'ne atfen devletin hârâbiyyetini intâc eder (haraplığı sonucunu doğuran) birtakım şeyler yaptırmak olduğundan bu defa Bâb-ı Âlî nezdinde teşebbüsâtta bulunmak istemiş ise de, tekâlifi (teklifler) Bâb-ı Âlî vâsıtasiyle arz olunur ise, nâil-i matlûb (istediğini ele geçiren) olunamayıp, hâlbuki sefir tarafından doğrudan doğruya hâk-i pây-ı mürâcaat edilerek tehdît yolunda davranılır ise, matlûb hâsıl olacağı zann u itikadında bulunarak ol vakit Layard'dan sonra Dersaâdet İngiltere elçiliğine gelmiş olan [G. J.] Goschen tarafından biri Fransızca diğeri Türkçe olamak üzere hâk-i pây-ı şâhâneye iki mektup takdîm olunup, İngilizce olandan mes'ûl olduğunu dahi elçi Goschen beyân eylemiştir. İşbu iki mektupdan elçinin mes'ûliyetini deruhte (üstüne alma) edemediği Fransızca mektup gayet şiddetli olup, İngilizce olan mektup -ki, elçinin taht-ı mes'uliyetinde idi- nisbeten mutedil (yumuşak) idi.

İşbu mektupların hülâsası Kıbrıs Muâhedesi'nde beyân olunan Anadolu ıslâhâtının serî'an icrâsı ve Memâlik-i Şâhâne dâhilinde bir mahalde bir ihtilâl veya isyan zuhûr ettiği takdirde, mektup, mütecâsirleri te'dîbe (cür'et edenleri cezâlandırma) ve ol bâbda lâzımgelen tedâbiri ittihâz edemeyip onlara istediklerini vermesi ve meselâ bir mahalde dört Ermeni isyan ettiği halde onları hükümet ahz ü girift (yakalayıp tutma) ile te'dip edemeyip onlara muhtariyet vermesi ve zât-ı akdes-i hazret-i padişâhînin Memâlik-i Şâhânelerinin her noktası üzerinde olan hakimiyetleri o mahallerin asâyişiyle mütenâsib olması yani bir mahalde âsayiş muhtell (bozulmuş) oldukça hakimiyyet-i şâhânenin de o nisbette nakîse-pezîr (kusurlu, noksan) olması hususlarından ibaret idi. Ol vakit Bâb-ı Âlî icrâya münhemik (ir işin üstüne çok düşen) olup, hâlbuki şevketmeâb efendimiz hazretleri öteden beri Memâlik-i Şâhânelerinin her yerinde kemâl-i adl ve hakkaniyet üzere muâmele olunması ve **bi'l-cümle tebaanın müsâvâten** (eşit olarak) **refah-ı hâl ve saâdete nâiliyyetlerini** (erişme) **ve mehâkimin tanzîm ve ıslâhını** (mahkemelerin düzenlenmesi ve ıslâhı) **ve jandar-**

manın da yoluna konulmasını velhâsıl bu misillü devletçe nâfi‘ olan ıslâhâtın icrâsını arzu buyurup, yoksa ıslâhât nâm-ı müsteârı altında İslâm’ı mahv ve Ermenileri tercih ve tahkîm ile bi’l-âhire (sonunda) istiklâliyetlerine sebep verir yolda Devlet-i Aliyye’nin istiklâliyyet ve tamamiyetine münâfî (aykırı) ve hukûk-ı hükümdârî-i cenâb-ı hilâfetpenâhîyi muhill (ihlâl eden, dokunan) ahvâle kat‘a meydân veremeyeceklerinden ve zaten Kıbrıs Muâhedesi’ni de hukûk-ı hükümdârî-i şâhâelerine halel gelmemek üzere tasdîk buyurmuş ve bu bâbta te’mînât-ı lazimeyi hâvi selefi Layard’dan senet de alınıp el-yevm nezd-i hümâyunlarında mahfûz bulunduğunu beyân ve sened-i mezkûrun sûretini de elçiye irâe (gösterme) buyurmaları üzerine, artık elçi müdâfaadan âcîz kalmış ve elçinin şu muvaffakiyetsizliği üzerine hemen o zaman İngiltere devleti tarafından azl olunmuştur. İşte o zamandan beri işbu Ermeni meselesi kûşe-i nisyânda (unutuluş köşesi) kalmış iken, şu son günlerde tekrar meydana çıkmağa başlamıştır.

İkincisi Mısır meselesi:

Hayreddin Paşa merhûmun zaman-ı sadâretinde Hidiv-i Mısır bulunan İsmail Paşa’nın tebdili lüzumuna dâir Kadri ve Saîd paşalarla sâireden mürekkep akdolunan mecliste karar verilip, arz-ı atebe-i ulyâ-yı cenâb-ı hilâfetpenâhî kılınmıştır. Bunun üzerine şevket-meâb efendimiz hazretleri, İsmail Paşa’nın hidiviyette bulunduğu hengâmda devlet-i metbû‘ası (bağlı olduğu devlet) olan Devlet-i Aliyye’ye karşı Mısır’ın râbıta-i siyâsiyesini sektedâr (siyasî bağlılığını zarara uğratmış) edecek bir gûne hâl ve hareketi meşhûd (görülen) olmayıp, bilakis ona takviye vermekte olduğundan nâşi bunun tebdîline gidilmek mahzurdan sâlim olamayacağından vesâireden bahisle müdâfaada bulunmuşlar ise de, meclis-i mezkûr tarafından bunun emr-i tebdîli (değiştirme işi) icrâ olunmadığı halde İngiltere ile Fransa beyninde ittifak hâsıl olarak bunlar müttefikan donanmalarını sevke kalkışacakalarını ve çünkü ol vakit Fransa reis-i vükelâsı (başvekil) bulunan [Léon] Gambetta ile Halim Paşa beyninde dost-

luk ve münâsebet-i kaviyye (sağlam münasebet) mevcut olduğundan, bu vasıta ile İngilizlerin Fransızları da iknâ ile kendilerine uydurup bi'l-ittihâd (birleşerek) harekete tasaddî (başlama) edeceklerini ve bunun neticesi ise pek vahîm olacağını ve hâlbuki İsmail Paşa'ya hidiv denmekte ise bunun hadd-i zâtında ehemmiyeti olmayıp, kendisi Devlet-i Aliyye'nin bir valisi demek olduğundan bunun tebdîli pek âsân (kolay) olup, emr-i tebdîl icrâ olunduğu halde Devlet-i Aliyye'nin nüfûz ve kuvvetini âleme ilân ve Avrupa'ca da pek ziyâde hüsn-i te'sîr hâsıl edeceğini ve binâenaleyh behemahal tebdîli lüzumunu dermeyân eylemeleri üzerine İsmâil Paşa tebdîl olunarak yerine Tevfik Paşa nasb ve ta'yin olunmuştur. O aralık Dersaâdet'te Rusya'nın sefiri bulunan Prens Lobanoff'un İsmail Paşa'nın tebdîli Devlet-i Aliyye'ye muzırr olacağı hakkındaki vesâyâ-yı hâlisânesi de (samimi tavsiyeler) Bâb-ı Âlî'ce nazar-ı ehemmiyete alınmamıştır. Tevfik Paşa gerçi bir sene müddet bir dereceye kadar doğru gitmiş ise de, o aralık Halim Paşa'nın merhûme Zeynep Hanım ile birlikte hidiviyete gelmek üzere vukû' bulan teşebbüsâtı işitilmekte (?) olmasına ve Tevfik Paşa da buna vâkıf olmasına mebnî artık pey-der-pey Mısır'da teessüse başlamış olan İngiliz nüfûzu tahtına girmiş ve her hususta onların arzu ve havâhişine (istek) mütemâyil olmuştur.

Bu esnâda Arâbî meselesi zuhûr ederek Arâbî'nin harekâtı Halim Paşa ile olan muhaberâttan anlaşıldığına ve onun da eser-i teşvîki olduğu anlaşılmıştır. Zaten İngilizlerin arzusu da öyle bir hadise îkâ'ıyla (yapma) Mısır'a duhul etmek olduğundan buna mahal bırakılmamak üzere tedâbir-i lâzımenin (gereken tedbirler) ittihâzında Bâb-ı Âlî tesâmüh (müsaade) ettiğinden Derviş Paşa ve Seyyid Es'ad Efendi ve sâireden mürekkep heyet Arâbî nezdine i'zâm (gönderme) olunarak kendisine vesâyâ ve nesâyih-i lâzimede (gereken vasiyetler ve nasihatler) bulunulmuş ise de, işbu nasâyih kâr-gîr-i te'sîr (tesir eden, tutan) olamamıştır. Ve o sırada İngilizlerin donanması Mısır'a gelmiştir. Ba'dehû İngilizler tarafından vaktiyle Napolyon'un asker çıkarıldığı ve cüz'î bir rüzgâr ve fırtınalı havada yanaşılmak gayr-i kâbil olan Ebûkir iskelesine dört binden yu-

karı olmamak üzere Devlet-i Aliyye tarafından asker gönderilmesi teklif olunmuştur. Hâlbuki o sırada alınan ihbâr-ı mevsûkaya (sağlam haber) nazaran Devlet-i Aliyye tarafından Mısır'a asker sevk olunduğu halde Arâbî'nin avenesi (yardakçılar) tarafından ellerinde Mushaf-ı şerif olduğu halde, karşı gelerek asâkir-i şâhâneyi bu sûretle kendi üzerlerine silah ettirmeyecekler idi. Bu, velev ki böyle olsun, mademki Devlet-i Aliyye dört binden ziyâde asker sevk edemeyecek idi o halde Arâbî üzerine ateş etse bile onların yirmi bini mütecâviz olması hasebiyle galebenin ol tarafta olacağı tabiî idi. Şu halde devlet dörder bin olmak üzere Mısır'a mütemâdiyen asker sevk edip kırdıracak ve bundan bir fâide hâsıl olmadıktan başka asıl Memâlik-i Şâhânenin kuvveti bu sûretle pey-der-pey (birbiri ardınca, azar azar) Mısır'da mahvedilecek idi. Ve zaten bunda maksad-ı asli de (asıl amaç) Devlet-i Aliyye'nin berrî ve bahrî kuvvetini Mısır'a akıtarak bu vechile asıl merkez-i saltanat-ı seniyyeyi zaîf düşürüp, bi'l-âhire büyük bir inkılâb-ı siyâsiyyeye kapı açmak idi.

Hâsılı ol vakit Şevket-meâb efendimiz hazretleri Mısır'a İngiliz askerinin girmesine mâni' olmağa pek çok çalışmışlardır. Ve hatta İskenderiye'nin topa tutulacağı günü Mâbeyn-i Hümâyûn'da in'ikâd eden (toplanan) Meclis-i Vükelânın (bakanlar kurulu) icrâyı müzâkerât ettiği esnada ol vakit Hâriciyye Nâzırı bulunan Saîd Paşa ile merhum Reşid Bey'i İngiltere sefârethânesine gönderip, sefire lâzım gelen tebligâtta bulundurmak istemişler ise de Saîd Paşa'nın evvelemirde ayak sürüp gitmek istememesi ve bi'l-âhire gitmiş ise de tebligâtı lâzimeyi yoluyle ifâ etmemesi hasebiyle bir şeye muvaffak olamamış, ertesi günü İngilizler İskenderiye'yi topa tutmuşlardır.

Velhâsıl Şevket-meâb efendimiz hazretleri İngiliz askerlerinin Mısır'a girmemesi hususunda vukû' bulan bunca mesâî ve ikdâmâtı (sürekli çalışmalar) te'sirsiz bırakılmıştır.

Muahharen Sadr-ı sâbık Saîd Paşa zamanında İngiliz askerlerinin Mısır'dan tahliyesi zımnında bir mukâvelenâme sûret-i mevkî-i müzâkereye konulmuş ve bunda bir dereceye kadar ehven şerâit (en

zararsız şartlar) derc edilmişken muahharen Sadrâzam Kâmil Paşa zamanında Mısır'a dâir mukâvelenâme tanzimi emrinde İngiltere hükümetiyle cereyan eden müzâkerâtta evvelce kuvve-i karîbeye gelmiş mezkûr mukâvelenâmeden hiç bahs olunmayacak İngilizlerin, Mısır üzerindeki hukûk-ı hükümdârî-i cenâb-ı hilâfetpenâhîye iştirakini istilzâm eder (gerektirme) yolda malûm olan mukâvelenâme tanzîm olunarak hâk-i pây-ı şâhâneye arz ve takdim olunmuş ise de, ber-vech-i meşrûh (anlatıldığı üzere) işbu mukâvelenâmenin tasdîki hukûk-ı hükümdârî-i hümâyûna İngilizlerin iştirakini istilzâm edeceği mahzûruna mebnî tasdîk buyrulmamıştır. Ve muahharen işbu mukâvelenâmede ta'dilât icrâsına sarf-ı sa'y ve ikdam olunması emr u ferman buyrulmuş ise de el-ân bir şey yapılmayıp, Bâb-ı Âlî'ye ol bâbda sual vukû' buldukça, el-yevm ol bâbda müzâkerat cereyan etmekte olduğu dermeyân olunmakta bulunmuştur.

Bulgaristan meselesine gelince:

Aleko Paşa (Alexander Bogoridi) Rumeli-i Şarkî valisi bulunduğu sırada oralarda jimnastik ta'limlerinin icrâsına kalkıştığı haber alınması üzerine ol bâbda taraf-ı eşref-i hazret-i hilâfetpenâhîden vukû' bulan itiraz ve sual üzerine birtakım münâsebetsiz ecvibe (cevaplar) îtâ olunmuş ve bi'l-âhire Aleko Paşa'nın gösterdiği lüzum üzerine keenne (güya) Bulgarlara karşı olmak üzere Rumeli-i Şarkî'de bulunan milis askerine on bin adet tüfek Tophâne-i Âmire'den verilmesi hususu cânib-i Bâb-ı Âlî'den arz-ı atebe-i ulyâ-yı cenâb-ı hilâfetpenâhî kılınması üzerine şevket-meâb efendimiz hazretleri bunlara böyle on bin tüfek verilmek adeta kendi düşmanlarımızı kendi aleyhimize tehiyye (hazırlama) demek olacağından bahisle red buyurmuşlardır. Bu esnalarda Aleko Paşa'nın azli icâb etmekle onun yerine cânib-i Bâb-ı Âlî'den Gavril Paşa'nın (Gavril Krasteviç) ta'yini arz olunması üzerine şevket-meâb efendimiz hazretlerinin ol bâbda bi-hakkın dermeyân buyurdukları itirazâta mukavemet olunması hasebiyle nâ-çâr Gavril Paşa Rumeli-i Şarkî Valiliğine ve İngiliz sefâreti tercümânı Sandison'un müteallikatından (yakın kim-

seler) bulunan Nihat Paşa dahi Bulgaristan Komiserliğine nasb ve ta'yin olunmuşlardır. Bu sırada Bulgaristan Prensi Alexander birtakım tedârikâtta bulunmakta olduğu gibi kendisi İngiltere'ye giderek lâzım gelenlerle görüşüp avdet etmiş (dönmüş) olduğundan velhâsıl bularların Rumeli-i Şarkî ile birleşerek bir hâdise îkâ' edeceklerine (çıkaracaklarına) dâir her taraftan ma'lûmât-ı mevsûka (kesin bilgi) alınmağa başlamış olduğundan bu bâbda cânib-i Bâb-ı Âlî'ye gerek Komiser Nihat Paşa'ya vukû' bulan suallere Bulgaristan, bir şey olmadığı gibi, hiçbir şey dahi olmanın ihtimâli olmadığını temin yolunda cevaplar alınmış olup, hâlbuki Bâb-ı Âlî'nin şimdi vukû' bulan es'ile (sorulan şeyler) üzerine teminâtı hâvî vermekte olduğu cevaplar misillü (gibi) ol vakitte verdiği teminât hilâfına (teminata aykırı) olarak Bulgaristan hâdisesi zuhûr edivermiştir.[10]

10 İ. Mahmud Kemal İnal, Son Sadrazamlar, s. 673 ve 1359'da bu mıhtıranın birkaç pasajını almıştır.

9- Bu kısa muhtıra, diğer devlet tarafından Osmanlılarca Karadağ'a terki teklif edilen Ülgün hakkındadır. Ülgün meselesinin değişik yönleri ve bu hususta Sultan İkinci Abdülhamid'in fikirleri izah edilmektedir.[11] Tarih: H. 1297 (M. 1879-80)

Meclis-i vükelâca şu noktaların dahi pîş-i nazar-ı (göz önü) mülahaza ve ehemmiyete alınması emr u fermân-ı hümâyûn-ı cenâb-ı mülûkâne iktizâ-yı celîlindendir ki, devletlerin şimdiye kadar sûret-i mütevâliyede (devamlı sûrette) Hükümet-i Seniyye'ye Karadağ'a birtakım yerlerin terkini teklif etmiş ve telîf-i ahir (en son teklif) olmak üzere Ülgün cihetinin Ülgün kasabası dâhil olduğu halde Karadağ'a teslimini talep eylemiş ve Ülgün'ün terkiyle nümâyiş-i bahrîye teşebbüs olunmayacağı hakkında süferâ (elçiler) tarafından gayr-i resmi ve şifâhen güya bazı mevâid-i dostâne (dostça vaatler) bulunulmuştur. Hâlbuki bir taraftan Ülgün'ün terkiyçün bir vechle çalışmakla beraber diğer taraftan meselâ İtalya konsolosu gibi bir memûr-ı resmi Arnavutluk ahalisini hafiyyen (gizlice) İtalya tâbiiyyetini talep ve kabule teşvik ve bu bâbda bir dereceye kadar muvaffak dahi olmakta Rusya hükümetinin başlıca fikr ve maksadı ise Karadağ hükümetini tevsî' (genişletme), İngiliz hükümetinin emel ve arzusu dahi külliyen bunun hilâfı olarak Avusturya nüfûzunu tezyîd ve bu vesile ile ıslâhât ve maliye mesâili (mâlî meseleler) gibi

11 BOA, Y.EE, 4/55.

doğrudan doğruya kendi menâfi'inden bulunan husûsât hakkında şimdiden efkâr-ı düvel-i tehiyye (devletlerin fikirlerini hazırlama) ve ittifak-ı düvel-i tahkîm maddeleri olup, netice-i kâr (işin sonu) ise, Hükümet-i Seniyye'nin zararı ve Memâlik-i Şâhâne'nin adeta mukasemesi (taksim etme, paylaşma) hususundan ibaret olduğu anlaşılmakta idüğünden ve Ülgün'ün terkine muvaffak olur olmaz ittifaklarına asla nakise (noksanlık) getirmeyerek Hükümet-i Seniyye'yi sâir emellerinin mevki'-i icrâya vaz'ıyçün tazyikten geri durmayacakları ve bir şeye mukavemetleri akabinde metâlibât-ı sâireye (diğer istekler) teşebbüs edecekleri işbu tutmuş oldukları hatt-ı hareketlerinden müstebân (açık, meydanda) olduğundan ve Hudâ-negerde (Allah göstermesin) bunların işbu metâlibâtına rûy-i müsâmaha (müsamaha yüzü) gösterildiği takdirde karîben (yakında) Hükümet-i Osmaniye'yi bir kuru nâmdan ibaret bırakmağa çalışacaklarından ve bu ise, hiçbir vicdan ve hamiyyet ve din sâhibi tarafından tecvîz olunamayacak hâlâttan (uygun görülemez hallerden) olduğu gibi, böyle bir meslek-i muhribe (harap edici meslek) karşı kemâl-i miknet (kuvvet, güç) ve sebât ile mukavemet ve her bir hususta bir ehl-i salîb da'vası (haçlılar) demek olan işbu harekât-ı adâvetkârâneye (düşmanca hareketler) karşı İslâmiyet'in ibkâsı efkârına istinâden ve bu nokta-i nazarın (görüş) neticesi olmak üzere, her türlü müdâhalât ve tecâvüzât icâbına kemâl-i sebât ile mukavemetten başka çare olmadığından Karadağ'a terki devletçe karargîr olan arazinin terkinden sonra artık devletlerin hiçbir gün metâlibâtta bulunmayacakları ve nümâyişten külliyen sarf-ı nazar edecekleri hakkında teminât-ı resmiyye ve kat'iyyeye der-dest olunamadığı takdirde arazi terki adeta düşmanı metâlibât-ı âtiyenin (gelecekteki talebler) icrâsına dâvet demek olacağından ve teminât-ı matlûbenin devletlerce îtâsından istinkâf (çekinme) edildiği takdirde ileride devletin harâbiyetini dâ'î (dâvet eden) daha birtakım metâlibâtta bulunacaklarını itiraf eylemiş olacaklarından ol halde İslâmiyet'in bu vechle Nasrâniyyet yedinde kahr ve muzmahill (darmadağın) olmasına hiçbir vechle rûy-i rıza ve muvâfakat gösterilemeyeceğinden ona göre tedâbir-i lâzime ittihâzına teşebbüs olunması hususları dahi ârîz ve amîk pîş-i nazar-ı mülâhaza ve tedkîka alınacaktır.

10 – Bu muhtıra vekillere yazılmıştır. 1293 (1877-78) Osmanlı-Rus savaşı sonundaki Rumeli'nin durumu, siyâsî bazı meseleler ve Avusturya'nın Yenipazar'a girmesi ele alınmakta ve tutulacak yol hakkında vekillerin görüşü sorulmaktadır.[12] Tarih: 10 Şevval 1295 (08.10.1878).

Cümleye ma'lum olduğu üzere Rusya askeri Edirne'de bulunmakta olup, Rodop dağındaki kıyâmı sûret-i zâhirede vesile ederek Rumeli-i Şarkî'ye çekilmeyeceği ve Edirne'de kalacağı reviş-i halden (halin gidişi) istidlâl olunmakta olduğu gibi, Avusturya devleti dahi hedef-i hareketi olan Selanik'e vüsûl için Yenipazar'a girdikte beri taraftan Yunanlılar nâil-i matlab (isteğe erme) olmak üzere tecâvüzâta başladıkları halde, İtalya devleti de kendi hissesini aramağa kalkışacağı ve Hudâ-negerde (Allah göstermesin) şu hallerin vukû'u gözümüzün önünde duran Lehistan'ı taksîm ettiği gibi Rusya devletinin öteden beri menvî-i zamîri (içindeki niyet, maksad) olan mukasemeyi meydana çıkararak ma'âzallahü teâlâ Rumeli cihetinde Devlet-i Aliyye'nin hükümeti İstanbul civarına munhasır kalacağı ve bu halde bekâ-yı devlet tehlikeye düşeceği cihetlerle es'ile-i âtiyenin (aşağıdaki sualler) irâdına ibtidâr olunur (başlanır).

Evvelen, kongre kararı iktizâsınca Rusya askerinin şimdiye kadar Edirne'den çekilmesi lâzım gelir iken böyle birtakım ser-rişte

12 BOA, Y.EE, 4/63

(ipucu) ve bahanelerle orada ikâmetini temdid ettiği halde düvel-i muazzama (büyük devletler) Devlet-i Aliyye'yi icbâr ettikleri ve Devlet-i Aliyye tarafından dahi Varna ve Şumnu ve Batum'um tahliye ve teslimiyle kongre kararını icrâya müsâraat (sür'at ve acele etme) gösterildiği gibi, Rusya devletine de Edirne'den askerini Rumelî-i Şarkî hududuna çekmesi için teklifâtta bulunacaklar mı?

Sâniyen, Avusturya devleti Yenipazar'ı da eline aldığı halde Selanik'e kadar ilerlemez mi?

Sâlisen, devlet-i müşârunileyha askeri Yenipazar'a geldiği gibi Yunanlılar da tecavüze başlamazlar mı?

Râbian, İtalya devleti de şu hallere bakarak kendi hissesini istihsâle kalkışmağa kendisini mecbûriyet halinde görmez mi?

İşte bu mesâil (meseleler) devlet için gayet muhlik, gayet ağır şeyler olduğundan ve çünkü Devlet-i Aliyye Rumeli'de kalan bakiyye-i memâlikini bu sûretle Avusturya ve İtalya ve Yunan'a verdiği halde Anadolu ciheti dahi Kıbrıs ahidnâmesiyle bir dereceye kadar İngiltere'nin nazar-ı dikkati altında bulunup eğerçi Sadık Paşa'nın başvekâleti zamanında ıslâhâtın uhde-i sûret-i mutlakada derc olunması (mutlak surette kaydı) hakkında vukû' bulan hata, tasdiknâme-i hümâyûn bâlâsında hukûk-ı şâhâneme asla halel gelmemek şartıyla deyü keşîde buyrulan (yazılmış) hatt-ı şerif ile İngiltere sefirinden alınan ve Bâb-ı Âlî'ye irsal olunmak üzere nezd-i âlîde mahfuz bulunan senetle tashîh edilmiş ise de, İngiltere'nin icrâ-yı ıslâhât nâmiyle Anadoluca olan niyetinin fiile çıkmasına bu sûretle mümânaat olunmuş ve ıslâhâtın Devlet-i Aliyye'ye nâfi' (yararlı) olacak sûrette icrâsı kaziyyesi istihsâl kılınmış ise de, Rumeli şu hal-i tezebzübe (karışıklık) düştüğü gibi, İngiltere de Anadoluca olan maksad-ı aslisini tervice kıyâm (asıl maksadını gerçekleştirmeye kalkışma) edeceğinden ve saray-ı hümâyûnda şu günlerde leylen ve nehâren (gece gündüz) ve birbirini müteâkıben edilen meclislerde işbu tedâbir-i esâsiye dermeyan olunmadığı ve Bâb-ı Âlî'ye ve saray-ı hümâyunda mün'akid olan meclislerde irâdât ve mütâlaât-ı seniyyeyi hâvi gönderilen evraktan da bir netice hâsıl olamadığı ha-

sebiyle çekilen rahatsızlıklar bir dereceye kadar hebâ olmuş olduğundan ve dünkü gün Bâb-ı Âlîde mün'akid (toplanan) meclisde keşidesine (çekilmesine) karar verilen telgraf bâlâda ta'dâd (sayılan) ve beyân olunan muhâtarâtı def' ve men'a (tehlikeleri ortadan kaldırma) kâfi olup olmadığını bir daha tetkîk etmek lâzimeden bulunduğundan, şu ahvâl-i müşkile ve mühlikenin derpîş olunması (göz önünde bulundurulması) ve Devlet-i Aliyye'nin kenâr-ı selâmet ve necâtı (selâmet ve kurtuluş kenarı) bulması tedâbirini bilâ-izâ'a-i vakt (vakit kaybetmeksizin) ittihâz etmek ve harbi göze almayarak Memâlik-i Şâhâne'nin parçalanmasını ihtiyarla işin tâli'-i harbe havale olunması sûretinin muvazenesiyle devletçe bir meslek ta'yin olunarak ba'de-mâ (bundan sonra, bundan böyle) onu ta'kîb eylemek akdem ve akdes-i vezâiftir.(vazifelerin en önemli ve en kutsalıdır).

Ahîren alınan telgraflara nazaran Avusturya askeri Yenipazar'a on yedi, on sekiz saat kadar kaldığından asker-i merkûmenin bu derece kadar takrîbiyle beraber ve bir müddet daha geçirilir ise adeta Avusturya'nın Yenipazar'a girmesine nazar-ı bî-kaydî (kayıtsız bakış) ile bakılmakta olduğunu îmâ edeceğinden ve Avusturya pîş-dârlarının (öncü) şu mesâfeyi birkaç saat zarfında katederek Yenipazar'a girmesi melhûz olduğu cihetle bir gün bile kaybedilmesine mashalatın müsaadesi olmadığından hemen şimdiden Yenipazar'a bir muktedir ve mâhir kumandanın taht-ı kumandasında elli tabur mikdarı bir kuvve-i askeriye cem' edilerek ve lüzumu görüldüğü takdirde ol havalide tecemmu' etmiş olan Arnavutlara da silah vesâire verilerek nukât-ı hâkime (hâkim noktalar) vesâir mevâki-i lâzime (gereken mevkiler) seriân tutulmak ve bunu mütaâkib devletlere Avusturya devleti muhâfaza-i asayiş için evvelemirde Devlet-i Aliyye ile mukavale yapmak kaydıyla Bosna'ya girmeye me'zûn olduğu halde askerinin oraya duhûlü bilakis (aksine, tersine) asayişin esâsen halel-pezîr olmasını (bozulmasını) ve bunca kanlar dökülmesini vesâir vukuât-ı elîmenin tahâddûsünü mucip olduğu ve Yenipazar'a duhûlü hukuk-ı Devlet-i Aliyye'yi külliyen ızrâr

(zarara uğratacağı) edeceği gibi yeniden birtakım vekâyi‘-i fecîaya sebep olacağı cihetlerle Devlet-i Aliyye nâçâr olarak burada Devlet-i müşârunileyhaya mukavemete mecbûr olacağı telgraflarla beyân olunarak iki devlet beyninde bu misillü bir hâlin adem-i zuhûru (meydana çıkmama) ve ahalinin dahi istihsâl-i asayiş ve huzuruyçün (asayiş ve huzurunun temini) Bosna ve Hersek kıt‘alarına otonomi (muhtariyet) verilmesi teklif olunmak hâtıra kabilinden (harta gelen şey) olmak üzere şu müşkilâtın def‘ine çare-i münferit (tek çare) gibi mülâhaza olunur. Ve bu lâyihada münderic mütâlaât-ı âliyenin her biri üzerine icrâ-yı müzâkere buyrularak bunların şâyân-ı kabul olup olmadığı hakkında delâil ve berâhîn-i kaviyyeye (kuvvetli tanıklar ve deliller) müstenid olarak ecvibe-i lâzimesinin bugün Meclis-i Vükelâca îtâsına intizâr kılınır (beklenir).

Fi 10 şevval sene 95

Aslına mutabıktır.

(Ali Fuad kulları.)

11- Bu mıhtıra, vükelâya hitaben yazılmıştır. Zeytun'da Ermenilerle Müslümanlar arasında meydana gelen çatışmalar ve kanlı olaylar, yabancı devlet temsilcilerinin müdahaleleri ve yapılacak işler hakkında görüşler ifâde edilmektedir. Meselenin tez elden çözülmesi istenmektedir.[13] Tarih: 8 Receb 1313 (24.12.1895).

Yıldız Saray-ı Hümâyûnu, Başkitâbet Dâiresi.

Zeytun'e asker sevkine karar verildiği gündenberi asâkir-i şâhânenin bir an evel cem' ve tahşîdi ve eşkiyânın te'dîb ve terbiyesiyle bu meseleye bir netice verilmesi hakkında Taraf-ı Eşref-i Hazret-i Hilâfetpenâhîden gerek bizzat ve bi'l-vâsıta şifâhen gerek tahrîren defaatle sûret-i kat'iyyede beyân-ı mütâlâa buyrulmuş ve işin uzamasına mahal bırakılacak ale'l-husûs (özellikle) eyyâm-ı ahîrede (son günlerde) işe nihâyet verilmeyecek olur ise, müdâhalât-ı ecnebiye vukû'a geleceği yani Hükümet-i Seniyye ile eşkiyâ beyninde tavassuta teşebbüs edileceği cümle-i mütâlaât ve beyânât-ı seniyye-i mülûkâneden bulunmuş idi. İşte irâdât-ı hikmetgâyât-ı hazret-i hilâfetpenâhînin ahkâm-ı münîfesi (halife hazretlerinin irâdelerinin yüksek hükümleri) vechle işin bir an evvel bitirilip, bu hususta her ne sebebe mebnî ise rehâvet (gevşeklik) gösterilmesinden dolayı melhûz olan müdâhale-i ecnebiye ahîren vukû' bulmuştur. Şöyle ki, Zeytun meselesinde asâkir-i şâhâne tarafından henüz

13 BOA, Y.EE, 4/60.

bir şey yapılmadığından geçenlerde Ermeni erbâb-ı fesâdı (fesatçıları) Dersaâdet'te Kumkapı kilisesiyle sâir kiliselere toplandıkları zaman bunların kiliselerden ihrâcına süferâ cânibinden (elçiler tarafından) nasıl tasavvut (aracı) olunmuş ise, bu defa dahi düvel-i sitte[14] süferâsı bi'l-ictimâ (altı büyük devlet elçileri toplanarak) Zeytun'da bulunan konsoloslardan birinin eşkiyâ nezdine i'zâmiyle (gönderme) bunlara Hükümet-i Seniyye'ye dehâlet (birinin merhamet ve himâyesine sığınma) ve itâat eylemelerini teklif ettirmek münâsib görüldüğü zât-ı akdes-i hazret-i padişahî kan dökülmesini arzu etmedikleri cihetle bu tekifleri muvâfık-ı şîme-i insâniyet (insanlık tabiatına uygun) olduğu ve hissiyât-ı insâniyetkârî ilcâsiyle (zorlama, zorunda bırakma) vukû' bulan bu teklif asla hukûk-ı devleti muhill (ihlal eder) olmadığı gibi, resmiyeti dahi hâiz bulunmadığı 7 Receb [1]313 tarihinde Hâriciyye Nâzırı paşa hazretlerinin nezdine gelen Avusturya sefiri tarafından ifâde edilmiştir. Bâlâda zikrolunduğu vechle (yukarıda anlatıldığı üzere) Zeytun'a sevk olunacak askerin bir an evvel i'zâmiyle işe netice verilmesi hakkında evvel ve ahır şeref-sâdır olan irâdât-ı seniyye-i şâhânenin mazâmini celîlesine (içeriğine) tevfikan işin âcilen bitirilmeyip sürüncemede bırakılması hasebiyle teklif-i mezkûrun vukû'una mahal verildiği derkârdır. Başka bir maddeden dolayı birkaç gün evvel Dâire-i Kitâbet'e gelen Rusya sefâreti tecümânı bütün devletlerin nazar-ı dikkatinin şu aralık Zeytun'a ma'tûf bulunduğunu ve orada asâkir-i şâhânece nisvân ve sıbyân ve etfâlin (kadınlar, sabiler ve çocuklar) ve ihtilâle iştirak etmeyen kesânın (kişiler) kanı dökülmek gibi bir yanlışlık vukû'a getirilemeyeceğinden emin ise de, Hükümet-i Seniyye, asâkir-i şâhânece o türlü bir yanlışlık zuhûruna meydân bırakılmamak için keyfiyeti sûret-i dostânede ihtâr ettiklerini beyân etmiş ve kezâlik diğer bir iş sebebiyle Mâbeyn-i Hûmâyûn-ı Mülûkâne'ye gelen Fransa sefâreti tercümanı dahi aynı meâlde bazı ifâdâtta bulunmuştur. Receb'in yedinci Salı günü sabahında sekizinci Çarşamba günü sa-

14 Ya da 6 devletten oluşan ve düvel-i muazzama diye de anılan İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya, Almanya ve Avusturya-Macaristan. (Ed. notu)

bahına kadar, yirmi dört saat zarfında Serasker paşa hazretleri ile Derviş ve Şakir paşalar hazerâtı cânibinden Zeytun'da bulunan kumandan paşalar ile icrâ olunan muhârebeden telgraf hatlarının bozuk olmasından dolayı muhaberâtın lâyıkıyla cereyân edememesi ve kumandan paşanın bazı suallere cevab verememesi cihetiyle hakîkat-i hâle ber-vefk-i matlûp ıttılâ (isteğe uygun olarak öğrenme, bilme) hâsıl olamayıp, malûmât-ı cüz'îyye istihsâl edilebilmiştir. Çarşamba günü sabahı en son alınan telgrafnâmeler vükelâ-yı fihâm hazerâtı (vekiller) taraflarından mütâlaa olunacağından bunların münderecâtını burada beyâna hâcet yoktur.

Halep vilâyeti valiliğinden vârid olan telgrafnâme bi't-tab' manzûr-ı sami-i sadâret-penâhileri olmuş ise de, mezkûr telgrafnâmenin ihtiyaten bir sûreti ihrâc ettirilerek Meclis-i Vükelâca görülmek üzere leffen (zarf veya mektup içine koyarak) irsâl kılınmıştır. Bunun mütâlaasından müstebân olacağı vechle eşkiyâ cânibinden birçok kurâ-yı İslâmiye ihrak (İslâm köyleri yakıldığı) ve İslâm sıbyânı itlâf edildiği gibi, İslâm kadınları dahi memeleri kesildikten sonra katlolunmuş ve ahalisi firâr edemeyen kurâ-yı İslâmiye halkı hakkında katl-i âm icrâ kılınmıştır. Eşkiyâ işbu harekât-ı gaddârâne ve mel'ûnâme ile de, iktifâ etmeyerek, Zeytun kışlasında bulunduğu halde, kesret-i nüfusları iânesiyle ellerine geçirdikleri asâkir-i şâhâneden pek çoğunu bir rivâyete göre bir iki zâbitten mâ-'ada cümlesini katl ve top ve tüfek misillü esliha (silahlar) ile mühimmât-ı askeriyeyi zapt eylemişlerdir. Ahîren vürûd eden haberlere nazaran, kışladaki asâkir-i şâhânenin bir kısm-ı cüz'îsinin hayatta bulunduğu anlaşılmaktadır. Evvelen İngiltere, sâniyen İtalya, sâlisen Almanya sefirleri Başkitâbet Dâiresi'ne tercümanlarını i'zâm ederek eşkiyâ silahlarını ve müşevvikleri bulunan (teşvîk eden) rüesâ-yı erbâb-ı fesâdı (fesat erbabının reislerini) hükümete teslim ve taht-ı esâretlerine geçirmiş oldukları asâkir ve ahali-i İslâmiyeyi iâdeye hâzır olduklarından Hükümet-i Seniyye tarafından kendilerine müzâkere için birkaç adamın eşkiyâ-yı merkûme nezdine gönderilmesini hükümet-i metbû'aları nâmına teklif etmiş-

lerdi. Bunun üzerine Hükümet-i Seniyyece bu bâbda hareket-i askeriye icrâsından evvel süferâ-yı selâsenin (üç elçiler) yani İngiltere ve İtalya ve Almanya sefirlerinin teklifleri vechle kumandan ile bi'l-muhârebe Maraş mu'teberânından bazı zevât bâlâda muharrer husûsât hakkında görüşmek üzere, iki defa eşkiyâ nezdine gönderilmiş olduğu halde, eşkiyâ cânibinden bunların sözlerine ihâle-i sem'-i itibâr (kulak verme) edilmeyip, son dereceye kadar mukavemet olunacağı musırrâne (ısrar ve inatla) beyân kılınmış ve taht-ı esâretlerinde bulunan asâkir-i şâhâneden biri ma'rifetiyle Ermenice yazılmış bir mektup kumandan paşaya gönderilmiştir. (Halâs olmuş Zeytun hükümetinden Osmanlı Hükümetine) ser-nâmesi altında muharrer olan mektub-ı mezkûrun hezeyândan (saçma, sapan) ibaret bulunan münderecâtı Meclis-i Vükelâ-yı fihâmca zaten malûm olduğundan tekrarına hâcet görülmemiştir. Buraya kadar hikâye olunan ahvâl Receb'in sekizinci Çarşamba günü sabahına kadar cereyân eden husûsâtın beyânından ibarettir.

El-hâletü hâzihi (bugün) bir taraftan Devlet-i Aliyye'ye düvel-i sitte (altı devlet) tarafından mârrü'z-zikr (yukarıda zikri geçmiş olan) teklif icrâ edilmiş olduğu halde diğer taraftan Zeytun kasabası muhasara altında ve asâkir-i şâhânenin bir kısmı çadır altında ise de bir kısmı da yağmur altında ve açıkta bulunuyor. Şu birkaç gün zarfında icrâ edilen hârekât-ı askeriye esnasında taburlardan henüz jurnallerin (günlük rapor) gelmemesi hasebiyle telefâtın (kayıplar) mikdarı anlaşılmamış ise de, efrâd-ı askeriyeden haylice şehit ve mecrûh vukû' bulduğu ve zâbitân meyânında dahi telefât bulunduğu ve bunların oldukça büyük rütbeli zâbitândan oldukları ve Zeytun kışlasının muhterik (yanlış) olduğu malûm olmuştur. Eşkiyânın mikdarı ise, on iki bin, on dört bin raddesinde gösterilmektedir. Bu halde şayet Hükümet-i Seniyye cânibinden düvel-i sitte süferâsının (elçiler) teklifi nazar-ı dikkat ve itibâra alınarak Zeytun'da bulunan ecnebi konsoloslarından birinin eşkıyâ nezdine i'zâmına karar verilecek olursa eşkiyânın silahlarını ve rüesâ-yı müfsidîni teslim (fesat çıkaran reisler) teslim ve yed-i esâretlerinde bulunan asker ve ahâli-i İslâmiye'yi

iâde etmelerinin şart ittihâzı lâzım gelir. Yani on iki on dört bin raddesinde bulunan eşkiyâ-yı merkûmenin bir kısmı mükerrer ateşli, bir kısmı da Martini-Henry tüfeklerinden mürekkeb olan eslihasını tamamıyla Hükümet-i Seniyye'ye teslim eylemesi ve İslâm kadınlarının memelerini kat' (kesme) ile kurâ-yı İslâmiye'yi (İslâm köyleri) ihrâk bi'n-nâr (ateşle yakma) eden rüesâ-yı eşkiyâyı dahi pençe-i kanûna çarpılmak için hükümete teslim etmesi ve Zeytun kışlasının yeniden inşâsı için nüfûs başına yeniden isâbet eden akçenin başkaca hükümete îtâsıyla beraber kışlanın inşâsına muâvenet-i cedîdede (yeni yardım) bulunması şartlarının eşkiyâ-yı merkûme tarafından be-tekrar bu suretle ilân-ı ısyân olunmamak için Meclis-i Mahsus-ı Vükelâca bi'l-etraf kararlaştırılacak esâsların dahi ilâvesiyle süferâya teklifi ile taahhüt ettirilmeyecek olur ise zaten taht-ı muhâsarada bulunan şu zâlimler hakkında bir iki gün zarfında kumandan paşaya emir îtâsıyla hareket-i askeriye icrâ ettirilerek işe hemen netice verilmesi iktizâ eder. Bu kadar ahâli bu asâkir-i İslâmiye'nin kanını içen ve bunca mel'anetler ve habasetler (lanet edilmeğe değer işler) irtikâbına cür'et eden eşkiyâ-yı merkûmenin te'dîb ve terbiye edilmemesi dünya ve ahirette mûcib-i mes'ûliyet olacağı vâreste-i beyândır. Binâenaleyh şu cihetler Meclis-i Mahsus-ı Vükelâca arîz ve amîk müzâkere olunarak çünkü Zeytun'de bulunan askerin yağmur altında ve açıkta bulunması câiz olamayacağı gibi, eşkiyâ tarafından dahi bâlâda zikrolunduğu üzere birtakım uygunsuzluklar zuhûra getirilmesi kaviyyen melhûz (düşünülebilen) bulunduğu cihetle bu işe bir an evvel netice verilmek farz-ı ayn olduğundan, bu bâbda ne yapılmak lâzım gelirse bugün saat on ikiden evvel kararlaştırılıp kumandana tebliğ olunması lâzimedendir.

12- Bu mıhtırada, Avrupa'nın siyasî ahvali ve Osmanlı Devleti'nin ilgili meseleler hakkındaki görüşlerini ele alınmakta; Avrupa devletleri arasındaki gizli ve aşikâr ittifaklar, Ayastefanos ve Berlin antlaşmalarından sonra çıkan bazı meseleler, Kıbrıs'ın İngiltere'ye terki, Karadağ ve Yunanistan'a toprak terki, Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'ni parçalamak hususundaki projelerinden bahsedilmektedir. Başkâtip Ali Paşa'nın hattıyla yazılmıştır.[15] Tarih: Takriben H. 1296 (M. 1878-1879)

Birçok zamanlardan berü "mesâil-i şarkiye" (şark meseleleri) unvanıyle elsine-i nâsda (halkın dilinde) dâir olan (dönen, devreden) sözler ittifâkat-ı selâseye dâhil olan Rusya ve Avusturya ve Almanya devletlerinden Rusya, devleti, himâye-i Îseviyye (Hıristiyanların korunması) nâmiyle ve güyâ tevsî'-i memâlik ve büldân (toprakların genişletme) maksadında bulunmayıp, yalnız milel-i gayr-i müslimenin (Müslüman olmayan milletler) istihsâl-i saâdet-i hâli için çalışmakta olduğu beyâniyle bir Panslavizm teşebbüsâtını ikâ' ederek işbu ittifak-ı selâseye (üçlü ittifak) dâhil olan Avusturya ve Almanya devletlerinin vehle-i ûlâda (ilk anda) kendilerini ortaya koymayıp, keenne (güya) Rusya'nın niyyât ve teşebbüsâtına (niyetler, teşebbüsler) iştirak eylemediklerini sûret-i zâhirede işâ'a (yayma) ey-

15 BOA, Y.EE, 3/19.

lemeleri ile o vakitler küre-i arz (dünya) üzerinde bulunan bi'l-cümle milel ve akvâm-ı (milletler, kavimler) aldatmak ve husûsiyle Devlet-i Aliyye'yi iğfâl eylemek için tasni' olunmakta bulunan desâisi (düzenlenmekte olan hileler) cümlesinden olduğu sonradan cümlenin malûmu olmuştur.

Şöyle ki; bu ittifâkat-ı selâse unvanı altında setr ve ihfâ (saklama, gizleme) olunagelen "İttihad-i düveli" yalnız işbu üç devletin yekdiğeriyle akd-i ittifâk eylemelerinden ibaret olmayıp, Devlet-i Aliyye'ye ve millet-i İslâmiye aleyhinde Amerika cumhuru ve Brezilya İmparatorluğu ile bir iki ufak hükümât-ı kraliyeden başka bi'l-cümle düvel-i ecnebiye ve hususiyle uhuvvet-i İslâmiye (İslâm kardeşliği) iddiasında bulunan Devlet-i İrâniye bile müttehid oldukları meydanda bulunan ahvâl ve el-hâletü hâzihi (halen, şimdi) politikaca aleyhimizde mütevâliü'z-zuhûr (birbiri ardında meydana gelme) olan buhran ile isbât olunabilir.

Çünkü ittifakât-ı selâse unvanını bırakıp, ittifakât-ı umûmiye-i ecnebiye ta'birini ele aldığımız halde hissiyâtımızı isbât ve ityâna kâdir olabileceğimiz delâil ve emârât (deliller ve alâmetler) şunlardır ki, ta'dâd ve îrâdına ibtidâr olunur (sayılmasına başlanır):

İşbu ittifakât-ı umûmiye bir yirmi seneden berü beyne'd-düvel (devletlerarasında) mukarrer olduğu halde, Rusya devletinin eski Rusya meselesinden dolayı yorulması ve niyyâtını vücûda getirmek için bazı noksanlarını ihzâr ve ikmâle çalışması ve Almanya'nın Fransa ve Avusturya ile bozuşup uğraşması ve İspanya'nın ihtilâl-i dâhilîsi ve İngiltere'nin Amerika ile beyinlerine bürûdet (soğukluk) düşmekle beraber, Hindistan müstemlekâtının teyid-i tasarrufâtına bezl-i iktidâr eylemekle, iştigâl-i düvel-i ecnebiyyenin Devlet-i Aliyye aleyhinde olan sû-i niyyât ve tasmimâtını (kötü niyet ve düşünceler) te'hire bâis olduğu halde, ittihâd-ı dini bu ihtilafâtı az bir zaman içinde müsâlemet ve müsâfâta (samîmî ve hâlis dostluk) tahvîl eylediği (dönüştürdüğü) gibi, Rusya devleti dahi hazırlığını ikmâl eylemiş ise de, sâir devletlerden aldığı talimat-ı hafiyyeye tevfik-i muâmelât etmeğe (muamelatını gizli talimatlara uydurmaya) mecbûr olup, bir

aralık Giritlilerle Yunanlıları tahrîk ve müteâkıben Hersek meselesini tevlîd ve Karadağlıları dahi teşvîk ettirmeye kanâat etmeyerek Sırbiyelileri ve Rumeli Bulgarlarını dahi isyana davet ve bunlardan Giritlilere ve Yunanlılara hafiyen ve kavlen (gizlice ve sözlü) ve Hersek ve Karadağlılara ve Sırbiyeli ve Rumeli Bulgarlarına maddeten ve fi'len ve alenen muâvenet eyleyüp, Devlet-i Aliyye'yi her yüzden şaşırtmış ve kuvvet ve miknet ve istitâatını (güç, kuvvet, tâkat) gereği gibi sektelendirmiş ve ondan sonra dahi yine aldığı talimat-ı hafiye icâbından olmak üzere ilân-ı harp ile bütün bütün izhâr-ı husûmet eyleyerek metâlibinin müntehâsına varmıştır (isteklerinin son noktası).

Yukarıda nebzeten (bir nebze) beyân ve irâd olunduğu vechle düvel-i umûmiyye-i ecnebiyyenin aleyhimizde ittihâd ve ittifâk-ı hafiyyeleri olmamış olsa bunların cümleten ve hiç olmazsa cümle(?) olarak izhâr-ı musâfât-ı dostî (dostluk gösterme) etmekte bulunan İngiltere ve Fransa ve İtalya devletleri taraflarından olsun münferiden Devlet-i Aliyye lehinde Rusya'ya lisan kullanılmak ve nasihat olunmak iktizâ eder iken sûret-i zâhirede bî-taraflık gösterilmesi ve Fransa'nın Almanya'dan ve Almanya'nın dahi Fransa'dan beyân-ı ihtirâz (çekinme) ile, uzaktan seyircilikte bulunması ittifakât-ı umûmiyye-i düveliye icâbâtından olduğu gibi Almanya'nın Fransa'dan beyân-ı ihtirâz edip dururken Rusya'ya ve Sırbistan'a meşhûr ve muktedir asker zâbitleri göndermesi ve oralarda hizmet-i askeriyyede bulunmak isteyenlere bî-taraflık meslegine mugâyir olarak mümânaat eylememesi ve harp planları yapılıp gönderilmesi ve Bismarck vâsıtasiyle hafiyyen talimâtlar vermesi ve Avusturya'nın ise, Bosna Hersek meselesinin zuhûrunda tas'îb-i nakliyât (ulaşım güçlüğü) garazıyla Kalik(?) limanını kapaması ve Hersek ihtilâlinde asâkir-i şâhânenin satvetine dayanamayarak firâr eden âsileri hüsn-i kabule mazhar eylemsi ve mecrûhîn-i ussâta (yaralanmış âsiler) müdâvât ve muâvenetle yorgunluk ve kuvvetsizlikleri zâil olur olmaz yine asâkir-i şâhâne üzerine sevk etmesi ve Hersek ussâtının katl-i nüfûs-i mazlûmeye cür'etine ve hâneler ve

köyler yakmak ve tahrîb eylemek gibi harekâtına ses çıkarmayıp, bi'l-akis onları teşcî' ve taslît eylemesi (cesaretlendirme ve musallat etme) ve Karadağlı ile Sırbiyelilere dahi bir şey vermeyip, belki Rusya devletiyle beraber muâvenette kusur etmemesi ve muamelât-ı ticâret her yerde her türlü sekteden masûn olup, dururken, Devlet-i Aliyye tarafından iştirâ olunan (satın alınan) hayvanât salıverilip tevkîf olunmak ve bir müddetten sonra, hayvanât-ı merkûme için bir hayli masraflar iddiâsına bazı adamları teşvîk ile, işbu hayvanları yok pahasına sattırarak mebâliğ-i masrûfeyi (harcanan paralar) hebâ eylemek gibi evza'-ı gayr-ı lâyıka (layık olmayan haller, durumlar) dahi mübâderet (girilmesi) olunması en ziyade muhibb ve muhlis-i sâdık (sadık dost) görünen İngilterelinin Giritli ve Yunanlılara hafiyyen her türlü müsâadât ve müsâmahâtta bulunmakla beraber Rumeli Bulgarlarının isyânları zuhûrunda asâkir-i şâhâne tarafından mükerreren ve mütevâliyen (tekrar tekrar) terk-i isyân ile, devlet-i metbû'alarına inkıyâd eylemeleri (boyun eğme) zımnında vukû' bulan nasâyih ve telkinâtı adem-i ısgâ (nasihatları ve telkinleri dinlememe) ile bir hayli bî-günâh ve bî-çare Müslümanları eşedd-i ukûbâtla (en iddetli cezâlar, işkenceler) öldürmek ve nisvân ve etfâl-i acezeyi (aciz kadınlar ve çocuklar) diri diri gaz ile yakmak gibi yürekler dayanmayacak evzâ'-ı vahşiyânede (vahşi hareketler) bulunan bir iki bin Bulgarı itlâfa mecbûriyet hâsıl olur olmaz, medeniyetten ve insaniyetten bahisle kıyametler koparması ve mazlûmin-i İslâmiye (zulme uğrayan Müslümanlar) hakkında Bulgarlar tarafından vukû' bulan harekât-ı vahşiyâneye inanılmamak istenilmekle beraber, bu bâbda onlar tarafından ve Devlet-i Aliyye cânibinden vukû' bulan ifâdât ve şikâyâta kulak asılmaması mebhûsünanh (adı geçen) olan ittifâkat-ı düveliyeyi müeyyid delâildendir (kuvvetlendiren, te'yît eden deliller).

Buraya kadar irâd olunan delâil ve emârât bu ittifâkat-ı düveliyenin çok zamanlardan beri musammem ve mukarrer (karar verilmiş) olduğunu isbât için vukû'ât-ı mâziyeyi hikâye ve ityândan ibaret olup, Rusya meselesinin bidâyet-i zuhûrundan bugüne ge-

lince mahsûs ve ıyânen (hissedilen ve açıkça) meşhûd olan ağrâz (gözle görülen niyyetler) bütün bütün bu iddiâyı isbât için delâil-i zâhire ve bâhirede ma'dûd olmasıyla (açık ve belli delillerden sayılma) eski vukû'ât keen-lem-yekûn (sanki yokmuş) hükmüne koyup, bir müddet-i kalîle (kısa süre) zarfında meşhûd olan ahvâl-i esef-iştimâli (şahit olunan esef verici durumlar) ve ahvâl-i mezkûrenin delâletiyle devletler tarafından bundan böyle îkâ'ına çalışılmakta olan muâmelât-ı gayr-i lâyıkayı beyâna ibtidâr olunur (başlanır).

Devlet-i Aliyye'ye en ziyâde hayırhâh görünen İngiltere devletinin şimdiye kadar güyâ hayırhâhlık yüzünden vukû' bulan tebligât ve nasâyihe ilâveten Rusya meselesinin zuhûrundan evvelce İstanbul'da konferans akdiyle murahhas Salisbury'nin burada kullandığı lisân ve Rusya devleti hakkında gösterdiği muâmelât-ı himâyetkârâne cümlenin malûmu olduğu cihetle ondan bahse lüzum görünmeyip, mâmâfih zikrolunan konferans zaten bizi iğfâl ile harpsiz ve vukû'âtsız mukasemât-ı mukarrereyi (kararlaştırılmış taksim) vücûda getirmek için sathîce bazı mukaddemâtın müzâkeresi garazıyla akd olunmuş olduğu ve ahîren olunan kongre dahi bu mukaddemâta netice vermek maksadına mübteni bulunduğu bilinmesiyle, Devlet-i Aliyye tarafından bunların efkârına muhalefet olunmak istenilmesinden nâşi (ötürü), düvel-i malûme murahhasları yekdiğerinin talimat ve telkinâtı ile bu işten ferâgati icrâ-yı menviyât (niyetlerini yapma) için daha enfa' (daha faydalı) ve evlâ (daha uygun) görmeleriyle beraber İngiltere Rusya'yı ilân-ı harbe teşvik ve iğrâ (teşvik ve kışkırtma) ve Devlet-i Aliyye'ye dahi yine hayırhâhlık yüzünden görünerek Rusya devletinin nukûd ve esbâb ve levâzım-ı harbiyyenin fıkdan ve noksanından (para ve levazım noksanlığı) dolayı, muharebeye kıyam etmek ihtimâli olmadığından ve ilân-ı harp edecek olsa bile, sahte tehdidâttan ibaret olarak bir şey yapabilemeyeceğinden ve Devlet-i Aliyye'nin esliha-yı cedîde (yeni silahlar) ile müsellah ve harp ve darbe kâdir asâkir-i külliyye-i muntazaması mevcûd ve süfûn (gemiler) vesâir levâzım-ı harbiyesi mükemmel olarak olsa olsa biraz akçeye ihtiyâcı olup, binâenaleyh istikrâz ak-

dinin teshîli yolunda muâvenât-ı lâzimede (gerekli yardımlar) bulunulabileceğinden bahisle böyle sahte nümâyişlere havâle-i sem'-i itibâr (kulak asma) olunmayıp, Rusya ilân-ı harp eder etmez mukavemete çalışılması, ve hilâf-ı me'mûl (umulanın aksine) Devlet-i Aliyye'ye galebe edemez ise, muâvenet-i fi'liyye icrâsında dahi bulunacağından biraz sebât olunmasını mahremâne ifâde ile her türlü teşcî'ât ve teşvîkata ibtidâr olunmasını ve meselenin bidâyet-i zuhûrunda Devlet-i Aliyye tarafından zuhr eden gâlibiyetler üzerine ârtık muâvenete lüzum olmadığından bahisle iktizâ edecek akçenin tedârikinde bulunulacağı dâir kavî vaadler verilmiş iken, Anadolu tarafında vukû'a gelen mağlûbiyet üzerine eğer Rusya Ardahan ve Kars ve Bayezid tarafında başka bir mahalli istilâ etmek ister ve Rumeli tarafından dahi Balkan'ı ele geçirir ise, o halde Devlet-i Aliyye ile olan ittifâkının alâimini izhâr (alâmetlerini gösterme) eyleyeceğini beyân ve tezkîr ve akça hakkında olan mevâ'idini (va'dolunmuş şeyler) teyid ederek, bu istilâlar dahi zuhûra geldiği ve Rusya askerini Ayastefanos'a kadar sevk eylediği ve hatta Batum ciheti kaleme alınmamış iken onu dahi Rusya ele geçirmek istediği halde yine iltizâm-ı sükût olunarak, Rusya devletiyle uyuşmak ve uzlaşmak her halde hayırlıdır gibi nasihatlere kalkışılmış ve Rusya askeri Ayastefanos'a kadar yaklaştığı esnada mücerred İstanbul'da bulunan Frenkleri ve müste'menleri temin ve muhafaza için donanmasını cebren Halic-i Dersaâdet'e kadar sokmağa kıyâmından (kalkışma) başka bir teşebbüsü görülememiş idüğüne ve bir aralık yine hayırhâhlık yüzünden bazı ihtârâta kıyâm ile, Rusya nazar-ı tamâ'ını Asya kıt'asına dikerek, bunun vehâmeti meydanda olduğu cihetle lede'l-iktizâ (gerektiği zaman) Asya'ya İngiltere askeri sevk olunmak üzere Anadolu'ya karîb bir mahallin asker ve mühimmât için debboy (depo) ittihâz olunmak üzere İngiltere'nin yed-i idâresinde bulundurulması Devlet-i Aliyyece pek hayırlı olacağından bahisle birçok iğfâlâta bi'l-mübâdere (kandırmacaya girerek) Kıbrıs'ın idâre-i muvakkatasını ele geçirmek istemesi ve Anadolu cihetinde bulunan Hıristiyanların temini ve başı örtülü bir ıslâhât icrâsı teklifiy-

le muâhedenâme tanzimini teklif ve tavsiye etmesi üzerine, o zaman başvekâlette ve müteâkıben makâm-ı sadarette bulunan Sadık Paşa ve Safvet Paşa dahi ne efkâra mebnî ise, bu bâbda Mösyö Layard tarafından vukû‘ bulan teklifâtı kabulde ısrar eylediklerine ve böyle ale’l-acele muâhede tanzimi ve Kıbrıs’ın terki sûretinin bir vaat üzerine ihtiyâr olunması devletçe pek muzırr ve envâ‘-ı mazarrâtı câlib olduğu taraf-ı eşref-i mülûkâneden intâr buyrulmuş, bu ihtârât tasdik ve tervîc olunmayıp, Layard’ın bu teklifâtı Devlet-i Aliyye’nin mâyeü’l-hayatıdır (hayatının esası) buna muvâfakat buyrulmaz ise, işin neticesi pek muzırr olur ve Layard’ın sûret-i hafiyyede ve mahremâne verdiği teminâta ve Londra’dan aldığı telgraflar münderecâtına nazaran dakika fevt olunmaksızın bu işin bitirilmesi ehemm ve elzemdir meâlinde bazı mütâlaât arz olunmasına mebnî, bunların mütâlaâtına emniyet buyrularak muâhedeye vaz‘-ı imzâ buyrulmuş ise de, ileride bir gün müşkilât zuhûrunu mâni ve takayyüdât-ı matlûbeyi (arzu edilen kayıtlar) câmi‘ olmak üzere, tez elden zikrolunan muâhede bâlâsına (üst) keşîde buyrulan (yazılmış, tertip edilmiş) hatt-ı hümâyunda “…” (bu kısım boştur) ibâresi tahrîr ve bu meâlde Mösyö Layrd’dan husûsi bir sened dahi ahz ve hıfz buyrulmuş ve hatt-ı hümâyûn-ı mezkûrun (adı geçen hat) ibâresi o vaktin icâbınca Mösyö Layard tarafından kabûl ile zikrolunan senet verilmiş olduğu halde, zikrolunan hatt-ı hümâyûnu teyiden verilen işbu senedin muhteviyât-ı hafiyye ahkâmını (gizli maksatlar hükümlerini) icrâya müsâid olamayacağını Mösyö Layard ahîren derk ve iz’ân eylemesinden nâşi (anladığından), yerine diğer bir sened verilmek üzere, bu senedin reddine mumâileyh (adı geçen) tarafından bi’d-defaât (defalarca) kıyam olunduğu ve sened-i mezbûrun devletçe hayırlı muâmele icrâsı ihtâr-ı âlîsiyle Bâb-ı Âlî’ye gönderildiği malûmdur.

Bundan anlaşıldığına ve politika bulutlarının gösterdiği alâime nazaran, bu senedin alınması Hudâ-negerde (Allah göstermesin) Kıbrıs cezîresinin (ada) idâre-i muvakkatasını te’yîd ile beraber Anadolu cihetince böyle başı örtülü lâ-ale’t-ta‘yîn (rasgele, gelişi gü-

zel) ıslâhât icrâsında ısrâr olunması Rusya'nın Asya'da ele geçirdiği yerlerden ileriye yürüyerek Asya'ya kabzâ-i tasarrufunu geçirir ise, İngiltere'nin Hint müstemlekâtı tasarrufâtına zaaf tareyan edeceği (geliverme, oluverme) ve çünkü bizim elimizde bulunan Anadolu cihetinin Rusya devleti tarafından İngiltere'nin mülküne tecavüz olunmasına bir sedd-i mümânaat (engel) bulunduğu cihetle, Rusyalının hâsıl eylediği nüfûz ve iktidâra karşı kendisinin dahi böyle ıslâhât icrâsı vesilesiyle vesâir gûne esbâb ve desâis ile (sebep ve hilelerle) Asya'ya yerleşip, işini görmek ve rakibine karşı harekât-ı ihtiyâtkâranede bulunmak maksadına mebnî olduğu gibi, Devlet-i Aliyye'nin zaafını ve isteğini yapmağa iktidârsız bir halde bulunmasını emel eylemesi dahi menvîyât-ı muzırrasını tervîce medâr olacağı (zararlı gayelerini desteklemeye yarayacağı) cihetle zâhiren hayırhâhlık göstermediğinden adem-i ferâgatla beraber, Devlet-i Aliyye'nin tamâmiyet-i mülkiyyesini ihlâl eden muâmelâta dahi mümâşât göstermekte (rıza göstermekte) olması kongre kararına istinâden Kotur ile mülhakâtının İran'a ve Yanya vilâyeti mülhakâtından (bağlı yerler) bazı mahallerin Yunan'a ve yine eczâ-yı Memâlik-i Mahrusâ'dan bir hayli yerlerin Sırbiye ve Karadağ'a terki hususâtında ısrâr olunması ve Avusturya tarafından vukû' bulan tecâvüzâta karşı bir şey denilmeyip, her halde uyuşulmak cihetinin hayırlı olacağından bahisler açılarak nasihatler edilmesi ve Devlet-i Aliyye'nin aleyhinde ve mazarratında politikaca her neki zuhûra gelir ise, derhal husûlüne imdâd ve muâvenetle beraber üç seneden berü Devlet-i Aliyye'nin ne derecelerde akçeye ihtiyacı olduğu malûm ve ıslâhât-ı matlûbenin behemahâl nakde mütevakkıf bulunduğu meczûm iken (ortada iken) şimdiye kadar yine mevâid-i kâzibe (yerine getirilmeyen vaatler) ile imrâr-ı zamana (zaman geçirme) çalışıldığı gibi, şu vakitte dahi yine bu lisân-ı iğfâlkârî isti'mâl ve devletin yapmak istediği istikrâzı işkâl (güçleştirme) ile sâir tasmîmâtını (tasarılar) dahi ihlâle (bozmaya) çalıştığı meydanda olmasıyla, bu sûretler mukâseme (paylaşma, taksim etme) niyyâtında bulunan devletlerin metâlibini tervîce ve kendisi-

nin dahi bu mukasemeden hissedâr olmasını teyide mecbûriyet halinde bulunduğunu meydana koymaktadır.

Avusturya devletinin tuttuğu meslek dahi adeta mukaseme yolunda (paylaşma) iştirâkini müeyyid (teyideden) olup, çünkü Bosna ve Hersek kıt'alarına ne sûretle girmiş ve nice mezâlim ve taaddiyâta ibtidâr eylemiş olduğu malûm iken ahîren (sonradan) dahi Yenipazar'ı işgâl-i askerî altına almak için ne derecelerde çalışmakta olduğu ve Selanik sahilini tutup, Bahr-i Sefîdden (Akdeniz) dahi hissedâr olmak emel-i harîsânesi (harîs emeli) cümlesinden bulunduğu ve bir taraftan tervîc-i merâm (isteğinielde etme) için İngiltere'nin mesleğine sülûk ile (katılma, girme) iğfâlâta başlayıp, ez-cümle Rumeli tarafında İslâm ile Bulgarlar beyninde zuhûr eden arbedenin indifâ'ına (kavganın ortadan kalkması) bir hüsn-i netice-i seri'a (çabuk bir iyi sonuç) verilir ise, kendisi de, Yenipazar tarafının işgâlinden ferâgat eyleyeceğine ve Bulgarların silahlanması muhafaza-i nefsleri maksadından ibaret olup, bizim taraftan İslâm'ın harekâtı men olunur ise, Bulgarlar tarafından dahi bir gûne uygunsuzluk îkâ' olunmayacağı cihetle bu bâbda Devlet-i Aliyye'nin sarf edeceği mesâi mûcib-i memnûniyet olacağına dair vukû' bulan ifâdât ve tebligât dahi cümle-i iğfâlâttan olarak beyâna hâcet olmadığı üzere, Bulgarlar ne vasıta ve emirle teslîh olunmuşlar (silahlandırılmışlar) ise, ahâli-i İslâmiye aleyhine dahi yine o vâsıta ve emir ile iğrâ' ve tahrîk olunmakta bulunmaları meydânda olmasına göre, bu tebligât dahi desâis-i müttehaza temimmâtından (tutulan hisseler kısmından) olarak, oralarda bulunan Müslümanların hal-i acz ve felâketlerine kimlerin sebep olmakta bulunduğunu malûm olmasıyle bi'l-farz denildiği gibi, ahali-i İslâmiye hiçbir sûretle mukavemet ve şikâyet etmeseler bile yine Yenipazar'ın işgâlinden ve tasmîm olunan saîr teşebbüsâttan Avusturyalının ferâgat eylemeyiceği derkârdır (açıktır).

İtalya devletine gelince; düvel-i müttefika mukâsemât-ı mutasavvereyi (tasarlanmış paylaşmalar) vücûda getirmek için, yekdiğere bazı fedakârlıkta dahi bulunmakta oldukları cihetle, İtalya

devleti Arnavutluk'tan biraz yer ele geçirmek ve hakk-ı sükût (sus payı) olmak üzere, ahalisi Alman olan biraz mahalli, Almanya devletine terk etmek teşebbüsünde ve Devlet-i Aliyye aleyhinde bazı tasmîmâtta bulunduğu ve gemilerini Arnavutluk sahilinde dolaştırmaktan hali kalmadığı (geri durmadığı) malûm olmasıyla onun dahi dâhil-i dâire-i ittifâk ve ittihâd olunduğu bedihîdir.

Eğerçi Fransa cumhuru bir zamandan beri zâhiren bir hareket-i hasîmânede bulunmamış ise de, İngiltere devletinin Kıbrıs adasını almakla Bahr-ı Sefîd'de seyr-i sefâin-i harbiye (Akdeniz'de harp gemilerinin yürümesi) muvaffak olmasını Bahr-ı Sefîd gibi bir memerr-i ticâretin (ticâret yolu, geçidi) İngiltere'nin eline geçmesini hazmedemiyerek kendisinin mürûr ve ubûrunu (gelip geçme) temin ve muâmelât-ı ticâriyesini teshîl (kolaylaştırma) için zâhiren Devlet-i Aliyye aleyhinde harekete kıyâm etmeyip, ancak panslavizme karşı elenizm (Hellenizm) unvanıyla bir kuvvet-i münferide tedârik ve bu vâsıta ile merâmını tervîc eylemek için Yunan devletini himâye ve tarafına celb ve imâle (meylettirme) etmek üzere sâlifü'z-zikr (zikredilen) Yanya mülhakâtından verilmesi teklif olunan yerlerin müsâra'aten (süratle) terki için sûret-i mahsûsada tavassutta bulunduğu gibi, Yunan devletinin süfün-i harbiyesini teksîr (harp gemilerini çoğaltma), Bahr-i Sefîdde bir kuvve-i cesîme-i bahriyye (Akdeniz'de büyük bir deniz kuvveti) bulundurmakla istifâdeye ve Memâlik-i Mahrûsa'dan Cezayir kıt'a-i vesî'asını vaktiyle ele geçirdiği gibi, yine bazı mahalleri dahi bir aralık istilâya tehiyye-i esbâb etmek (sebepler hazırlamak) niyyetinde bulunduğu anlaşılıyor.

Zikr ve ta'dâd (sayma) olunan meşhûdâd (gözle görülen şeyler) ve hissiyâttan ve Berlin Kongresi'nde Ayastefanos Muâhedesi mevkî'-i bahse konulmamış (söz konusu edilmemiş) ve Yunan devletinin dahi Devlet-i Aliyye ile uzlaşması sözünden başka müzâkere cereyan etmemiş ve Ayastefanos Muâhedesi mevki'-i bahse (söz konusu edilme) konulmamış ve Yunan devletinin dahi Devlet-i Aliyye ile uzlaşması sözünden başka müzâkere cereyan etmemiş ve Ayastefanos Muâhedesi devletlerce taht-ı tasdîka alınmamış ol-

masına nazaran bunun hükmü kalmamak ve kongre kararından başka bir şey yapılmamak ve Yunan'a bizim taraftan terk olunacak yerler için, Devlet-i Aliyye'nin marzîsi (rızası) aranılmak iktizâ eder iken Ayastefanos Muâhedesi üzerine bir mukâvele-i kat'iyye tanzîmi hakkında ahîren vukû' bulan teklîfâtı bu devlet tarafından tervîc ile güya sûret-i hayırhâhânede (iyiliğini istiyormuş gibi) nasâyih ve tebligât icrâsından ferâgat olunmamış olduğu gibi, Yunan hududunun tashîhi işinin bitirilmesi ve açıktan açığa Yunan'ın istediği mahallerin bir ayak evvel verilmesini teklife ibtidâr eylemeleri mukâsemât tasmîmâtında (paylaşma fikrinde) cümlesinin ittihâd ve ittifakını teyid eylemesine ve bizim için avn (yardım) ve imdâd-ı Rabbanî'ye tevessül (sarılma) ve istinâd ile beraber, para bulmaksızın ıslâhât-ı mutasavvereyi (düşünülen ıslâhâtlar) vücûda getirmek ve bunların tasavvurât ve niyyât-ı muzırralarını mehmâ-emken iptale çalışmak (zararlı tasavvur ve niyetlerini mümkün olduğu kadar boşa çıkarmağa, bozmağa çalışmak) muhâl (imkânsız) olmasına mebnî bu bâbda ittihâzı lâ-büdd ve elzem (lazım ve gerekli) olan tedâbire müsâra'aten (hemen) el birliğiyle teşebbüs olunmak ferâiz-i umûrdandır (gerekli işlerdendir).

13- Tarihi bulunmayan bu kısa muhtırada Ermeni olayları, Pangaltı cinayeti ve Münif Paşanın bu hususlarda duyduğu bazı rivayetler konu edilmektedir. Ermeni olayları arkasındaki İngiliz ve Fransız parmağından bahsedilmektedir.

Sabık Maârif Nâzırı Münif Paşa Mabeyn-i Hümâyûn-ı cenâb-ı mülûkâneye gelip ma'rûzât-ı mahremânesi (gizli maruzatı) olduğundan bahisle atebe-i ulyâya (padişah katına) yüz sürmek istid'â eyledikte, müsaade buyrulmakla, nâil-i şeref-i müsûl (saygıdan dolayı ayakta durma) oldukta bir müddet sükûtunu muhafaza eyledikten sonra, Ermenilerin softa ve asker ve Arnavut vesâire kıyafetlerine girip, rastgeldiklerine hücum ile îkâ'-ı cinâyât edecekleri (cinayet işleyecekleri) ve vâkıa bu kadar nüfus arasında bir şey yapamazlar ise de maksatları müdâlahât-ı ecnebiyyeyi (yabancı müdahalesini) davet, Pangaltı cinâyetinden hâsıl olan dehşeti tezyîd etmekten ibaret bulunduğu ve Pangaltı cinâyetini îkâ' eden şahsın afv-ı şâhâneye mazhar olacağı (padişahça affedileceği) rivâyet olunmakta ve Açampazın(?) katogikosu[16] tarafından Ermenileri gelen talimatın kilisede hîn-i kırâatinde (okunması esnasında) İngiliz sefirinin dahi bulunması bu talimatın icrâsına Ermenilere cür'et verdiğini ve kendisi dahi bunları teyid edecek şeylere tesadüf edip,

16 Katogikos, Yunancadan geçen kelimenin manası Hıristiyan din adamı demek. (Ed. notu)

ez-cümle, lambalarını tamir için gönderdiği bir Ermeni'den geri aldırmak istedikte, "Yavaş yavaş, paşa olsun, ne olursa olsun!" dediğini ve daha üç dört defa buna mümâsil (benziyen) haller müşâhade ettiğini arz etmekle, "Ermenilerin bu cinâyâtı îkâ' edeceklerini nereden haber ettiği" sual buyruldukta "Fransız sefâretinden" deyü cevâb vermiş ve "Fransız sefâretinde kimden" [deyü] sual buyruldukta "Fransız sefâretinden değil, öteden beriden" demiş, "Bu öteki beriki kimdir?" deyü sual buyrulması üzerine yine ötekinden berikinden cevabından başka bir şey söylememiştir. "İngiliz sefirinin patrikhâneye gittiğini nereden haber aldığı" sual buyruldukta, "Bir İngiliz'den" deyü cevap vermiş ve "İsmi nedir?" diye sual buyruldukta "Bir kont" demiş ve "Çoktan beri tanıdığımdır" deyü cevap vermiş ve çoktan beri tanıdığı halde ismini söylememesi bu sözün entrika olduğunu ihsâs ettiğinden (sezdirdiğinden) tekrar sual buyrulmamış ve sual buyrulursa da söylemeyeceği derkâr (âşikâr) bulunmuştu.

14- Bu muhtıra Mısır meselesine ait olup, İngiliz elçisine hitaben yazdırılmış ve en sonu İngiliz elçiliği tercümanı Sandison tarafından imza edilmiştir. Mısır üzerindeki İngiliz, Fransız ve Osmanlı rekabeti anlatılmaktadır. Ayrıca İngiltere ile ticaret anlaşması da söz konusu edilmektedir.[17] Tarih: 29 Rebîülevvel [1]309. (02.11.1891)

Sadrâzam hazretleri makâm-ı sadarete yakın vakitte nasb ve ta'yin olundukları cihetle, Devlet-i Aliyye nezdinde bulunan süferâ (elçiler) ile görüşerek ve sefârethânelere münâsip sûrette vizitalar (ziyaret) vererek, bir taraftan merâsim-i mu'tâdeyi îfâ ile diğer taraftan bu sırada azîmet ettiği sefâretin mensup olduğu devletle Devlet-i Aliyye arasında mevcûd olan bazı husûsât ve mesâil (hususlar ve meseleler) hakkında te'âtî-i efkâr (fikir alışverişi) etmek üzere, ekseri sayfiyeden Beyoğlu'na nakl etmiş olan süferâ ile gidip görüşmeleri şevket-meâb efendimiz hazretleriyle sadrazam hazretleri beyninde karârgîr (kararlaştırılmış) olmuş ve en evvelde, İngiltere sefârethânesine azîmet eylemeleri tensîb kılınmıştı (münasip görülmüştü). İşte onun üzerine sefârethâneye azîmet etmiş olan zât-ı sadrazamî ile elçi bey beyninde cereyân eden mükâlemeye dâir sefârethâne baştercümanı Mösyö Sandison'un Başkâtip paşa nezdine gelerek, sefir nâmına atebe-i şâhâneye arz ve i'lâm etti-

17 BOA, Y.EE, 4/38.

ği bazı sözlere cevap i'tâsına şevket-meâb efendimiz hazretlerince mecbûriyet hâsıl olmuştur.

Zât-ı sâmî-i sadrâzamî tarafından ticâret ahidnâmesiyle Mısır meselesine dâir bahsedildiği ve taraf-ı şâhâneden sefârete gönderildiği beyâniyle elçi beyin bu bâbdaki re'yi dahi taraf-ı eşref-i hazret-i padişâhîden olarak sual edildiği ve işbu beyânatı dahi Rüstem Paşa'dan alınan haberlere binâ edildiği dermeyân kılınmıştır. Ticâret muâhedelerinin devletçe fevkalâde ehemmiyete şâyân olduğu derkârdır. **Bir memlekette sanâyii terakki ettirecek ve ahalinin servet-i umûmiyesini taht-ı temîne** (güvenlik altına alma) **alacak şey ticâret muâhedeleri olması hasebiyle,** yeni nasb ve ta'yin olunmuş olan sadrâzamın böyle hayırlı ve bir müttenden beri sürüncemede kalmış olan bir mesele hakkında İngiltere devletinin dostluğuna binâen bir netice vermek niyet-i hâlisânesiyle (saf ve temiz niyet) müzâkereye girişmek arzusu pek tabiîdir. Şefket-meâb efendimiz hazretlerinin arzu-yı şâhâneleri dahi bu merkezdedir. Fakat müzâkerenin sûret-i vukû' ve cereyânı nezd-i nümâyûnda gayr-i malûm bulunmasına mebnî, bu bâbda bir şey denilemiyeceği bedihîdir. Zât-ı sadrâzamînin Mısır meselesine nakl-i kelâm ile Rüstem Paşa'nın telgrafnâmesinden bahs ettiği ve mesele-i mezkûreye bir netice verilmeyecek olursa Rusya'nın kucağına atılmaklığımıza bir mecbûriyet hâsıl olacağı ta'birini isti'mal eylediği beyân olunuyor. Ve bu ta'bire de tefevvühât (boşboğazlık) deniliyor. Bunda büyük bir yanlışlık olduğu derkârdır. Cenâb-ı Hakk şu devlet-i ebediyyü'l-müddete (sonsuz olarak devam edecek olan devlet, yani Osmanlı Devleti) inkırâz ve zevâl vemesin. Şevket-meâb efendimiz hazretlerinin **dünyada yegâne arzu-yı şâhâneleri ve bi'l-cümle mesâi ve ikdâmât-ı mülûkâneleri** (mesai ve gayretleri) **Devlet-i Aliyyelerinin istiklâliyyet ve tamâmiyetini muhâfazadan ibaret olduğu** gibi, asdika-yi devlet (devletin samîmî dostları) olan bi'l-cümle ricâlin dahi arzu ve niyet-i hâlisânesi bu merkezdedir.

Şevket-meâb efendimiz ve asdika-yi ricâl-i devletin niyyât ve mesâi ve ikdamâtı bu merkezde olduğu halde, diğer bir devletin kucağına atılmak ve bu vechle bir himâye altına girilmek istenilmeyeceği ve zât-ı sadrâzamî tarafından bu yolda bir ta'bir kullanılmayacağı derkârdır. Bu Fransızca sûret-i ta'birden münba'is bir sehvden (Fransızca tabir yüzünden meydana gelen yanlıştan) ve her halde meseleye devleteyn beyninde (iki devlet arasında) dostâne bir netice vermek için söylenmiş bir sözden ibarettir. Bundan bir, birbuçuk sene kadar akdem (önce) ve ondan sonra vukû' bulan mülâkatlarda şevket-meâb efendimiz hazretleri elçi beye bu meseleyi ne yolda fasl ve tesviye etmek (işi görme ve neticelendirme) fikrinde olduklarını ve mesele-yi mezkûreye devleteyn beyninde o yolda hayırlı bir çare bulunacak olur ise, tebaa-i mülükânelerinin mazhar-ı tahsîn ve aferîni olacaklarını ve bu sûretle zât-ı akdes-i tacdarîleri memnûn edilmiş olacağını ve devleteyn beynindeki meveddete (sevgi) ciddi bir vesile tekevvün edeceğini (meydana gelme) ve aksi hâl tebaa-i şâhânelerine karşı zât-ı hümâyûnlarını müşkil bir mevki'de bırakacağını beyân ile "El ele verip bu meseleyi öyle tesviye edelim." buyurmuşlar ve vâki olan sualleri üzerine elçi beye, "Meselenin teferrûâtı Bâb-ı Âlîce müzâkere olunur." cevabını i'tâ buyurarak, İngiltere'nin dostluğuna mebnî zât-ı akdes-i hümâyûnlarını tebaa-i mülûkânelerine karşı müşkil bir mevki'de bırakmamalarını tekrar etmişler idi.

Şevket-meâb efendimiz hazretleri elçi beye ahîren vukû' bulan mülâkatta Kont Hatzfeld'den bir muhtıra geleceğini ve zann-ı hümâyûnlarına göre, bunda Mısır meselesinden bahsolunacağını beyân ile muhtıra-i mebhûsünanh bi'l-vürûd (adı geçen mutıra gelince) derûnunda (içinde) mesele-i Mısriyye'ye dâir bir fıkra bulunduğu halde, kendilerinin re'ylerinin istimzâç buyuracaklarını (ne düşündüğünü öğrenmeye çalışacaklarını) vaat buyurmuşlar idi.

Ahîren vürûd eden ve büsbütün Mısır meselesine dâir olan işbu muhtırada mesele-i mezkûreye dâir devleteyn beyninde bir mukâvele yapılmasının lüzumu beyân olunarak tahliye ve bunun için ta'yin-i

müddet (zaman tesbiti) maddelerinin müzâkeresinin âtîye ta'lîk edilmesi (bırakma) tavsiye olunuyor. Ve İngiltere ricâlinin dahi bu yolda bir mukâvele yapmaya kemâl-i memnûniyetle hâzır ve müheyyâ (istekli) oldukları dermeyân olunuyor. Ve Salisbury kabinesiyle Gladstone partisi beyninde işbu meselede birçok fark olmadığını beyânla her iki tarafın bir fikirde oldukları bildiriliyor.

Muhtıra-i mezkûrede Fransızların İngiliz askerinin çıkmasını mütaâkib Mısır'a girmeleri ihtimâline mebnî tahliye ve ta'yin-i müddet maddeleri âtîye ta'lik edilmek isteniliyor ki, bununla şimdiye kadar ba'de't-tahliye (boşalttıktan sonra) Mısır'a hiçbir sûrette tecâvüz ve taarruz etmeyeceklerine dâir Fransızlar tarafından Bâb-ı Âlî'ye mükerreren ve tahrîren verilen teminâttan Kont Hatzfeld'in bî-haber (habersiz) olduğu anlaşılıyor. Şevket-meâb efendimiz hazretleri şimdiye kadar muhtıra-i mezkûrenin mütâlaâsıyla iştigâl buyurmuş olduklarından ol bâbda Kont Hatzfeld'e henüz bir cevap verilmemiştir. Şevket-meâb efendimiz hazretleri kont-ı müşârunileyhi tanıdıkları ve kendisi âkîl ve dirayetli bir zât olup, burada bulunduğu esnada herhangi bir meseleye beynlerinde (aralarında) bir karar verilmiş ise, o mesele devletinin menâfi'ine muvâfık olarak hal ve tesviye edilmiş idüğü cihetle, mesele-i Mısriye hakkında gayetle meşrû olan mütâlaât-ı seniyyeyi kont-ı müşârunileyhin tasdîk ile İngiltere ricâline anlatması ve bu sûretle meselenin hal ve tesviyesine muvaffakiyet husûlü ümid buyrulmaktadır.

Elçi bey işbu meselenin devletinin menâfi'ine muvâfık olarak ve hüsn-i sûretle bitirilmesine muvaffak olurlar ise, her iki devletin menâfi'-i mukaddesesine (kutsal menfaatler) pek büyük bir hizmet etmiş olurlar. Ve bu da kendileri için mûcib-i şân ve şeref olmuş olur. Bu meselenin bitmesiyle Devlet-i Aliyye hakkındaki şüpheler ve kâle alınmağa şâyân olmayan iftiralar da ber-taraf edilmiş olacağından Şevket-meâb efendimiz hazretleri bunun hüsn-i sûretle tesviyesinin sinîn-i vafîreden beri (çok senelerden beri) dostluklarını muhâfaza etmiş olan iki devlet için ez-her-cihet (her bakımdan) hayırlı olacağı zann ve itikadındadırlar.

Elçi bey mesele-i mezkûreye dâir gerek Bâb-ı Âlî'den vukû' bulacak beyânâtı telakki etmek (almak) için devlet-i metbû'asından talimât ahz ettikten sonra (alma) ol bâbdaki efkâr-ı hümâyûn-ı mülûkâne bir vâsıta-i münâsibe ile kendilerine bildirileceğine, "Bâb-ı Âlî'nin efkârı dahi tamamiyle bu merkezdedir." (bu satır sonradan ilâve edilmiştir) elçi bey bu bâbda biraz gayret eyledikleri halde meselenin hal ve tesviyesine muvaffak olunacağı ümid buyrulmaktadır. Husûsiyle bu günlerde beyne'l-ahâli (halk arasında) Gladstone partisinin mesele-i mebhûsünanhâyı (bahsedilen meseleyi) devlete hayırlı bir sûrette bitireceğine dâir bir itikâd-ı umûmi hâsıl olmuş bulunuyor. Ve Gladstone'un sâbık müsteşarı Dail'in(?) Gladstone'la münâsebeti olan sâir bazı zevât ile vukû' bulan mülâkât-ı seniyyede cereyân eden mükâlemâttan Gladstone partisinin meselenin ciddi bir sûrette hüsn-i tesviyesi niyetinde oldukları mahsûs bulunuyor ise de (belli, âşikâr) Kont Hatzfeld vasıtasıyle Salisbury kabinesiyle işbu meselenin tesviyesine muvaffak olunacağı ümid buyrulmaktadır.

Şevket-meâb efendimiz hazretleri şu ümid-i hümâyunları hâsıl olduğu halde kendilerini bahtiyâr add buyuracaklarını elçi beyin hâtırlarını istifsâr (hatır sorma) ve mahsûs selâm ederek beyân buyururlar.

İşbu tebligât-ı şifâhiyenin (sözlü tebligât) Başkitâbet tarafından harfiyyen tarafıma icrâ edileceğini mübeyyin işbu mahall imzâ edildi.

(İmza) Alfred Sandison

15- Nâ-tamam olan bu muhtıra, Sultan Abdülhamid Han'ın cülûsunu mütaakip meydana gelen olaylardan bahsetmektedir. Osmanlı-Rus savaşına yol açan sebepler, İstanbul Konferansı, Mehmed Rüşdü ve Midhat paşaların sadaretleri, İngiltere, Rusya ve Avusturya'nın siyasetleri, İstanbul Konferansı'ndan sonra devletin yalnız kalışı ve vekillerin davranışları teferruatıyla anlatılmaktadır. Son kısımdan muhtıranın tamamlanmamış olduğu anlaşılmaktadır.[18] Tarih: Zilhicce 1293 (Ocak 1877.)

Avrupa'nın bugünkü ahvâli ve Devlet-i Aliyye'nin mevki'i iyice mülâhaza olup, Avrupanın dâhilî ve hâricî evrâk havâdislerine (gazeteler) kemâl derece dikkat (son derece dikkat) olunduğu halde, bundan on beş (sene) evvelki hale müşâbeheti (benzerlik) bulunduğu tebeyyün eder.

Hâl-i hâzırı iyi görmek ve istikbâldeki ahvâli iyice kestirmek için, bazı vakit mâziye mürâcaatla hâsıl olacağından, ta'yin olunan seneden vukûâtı içinde bulunmuş olan vükelâdan ancak bir iki zât mevcûd bulunmakta ve mevcût bulunanlar dahi, mesâilin (meseleler) bazı aksâmına malûmâtları olup, diğer kısımlarına malûmâtları bulunmamaktadır ki, bunun da esbâbı (sebepler) ol vakitler bulundukları memûriyetlerin icâbâtındandır. İfâde olunacak husûsâtın

18 BOA, Y.EE, 3/16.

kısm-ı küllîsi (bütünü) Mabeyn-i Hümâyûn ile Bâb-ı Âlî beyninde evrâk-ı resmiyye ve husûsiyye ile cereyân etmiş şeylerdir. Tabiî bugünkü günde işlerin kesreti (çokluğu) ve belki bu evrâkın sâbık sadrâzamlar yedlerinde (ellerinde) kalması hasebiyle bi-hakkın müdericâtına ıttılâ (içindekileri tamamiyle öğrenme) için mezkûr evrâka müracaât etmek mümkünsüz ve şu zamanda bunlara bakmak lüzumsuz olduğu zanniyle evrâk-ı mezkûre (adı geçen evrâk) muhteviyâtı keen-lem-yekün (hiç yokmuş gibi) hükmünde kalmaktadır.

Hâlbuki sâir ecnebi devletlerinde herhangi mesele olur ise olsun, meseleye dâir olan muhâberât evrâkının sırasiyle mukayyed (kayıtlı) bulunması ve en küçük meselede bile ittihâz edecekleri politikada lüzumu olan evrâka, o zamanda olan memûr bulunanlara mürâcaatla vukûf-ı tâmme hâsıl etmek için meseleye muvaffakiyet ve bir meslekte devam ettiklerinden kendilerinde bu sebepten dolayı büyük muvaffakiyet hâsıl oluyor. Bizde böyle geçmiş şeylere mürâcaat edip, yapılacak şeyler için bu gibi evrâka mürâcaat lâzım gelir iken ve esnâ-yı müzâkerede (görüşme sırasında) o meselenin vaktiyle ne yolda cereyân ettiğine malûmâtı olan bir zât tarafından beyân-ı mütâlaa edilecek olsa bile, "Onlar geçti; biz şimdiki hâle bakalım, bu günkü zuhûrâta (umulmadık hadiseler) karşı ne yapılmak lâzım gelir ise onu düşünürüz. Yarınki zuhûr edecek şey için yapılması lâzım gelen şey tebeyyün eder (ortaya çıkar)" cevabı verilmektedir. Bunları beyân etmekten maksadım, şimdiki hal ile geçirmiş olduğum meselenin birbirlerine münâsebet-i tâmmesi olduğunu beyân etmekten ve istikbalde dahi başımıza gelecek felâketi mümkün olduğu kadar def'e çare aramaktan ibarettir.

Cümlenin malûmu olduğu üzere bugün de Girit meselesi gibi bir mesele-i mezkûr on sene zarfında mevcût idi. Rumeli kıt'asında Bulgar ihtilâli mevcût olup, bu taraftan dahi Girit'teki ihtilâle Rusya devleti tarafından bu iki mahaldeki ihtilâl teşvik ve tahrîk olunduğu gibi, ayniyle İngiltere devleti tarafından dahi yekdiğerine rekâbet ederek tahrîkten ve teşvikten geri durulmamakta idi. Bunların bizim

aleyhimizde bir farkları İngiltere devleti, Devlet-i Aliyye idâresinin yolsuzluğundan ve memûrînin (memûrlar) ehliyetsiz ve zâlim adamlar olduğundan müsâvât-ı tâmmeye (tam eşitlik) riâyet kılınmadığından bahisle, ahaliye bazı imtiyâz ve ıslahât icrâsı lüzumuna ve Hıristiyanların daima zulüm gördüğünü dermeyan ederek, Hıristiyanların istikbalini[n] tah-ı temîne (güven altına) alınması bi'l-cümle ahalinin saâdeti nâm-ı müsteâriyle (gösterişi ile) böyle bir tekâlîfte (teklifler) bulunmakta idi.

Rusyalılar ise, Slavlık Ortodoksluk münâsebetiyle Bulgaristan'ın istiklâlini taht-ı temîne alarak, Devlet-i Aliyye'ye ol sûretle tahakküm etmek ve cinsiyet ve mezhep sebebiyle Bulgaristan'ı sûret-i dâimede (devamlı olarak) muhâfaza etmek daiyesiyle (iddiâ, arzu) çalışıyor idi. Ol zaman İngiltere'de Beacosfield kabinesi yani bugünkü kabine olup Gladstone ise, bugünkü gibi açıkta bulunmakta idi. Ve Gladstone bütün gün gazetelerle ve İngiltere evrâk havâdisiyle (gazete, mecmûa) Bulgarların Türklerden çekmekte olduğu mezâlim (zulümler) ve işkencelerle, Karadağlıların dahi fakir ve ekip biçecek yerleri bulunmadığı ve Giritlilerin yeni birtakım mezâlim altında bulunup, Devlet-i Aliyyece bunlar hakkında hiçbir şey yapılmak kâbil olamayacağını ve Sırplılara gelince; bunların dahi saâdet-i hâlini temin etmek lâzım bulunduğunu ve Bulgaristan'da Şevket Paşa, tabur ağası Mehmed ve Ahmed ağanın ve daha sâir devlet memûrlarının Bulgaristan'da Bulgarların mal ve canlarına [zarar verildiği] ve kızlarının esir makâmında istihdâm kılınmakta idüğünü gazetelerle neşrettirmekte olduğu gibi, bir taraftan dahi Ermeniler tarafından şimdi Musa Bey hakkında ettikleri iftiralar gibi, Bulgarlar tarafından dahi aynı Avrupa'ya meb'ûslar gönderilerek Hükümet-i Seniyye aleyhinde ve Şevket Paşa ile, sâir memûrînden gördükleri mezâlimden şikâyetle beraber, bir tarfaftan dahi görmekte oldukları muâvenetten (yardım) teşekkürler etmekte idiler. Ve bu tarihten evvel Devlet-i Aliyye'nin düyûn-ı umûmiyesi (genel borçlar) üzerine vukû' bulan tenzîlâttan dolayı, bir taraftan Hıristiyanlık nokta-i nazarından (görüş) ve diğer cihetten menfaat-i mâliyelerinden

nâşi Devlet-i Aliyye aleyhinde bir efkâr-ı umûmî hâsıl olmuştur. O esnâda cülûs-i hümâyûnumuz vukû buldu: işbu husûsu hülâsaten anlatmaktan maksat, şu vukû'âtın bazısı cülûs-i hümâyundan biraz evvelce ise de, bunların birbirine olan münâsebet-i tâmmesi olduğundan, bunları yekdiğerinden ayırmak kabil olmayacağı cihetle, bazılarından hikâye etmek lüzumu görünmüştür. Ve bu bâbda bi'l-cümle vukû'âtı zikr etmek lâzım olmayıp bazılarının ihtisâren (kısaca) hikâyesine mübaşeret olunur:

Birincisi, cülûs-i hümâyûn akabinde bi'l-cümle devlet süferâsı, devletleri tarafından itimâdnâmelerini ale'l-usûl (usûl üzere) takdîm etmek üzere geldikleri sıra, İngiltere sefiri husûsî olarak [huzur] isteyip, taraf-ı şâhâneden dahi kabul olunmakla, ol vakit Hâriciyye Nâzırı olan Şafvet Paşa ve Sadrâzam Rüşdü Paşa ile Şûrâ-yı Devlet (devlet şûrası, danıştay) reisi Midhad Paşa ve başkâtip olan sadr-ı sâbık (eski sadrâzam) Saîd Paşa ve Mabeyn feriki Konya valisi sâbık Saîd Paşa ve İngiliz elçisi ma'hût [H.] Elliot bulunmakta idiler. Tercümanlığı Hâriciye Nâzırı Safvet Paşa ve ol esnâda ihtimâl ki Münir Paşa dahi orada bulunmakta idi. Elliot cebinden bir küçük kâğıt çıkarıp, üzerinde birtakım isimler münderic yani Şevket Paşa ve tabur ağaları Ahmed ve Mehmed ve daha bunun gibi birkaç isimler mevcût bulunup, bunların Hıristiyanlara ve ahaliye hilâf-ı adalet ettikleri mezâlimi ber-tafsil beyân ederek ve o günlerde İngiltere devleti teklifi üzerine İstanbul'da bir konferans meselesiyle uğraşıldığı cihetle, elçi bunlar hakkında ne yapılmak lâzım gelir ise, yani Şevket ve Ahmed ve Mehmed ağalara bir an evvel icrâ kılınması yani konferansa bu gibi şeylerin sebep olacağını beyân eder. Ve taraf-ı şâhâne dahi bunlara devletçe âdilâne bakılacağı cihetle, İngiltere devleti tarafından asla şüphe edilmemesi ve makâma yeni cülûs ettiğimden efkâr-ı zâtiyem (şahsi fikirlerim) pederim merhûm zamanlarında İngiltere devletiyle Devlet-i Aliyye beyninde olan mevedde-tin (dostluk) devamını arzu ve İngiltere devletinin ciddi muâvenetine mazhar olmak husûsu[nu] cidden an-samîm (içinden, özünden) arzu etmekte bulunduğu[nu] beyân ile beraber, yalnız teessüf-i

hümâyûnu mûcib olan şey, İngiltere evrâk havâdisinin (gazeteler) şu günlerde aleyhimizde isti'mâl eylediği lisândan müteessir olduğumuzu ve düyûnât-ı umûmiye (genel borçlar) hakkındaki tedbîr dahi buna her ne kadar sebebiyet vermekte ise de, bunun izâlesine muvaffak olur iseniz memnûn olacağım beyân kılındığı sıra, elçi teşekkürle beraber, "Müşâr ve mûmâileyhim (adı geçen) te'dîb (edeplendirme, cezalandırma) olunmayacak olur ise, bu husûs fena bir te'sîr hâsıl edecektir." diyerek kapıdan çıkmıştır. Elçi gider gitmez, Safvet Paşa huzûr-ı hümâyûna celp olunarak, konferansın men'ine devletlerle karar almaksızın çalışılmasına dâir ve bundan hâsıl olacak fena netice üzerine Safvet Paşa ile müzâkere ettikten sonra, bu konferansın men'ine dâir bir çare hâtır-ı hümâyûna geldiği cihetle, derhal Edirne'de fevkalâde bir mahkemenin Avrupalının itimâdını kazanmış bir müşîrin taht-ı riyâsetinde (başkanlığı altında) bir mahkeme teşkil olunup, Rumelice dermeyân olunan ahvâl yani Şevket Paşa vesâirleri bu mahkemede isticvâb olunarak (sorgusu yapılarak) muhakemelerine bakılması ve İstanbul'da dahi yine böyle bir komisyon teşkiliyle, meleketçe nâfi' ve merkezine halel getirmeyecek sûrette yani birtakım uşak bozuntusu adamların mutasarrıflıklara ve memûriyetlere tayîn olunarak ıslâhât-ı lâzimeye teşebbüs olunması ve makâm-ı âlîye yeni cülûs buyurulduğu hasebiyle iki sûrette işe bed'-i mübâşeret (işe başlama) olunduğundan bahisle umûm devletlere birer nota gönderilecek olur ise, işbu teklif olunan konferansın önünü almağa muvaffak olacağımızı (beyân) edip, zirâ mezkûr konferans İstanbul'da teşekkül ettikten sonra, Sırbiye ile Devlet-i Aliyye beyninde ve Karadağ kezâlik Girit'in şu hali ve Rumeli'nin ahvâli ve Rusya devleti ile Devlet-i Aliyye beyninde Bâb-ı Âlî'nin sebebiyet verdiği gerginlik ve bürûdet (soğukluk) ve evrâk-ı hevâdisin neşriyâtı ve efkâr-ı umûmiyede Rusya aleyhine olan galeyân ve ecnebi devletlerin bu nisbette konferansta gayetle vukû' bulacak tekâlif-i muzırraları sebebiyle Devlet-i Aliyyece kabul olunmadığı halde muhâbereye müncer olacağından devletçe muğâyir netice hâsıl olacağı bi'l-beyân konferansın bertaraf edilmesi lüzumunu dermeyân eyledim.

Safvet Paşa yemin ve kasem ve gözlerinden yaş aktığı halde bundan başka devletçe bir çare olmadığı ve eğer bu yapılacak olur ise, konferansın bertaraf edileceğini dermeyân ve konferans teşkili halinde taraf-ı şâhâneden hikâye buyrulan mahâzirden (mahzurlar, sakıncalar) ziyâde devletçe muzırr olacağını beyân etmekle, taraf-ı şâhânemizden sadrâzam Rüşdü Paşa'ya selamımla beraber bugünkü vukû'âtı yani elçi ile olan mukâlemeyi ve konferansın bertaraf edilmesi hakkında Bab-ı Âlîce müzâkere olunması lüzumunu söylemiş ve tahrîren dahi Bâb-ı Âlî'ye böyle bir irâde-i seniyye gönderileceğini tebliğ eylemesi tenbih olunarak müsaade edilmiştir.

Muahharan Başkâtip Saîd Paşa celb buyrularak, şu meâlde bir kâğıdın Sadrâzam Rüşdü Paşa'ya yazılması irâde buyrulduğu sırada bu tedbirin nefsü'l-emre (bu iş için) pek muvâfık ve münâsib olduğunu Safvet Paşa gibi Saîd Paşa da tasdîk ve beyân etmiş olmağla beraber, işbu irâde-i seniyyeyi hem tahrîren Bâb-ı Âlî'ye tebliğ eder ve kendisi dahi bâ-irâde-i seniyye gidip, keyfiyeti şifâhen sadrâzam Rüşdü Paşa'ya beyân eyledikte bu tedbir, ayn-ı kerâmet ve ayn-ı isâbet; peki, havâs-ı vükelâca düşünelim, icâbı arz ederim diyerek cevap vermiş olduğu halde, aradan dört gün mürûr eder ve te'kîden suâl-i âlî vukû' buldukta, evet arz edilecektir cevaplarıyla yani vakit geçirildiğinden ve böyle bir tedbîr ittihâzına meydan kalmaksızın umûm devletlerin ittihâd ve ittifâkıyla (birleşme) Bâb-ı Âlî'ye mezkûr konferans teklifi vâki olmuştur.

Mezkûr konferansa İngiltere devleti tarafından Beaconsfield'in intihâbiyle bugünkü günde ser-i kârda (işbaşında) bulunan Lord Salisbury ta'yin olunur. Ve aradan bir iki ay mürûrunda takriben cülûs-ı hümâyunun üçüncü ayında Lord Salisbury ile mülâkat vukû' bularak, Devlet-i Aliyyemiz hakkında hayırhâhâne bulunulması gayet dostâne bir sûrette ihtâr olunur, kendi tarafından devlete vâki olacak ihtârâtı hüsn-i kabûl olunur ise gayret ve ikdâmâtı bi'l-beyân Rusya devletiyle Devlet-i Aliyye beyninde devam eden gerginliğin bekâsının hayırlı olmayacağını ihtâr eyler ve konferansın teşekkülünden birkaç gün evvel Midhat Paşa'nın entrikasıyla beraber

mes'ûliyetten sarf[-ı nazar] ederek istifâ etmiş ve herne kadar taraf-ı şâhâneden kendisinin böyle bir zamanda işten çekilmek münâsip olmadığı ve kendisine ayrıca teveccüh-i hümâyunları bulunduğu yemin vererek ve kendisi peder-i âlî-i hazret-i padişâhî ile perverde (yetişmiş) ve emekdâranından bulundukları için böyle bir zamanda kendilerinin zât-ı şâhânelerine lüzumu olup, Midhat ve Mahmud paşaların entrikalarına bakmayıp, gelip zât-ı şâhânelerini görmeleri hakkında ihtârât dahi vukû' bulmuş ve Midhat Paşa ve Mahmut Paşa ile müttefikan hareket edip, tarafına türlü türlü entrikalar ve iğfâlât ilkâsiyle emniyet ve teveccühsüzlüğe say' etmeleri esas şeylerden ibaret olduğu müşârunileyh Rüşdü Paşa'ya kurenâ Osman Bey vâsıtasıyla bir gecede üç dört kere haber irsâl kılınarak ve hatta gelip bir kere zât-ı humâyunlarını gördükten sonra, eğer istifasında ısrar edecek olur ise, istifasının kabul olunacağı cevabı gönderilmiş ise de, hastalığından vesâire bahisle temâruz göstererek (yalandan hastalanma) "düzcesi" devlet için ettiği hatalardan ve millet-i İslâmiye ile metbû ve padişahına karşı kendi ettiği fenalık neticesinden korkarak istifa teşebbüsünde bulunduğu muahharen anlaşılmıştır. Beri taraftan ise, Mâbeyn-i Humâyun'a gelerek, gerek Konya valisi Saîd Paşa ve Mahmud Paşa ve serkurenâ (padişahın yakını, mabeynci) vasıtalarıyla, "Biz efendimizin hâini miyiz; Rüşdü Paşa'nın bu gibi ahvâline ne için merak ediyorlar, buna tahammül olunuyor. Efendimizin her ne emr u fermânları var ise, bize irâde buyursunlar, can fedâ ederek işe bakırız" gibi haberler göndermekte olduğu vâki olmakta iken, serkurenâ Osman Bey, Rüşdü Paşa'nın yalısıdan avdetle müşârunileyhin hasta olmadığı hakkında birtakım temâruz yollu ifâdeleriyle istifâsında ısrar eylediği cevabını getirmesi üzerine, emanetin artık alınıp, getirmesi için mûmaileyh Osman Bey, paşâ-yı müşârunileyhin yalısına gönderilmiştir.

Çi-fâide ki (ne fayda ki), o zamanda, Rüşdü Paşa ile Midhat Paşa'nın büyük inkılâb zamanında İstanbul'da büyük adamları bırakılmayıp, taşraya gönderilmiş bulunması ve zât-ı şâhânelerinin ise ol vakit Dersaâdet'te bulunanlar, zevâttan efendimizce malûm

olan Edhem Paşa, Ahmet Muhtar Paşa ve Rauf Paşalar gibi zevât idiyse de, bunlar da ayrı ayrı taşralarda ve en uzak mahallerde bulunarak Ahmet Vefik Paşa ise inzivâda ve bazı kimesneler ise devlet hizmetinde bulunmamış zevâttan ve bunlar da âlemi her türlü iğfâlât ile nâsa ilkaâtta (halkın kulağına koyma, aşılama, telkin) bulunmalarından nâşî hasbe'z-zaman ve bi'z-zarûr (zamanın ve zarûretin icabı olarak) Midhat Paşa mesnedi sadârete getirilmiştir. Müşârunileyhin makâma geçtiği günden itibâren zaten galeyâna gelmiş olan efkâr-ı İslâmiye'yi kendi menfaât-ı şahsiyeleri uğrunda fedâ eden ve bazı şürekâsiyle (ortaklar) beraber efkâr-ı ahâliyi Rusya devleti aleyhinde bir muharebe etmeğe teşvik ve bir taraftan "Şerrullah" (Şeyhülislam Hayrullah) Efendi vâsıtasiyle Bâb-ı Fetvâyı penâhîde (Şeyhülİslâmlık makâmı) tarîk-i ilmiyyeden Şerrullah Efendi asâkir-i milliye nâmıyla asker yazmak ve diğer taraftan Bâb-ı Âlî karşısında Kemal Bey vâsıtasıyla Fransa'da olduğu emsâli komün askeri (nahiye) yazmak ve daha kendisi arkasına üniformasını giyerek patrikhânelere emsâli görülmemiş olduğu halde kendisini zito zito (yaşasın, yaşasın) diye alkışlatıp, birtakım va'd ü vaîdler (umut ve korku salmak) etmeler ve ol vakit Galata Komiserliği'nde bulunan Âbidin belki Âbidin Paşa vasıtasıyla gece meş'ale ellerinde olduğu halde, Atina ve Fransa'da olduğu gibi, birtakım palikaryaları gece Camlı Köşk önüne kadar zito zito diyerek getirmek diğer taraftan birtakım softa ta'bir olunan ve leblebici vesâire gibi adamlar başlarına toplayıp, Camlı Köşk'ün pîş-gâhına (ön taraf) kadar gelerek, zât-ı şâhâneyi oraya kadar davetle biz muharebe isteriz, illâ (ille, mutlaka) muharebe olmalıdır; padişahım sen gençsin korkma; bizim bir milyona karîb (yakın) askerimiz vardır; biz gömleğimize varıncaya kadar feda[kâr]lığa hazır ve müheyyâyız. Bi'l-cümle millet senden bunu bekliyoruz, diyerek birtakım tehdîd-âmîz (tehdide varan) ve âdâba münâfî (terbiyeye aykırı) şeyler teklif ettirilmesi ve işte o sırada, Anadolu Kumandanlığı'na Girit'den Ahmet Muhtar Paşa getirilip, ta'yin ve i'zâm kılınır. Ve oraya gittiği gibi hidemât-ı askeriyede (askeri işler) kullanılan ve silah-endâz (silah atan) ve ba-

şıbozuk ve bi'l-cümle hidmet-i askeriyede bulunan askerin mikdarı otuz bin kişiden ibaret olduğunu bildirir. Halbûki ol vakit bir milyona karîb askerimiz var diyerek bildirdiği ve bir taraftan sevk olunduğu ve Bâb-ı Seraskerî'den Redif Paşa'nın devletin üç yüz bin askeri olduğunu bildirdiği halde, Muhtar Paşa'dan gelen telgrafla bunların ma'rûzâtlarının kâmilen yalan olduğu tahakkuk ve tebeyyün eder. (anlaşılır).

Ve bu esnâda İstanbul Konferansı azâsından İngiltere murahhası olan Salisbury kâtib-i husûsi vâsıtasıyla gönderilip, el-hâletühâzihi (halen) nezd-i hümâyûnda mahfûz bulunan, İngilizce olarak gönderilen muhtıra mündericâtı vükelâ-yı hâzıranın tavırlarından şikâyetle beraber, Devlet-i Aliyye konferansın kararına karşı cevâb-ı redd verecek olur ise, başına geleceği felâketi bi'l-etrâf (etraflıca) ta'dâd (sayma) ve Rusya devleti azîm ve bir cesîm kuvvete mâlik olması hasebiyle Devlet-i Aliyye ile bir muhârebe neticesi vehâmetini beyân ve buna mümâsil ber-tafsîl şeyler ityân ve işbu lâyihayı getiren husûsi bir mülâkat talebini dahi beyân eyler. Bir gün sonra husûsi mülâkat vukû' bulur. Esnâ-yı mülâkatta (görüşme sırasında), sen gençsin, edilecek muharebe[dense] konferansın karârını kabul sizin için en hayırlıdır ve bazı cihetinin ta'dîli kabil ve daha zaman geçmemiştir. Bâb-ı Âlî herhalde itidâli iltizâm etmelidir. İş bu dereceye gelmiştir. Evvelki gibi yani Kırım Muharebesi'nde olduğu gibi Fransız ve İngilizler size bi'l-fiil (fiilen) muâvenet edemezler. Fransızlıların hâli malûm. İngilizliler yalnız size muâvenet edemez diye beyân-ı mütâlaa eder.

Bunu müteâkib Midhat Paşa'yı ve Şerrullah Efendi'yi, Safvet Paşa, Namık Paşa, Mahmud Paşa, Redif ve Konya valisi Saîd paşalar, Mabeyn-i Hümâyûn'a celp ile husûsi bir meclis akd olunarak, taraf-ı şâhâneden irâd buyrulan mütâlaada, ahâli ve herkes Rusya devletiyle muharebe için yedi yüz bin asker olduğunu söylüyor ve akşama sabaha tüfek patlama vakti olup, bi'l-cümle harekâtımız buna ma'tûftur (yönelik). Hâlbuki Muhtar Paşa'dan alınan bir telgrafta üç yüz bin asker yerine otuz bin asker bulunduğu tebeyyün edi-

yor. Ve Lord Salisbury dahi böyle bir ihtârâtta bulunuyor. Hâlbuki siz şimdiye kadar İngiltere devletinin Devlet-i Aliyye'ye dost ve her husûsta Devlet-i Aliyye ile müttehit ve muâvenet edeceğini gerek bana ve gerek gazeteler vâsıtalarıyla ahâliye beyân ve ifhâm (anlatma, bildirme) eylediğiniz halde, devlet-i müşârunileyhin (adı geçen devlet) memûru İngiltere devletinin bir muharebe vukû'unda Devlet-i Aliyye'ye muâvenet edemiyeceğini resmen beyân etmiş olmasına nazaran beni ve ahâliyi iğfal etmiş olduğunuz anlaşılıyor.

Bu halde maâzallâhü teâla (Allah korusun) Avusturya devletinin niyeti Hersek Bosna hakkındaki efkârı aşikâr olup, Rusya devletiyle olan ittifakı malûm, Yunanlıların niyetleri ve Karadağ hükümetine karşı devletin otuz, kırk bin asker bulundurmağa mecbûr ve Bulgaristan'ın ahvâli ise derkâr olmağla, devletin yedinde bulunan tüfekleri nâkıs ve cephânesi nâ-tamam (tamam olmayan) olup, şu halde bir muhârabeye girişmek mes'ûliyeti azîmdir. Bundan zîyade bir denâet (alçaklık) ve hamiyyetsizlik tasavvur olunamaz. Bir taraftan softalar gelip nuhârebe diyerek bağırır ve bir taraftan en küçük çocuklar ellerinde tüfekler ve türlü türlü ahvâllerden dolayı gece gündüz hâb (uyku) ve rahatım münselib (kaçırılmış) olup, bu bâbda buna bir çare-i âcil (acil çare) bulunmak lâzım olmağla kat'iyyü'l-mefâd (kesin manası kesin) bir tedbîr düşünülmesi hakkında huzzâra (hazır bulunanlar) beyân-ı re'y buyrulması üzerine, Midhat Paşa, "İngilizler bize böyle vadediyorlar, efendimize yalan söylemiştir. Onlar bize herhalde muâvenette bulunacaklardır. Ve biz politika memûruyuz. Müşîr Paşalar yani Mahmud ve Redif Paşa, 'Yedi yüz bin askere mâlikiz.' demişler idi. Binâenaleyh böyle bildiğimiz için, ona göre meslek ta'yin edilmiştir. Mademki bu kadar kuvvet yoktur. Bunun mes'uliyeti onlara aid olmak lâzım gelir." Demiş. Mahmud Paşa ise bunun üzerine, "Ben sevkiyâta memûrum, benden top ve tüfek talep olunur ise, onu vermeye memûrum. Bâb-ı Seraskerî'ye âit olan işe ben karışmam." demesiyle taraf-ı şâhâneden Redif Paşa'dan cevap talep buyrulmasiyle Redif Paşa, "Yalnız başıma ben nasıl mes'ûliyeti üzerime alırım. Bu husûs bana

bir hakarettir. Bu kadar mes'ûliyeti deruhte edemem. Cümle paşa kullarınızla birlikte deruhte ederim." deyü cevap vermiştir. Vesâir paşalara vukû' bulan suâl-i âli üzerine, meclise bir sükût târî (hâkim, görünür) olur. Vallâhü a'lem bu mecliste Cevdet Paşa'nın hâzır olduğu taraf-ı hümâyûna geliyor ise de, olup olmadığını Saîd vesâir paşalar biliyorlar.

İşte bunun üzerine cevap vermelerine intizar olunur (bekleme) ise de, hiçbir cevap verilmeyeceği ve muktedir olamayacakları dahi anlaşıldığı gibi, bunun dahi bir maksada müstenid bulunduğu fehm ve idrâk buyrulduğundan öyle ise vezir odasına buyurun, orada arîz ve amîk (uzun uzadıya, inceden inceye) müzâkere edin ve keyfiyeti ve neticesini bâ-mazbata beyân buyurun cevâbı fermân buyrulmuş ve o gece üç beş saat müzâkere eylemişler ise de, bir şey arz edilmesi üzerine Başkâtip Saîd ve diğer paşalar gönderilip sual vukû'unda ikisine birden verilen cevaplara Midhat Paşa tarafından, "Bu iş için mazbata yapılmağa hâcet yoktur. Meclis-i umûmide müzâkere olunarak arz olunur. Fakat şimdiki halde ve mazbata makâmına kaim olmak üzere tarafımızdan lâzım gelen cevabı Namık Paşa ayağa kal(ka)rak, hâk-pây-i şâhâneye yüz süreriz, 'Çok aza, az çoğa bi-izni Hudâ galebe eder', ayet-i kerîmesini kırâatle (okuyup) tefsîr eder. İşte bundan başka diyeceğimiz yoktur, cevâbımız bundan ibarettir; efendimize böylece arz ediniz." diyerek iki paşaları gönderirler ve sonra dağılırlar.

Bunun üzerine konferansın kararının müzâkeresi içün Midhat Paşa'nın riyâseti tahtında Bâb-ı Âlî'de bir meclis-i umûmi teşekkül edecek, eğer konferansın, kabul olunur ise febihâ (ne alâ), illâ kabul olunmaz ise bir muhârebe(ye) devleti sevke mecbûr edeceği bedihî ve aşikâr olduğundan ol vakit Rüşdü Paşa hakkında akıl ve re'yine zât-ı hümâyûnca emniyet-i tâmme olduğu ve kendisi de bu husûsu zât-ı şâhâneye arz eylediğinden Meclis-i Hâss-ı Vükelâ'ya memûriyeti için Midhat Paşa'ya tebliğ kılınan irâde-i seniyye Rüşdü Paşa'nın Meclis-i Vükelâya dâhil olması münâsib olmayacağı cihetle geçinmek için Meclis-i A'yâna ta'yini münâsib olacağı

cevâben makâm-ı sadâretten bâ-tezkere arz olunur. Ve Rüşdü bu bâbda cereyân eden muhâbereye malûmat aldığı cihetle, bundan fevkalâde me'yûs ve mahzûn olur. Bu aralık vukû'ât yani Devlet-i Aliyye'nin istikbâlince görülen muhtırât ve Midhat Paşa ve avanesinin ahvâlinden dolayı (Cenâb-ı Hakk bir daha göstermesin) hâsıl olan tesîr-i eseriyle rahatsızlık vücûd-ı âlîye ârız olarak hatta ol zaman üç diş ziyâ'ını mûcib olup, dişçi Doroni ve hekim Kostori ma'rifetiyle birtakım ameliyât icrâ ve bir haftada selâmlık resm-i âlîsine çıkılmadığı vâki olmuş ve bu sırada gayet rahatsız ve muzdarip bulunulduğu ve lakırdı etmeğe iktidarsız bir halde iken, Rüşdü Paşa'ya tâ Harem-i Hümâyûn'a kadar celp buyrularak, "Paşa hazretleri, sizi buraya celbimin sebebi konferansın kararı Bâb-ı Âlî'de Meclis-i Umûmiyye'ye konulup müzâkere olunacaktır. Bunun birkaç cihetinin ta'dîlini Midhat Paşa'ya söyledimse de, kabûl etmedi. Lâyihanın mündericâtı serâpâ (baştan aşağı) devleti muhârebeye sevk için meydan okuyor. Müttefikimiz devletlerden kimse yoktur. O ise, vardır diyerek ısrar(?) ediyor Savfet Paşa ise iki câmi arasında kalmış adam gibi ne yapacağını bilemeyip, ağlıyor, bana gelince ağlayıp, Midhat Paşa'ya varınca ne diyeceğini bilmiyor. Hâlbuki benim efkârımda Safvet Paşa'dan mâ-'adâ (başka) kimseyi görmüyorum. Vükelânın cümlesi Midhat Paşa tarafını tercih ediyor. Devletin muhatarasını görmüyorlar. İngiletere devletinden muâvenete mazhar olacaklarına dâir teminât aldıkları gibi, sâir devletlerin dahi muâvenette bulunacağını kaviyyen (kuvvetle) zann ve tahmin ediyorlar. Zann ve i'tikadıma göre, bunlar devletin hezimetlerinden istifâde etmek istiyorlar; siz ise, Anadolulu bir Türk ve pederim zamanından berü devletin nân (ekmek) ve ni'metiyle perverde (yetişmiş) olmuş ve tecrübe[li] bir zât olduğunuzu cülûsumdan evvel sizi böyle bilirim. Ve size olan teveccühümün derecesi sizce de malûmdur zannederim. Bu hâle nazaran devletimizin selâmeti ve uğrayacağı muhâtaranın (tehlike) ber-taraf edilmesi için sizi makâma getireyim. Meclis-i umûmîde devleti istikbâlde zuhûr(a) gelecek vehâmeti meclisi teşkil eden bi'l-cümle erkân-ı devlete bi'l-

etrâf (etraflıca) bildirin ve benim arzumun dahi bu olduğu[nu] beyân ve tefhîm edin. İşte ben bu hâllerden dolayı teessüf ve teessürümden hasta oldum. Bu husûsu deruhte ve bana vaat eder misiniz?" diyerek suâl-i âlî üzerine müşârunileyh (adı geçen) birçok dua ve senâları ağlayarak beyân ve elinden ne gelir ise her türlü vehâmet ve müşkilâtı lisânı döndüğü kadar yani devletlerin muâveneti olmayacağını ve devletin bundan [nâşî] uğrayacağı felâket ve vehâmeti edille-i kat'iyye (kat'i deliller) ile mecliste beyân eyleyeceği cihetle o halde ekalliyet ve ekseriyet hâsıl olacağını ve ekalliyetin dahi kendi tarafında olacağından, o halde emr-i hümâyûna muntazır (bekleme) bulunacağı gözlerinden ırmak gibi yaşlar akarak beyân etmesinden hâsıl olan memnûniyet üzerine kendisini oda kapısına kadar teşyî' edip (uğurlayıp), bu teminât üzerine o gece hayli rahat ve istirâhât edilmiş ise de çi-fâide ki, o mecliste dahi bir fâide görülememekten başka adeta Midhat Paşa'nın fikrine tâbi'iyyetle beraber, diğer fikirde bulunanlar dahi bunu görmesiyle cümlesi bir fikirde bulunarak, efkâr-ı umûmiyye bu yüzden bir kat daha galeyâna gelmeye sebeb olur.

Ve çok zaman mürûr etmeksizin Rusyalılar Ardahan ve Kars üzerinden hudûdu tecâvüzle muhârebeye bed' olunmuştur (başlammıştır). Ve şu sırada mün'akid (toplanmış) olan meclis-i meb'ûsânın ne esbâba mebnî tatîl kılınmış olduğu ber-tafsîl (tafsil ile) hikâyeye hâcet olmadığından sarf-ı nazarla istikbâl için lâzım gelen edillenin beyânı münâsip görünmüştür. Ve muharebenin devamıyla Rusya askerinin Ayastefanos'a geldiği sırada Ahmet Vefik Paşa'nın Başvekâlet ve Savfet Paşa'nın Hâriciyye Nezâreti'nde olduğu esnâda Safvet Paşa'nın Ayastefanos Mukâvelenâmesiyle oraya gidip geldiği sırada…

16- Bu kısa muhtıra sadrazam ve hâriciyye nâzırına hitaben yazılmıştır. Şarkî Rumeli ve Bulgaristan meselesi, İngiltere ve Rusyanın tutumları, gönderilecek elçilik heyeti ve görevi hakkındadır. Bulgar prensi meselesinin devletin menfaati doğrultusunda çözülmesi istenmektedir.[19] Tarih: 26 Cemâziyelâhir 1303 (01.04.1886.)

Sadrâzam, Hâriciyye Nâzırı paşalar hazerâtına,

Mesele-i hâzıra yani gerek Rumeli ve gerek Yunanistan meselesi gittikçe kesb-i ehemmiyet edüp, bunları Devlet-i Aliyye'nin hakkında hayırlı olarak def' için teşebbüs vukû'u görüldüğünden fevkalâde müteşekkir ve dua buyrulmaktadır.

26 Cemâziyelâhir sene [1]303 ve 20 Mart sene [1]302 tarihli tezkere-i sadaretten anlaşılığına göre, konferansın hemen ictimâ'iyle prens kabul etsin etmesin evvelki karar-ı ahîr vechle (önceden verilen son karar gibi), protokolun taht-ı tasdîka alınması muvâfıktır. Bu bâbda bazı ihtârât-ı âliyeye lüzum görünmüştür. Şöyle ki, devletlerin müctemi'an (toplu bir halde) teklifleri üzerine hemen konferans ictimâ' ederek bi-lâ-ifâte-i vakt (zaman kaybetmeksizin) Berlin sefâreti seniyyesinden gelip, Prens Bismark'ın ifâdâtı hakkında olan telgraf dahi işbu husûsu te'yîd eylemiştir. Petesburg sefâreti seniyyesinden başkitâbete gelen bir telgraf üzerine davet buyrulmuş

19 BOA, Y.EE, 3/65.

olduğu cihetle, bâlâdaki (yukarıda) tarihli tezkere mündericâtından dahi anlaşıldığı vechle prens kararı kabul etmediği halde, prensle Devlet-i Aliyye beyninde yapılan sûret-i tesviyeyi dahi keen-lemyekün (sanki yokmuş gibi) hükmünde bırakacağından, Rodop cihetinde Devlet-i Aliyye askeriyle Bulgar müsâdemesi hatıra geliyor. Şu meseleyi Devlet-i Aliyye kendisine menfaatli sûrette tesviye için her türlü vesâite (vasıtalar) mürâcaat etmeği meşrû görmektedir. Şakir Paşa'nın telgrafında Rusya İmparatoru'nun prensin azline dâir olan mütâlaası fevkalâde dikkate şâyân görünmekle beraber, İngiltere'nin dahi bunun aksi olarak prense muâveneti birbirine zıddiyeti sebebiyle, Devlet-i Aliyye'nin şu müşkilâta düçâr olduğu tamamiyle aşîkâr olmuştur. Bizim de bu iki taraftan bir tarafı iltizâm (bir tarafı tutma) ile meseleyi tesviye etmek zamanı geldiği cihetle, ikisinin ortasında iş görülmek kâbil olmayacağından türlü türlü müşkilâta ve ileride pek büyük tehlikelere tesâdüf olunacağı dahi bedîdârdır (açık, meydanda). Binâenaleyh Rusya ve İngiltere'den hangi cîheti ciddi bir sûrette tutarak meseleyi ber-taraf etmek lâzımdır. Şimdiye kadar bütün İngiltere'nin nasihatleriyle hareket olunduğu meselâ, doğrudan doğruya Prens Alexander ile söyleşilmek gibi ve konferanslarda verilen kararlara karşı hareketi ve Prens Alexander'ı ve Bulgaristan'ın ittihâdı hakkındaki beyân olunan mevâddı ve şimdiden tavşana kaç tazıya kov yollu politikasına bakılır ise, kraliçeyi memnun etmek için Bulgariye'nin ittihâdını ve belki büsbütün istiklâlini ve şu suretle Edirne ve Dersaâdet'i tehdît altına almak ve şu halde Rusya devletini bi'z-zarûr (zaruri olarak) Bulgaristan'ı askerle işgâl etmeğe mecbûr etmiş ve artık sonunda nihâyeti kestirilemez tehlikeler görüldüğünden, Şakir Paşa'dan gelen telgraf üzerine küçük bir çare hatıra gelmediğinden, paşalarca münâsib olup olmadığı sadrâzam hazretleri taht-ı riyâsetinde hafiyyen (gizlice) müzâkere buyurmalarını havale ederim. Şöyle ki, telgraftan anlaşıldığına göre, Rusya imparatorunun Perşembe günü Kırım'a azîmet (gitme) edeceği cihetle bundan bi'l-istifâde (faydalanarak) öteden beri emsâl olduğu gibi bir hey'et-i sefâretin (sefâret

heyeti) bir nâme-i mahsûsla (husûsî mektup) gönderilmesi için hazırlanması, bundan Rusya sefâretiyle Bulgaristan müşkilâtının ortadan kaldırılması ve Rusya devletiyle Devlet-i Aliyye beyninde bir i'tilâf husûlünü fiile getirmek için şu meseleyi bi-eyyi-hâl (mutlaka, elbette) bitirmek ehemm ve elzem olduğunu ve buna da çare inâd ve ısrarda bulunan prens ve imparator hazretlerine karşı, bi'z-zarûr münâsebetsizliklerde bulunan prensin imparator hazretlerinden afv için hey'et-i sefâret vapur-ı mahsûsla Varna'ya gönderilecek ve oradan Prens Alexander hey'et-i sefâretle gemiye alınarak imparator hazretlerine memûrumuz olan sefâretle beraber makâm-ı tarziyede mülâkat vukû'undan sonra tavassutumuzla şu mesele tesviye edilerek oradan dahi Dersaâdet'e avdet ve buraca mülâkat olunarak lüzumunun(?) icrâsiyle memûriyetine gönderilmesi ve eğer prens ileride Rusya devletiyle Devlet-i Aliyye'ye karşı münâsebetsiz bir ahvâlde bulunduğu anlaşılacak olur ise, beynehümâda (ikisi arasında) yapılacak mukâvele üzerine prensin bir çaresine bakılacağının hükümeteyn beyninde taht-ı temîne alınarak meselenin ortadan kaldırılması mümkinâttan olacağı zann ve tahmin olunuyor. İşte bu bâbda Rusya sefiriyle, prens Alexander'a işbu teşebbüse muvâfakat edip etmeyeceğini ve gönderilen vapurla Rusya İmparatoru nezdine ve oradan buraya ve muahharen memûriyetine gidip gitmeyeceğini vakit zâyi' edilmeksizin mahremâne sûrette suâl edilip iktizâsı icrâ kılınmak.

Ve eğer beyân olunan işbu sûret münâsib görülmediği halde, telgrafta iki rakamiyle gösterilen cümlesinin prense bildirilerek işin vahîm ve tehlikeli olduğunu ve ısrârında sebât eylediği sûrette hakkında muzır olacağının münâsib bir sûrette prense tefhîm kılınarak ısrârından vazgeçirilmesi çarelerinin bulunması velhâsıl bu bâbta olan mütâlaât ve müzâkerâtın arzı.

17- Bu muhtıra, sadarete hitaben yazılmıştır ve Doğu Rumeli meselesiyle ilgilidir. Şarkî Rumeli üzerinde Rus ve İngiliz rekabetleri, Bulgaristan prensinin durumu, Bulgaristan'ın Sırbistan'a karşı kazandığı zafer ve devletin hukukunu devam ettirmek için tutacağı yol söz konusu edilmektedir.[20] Tarih: Takriben H. 1309 (M. 1891-92).

Sadârete Muhtıra,

Şarkî Rumeli meselesinin bidâyet-i zuhûrundan beri (başlangıcından) Devlet-i Aliyyeye karşı dâimâ ibrâz-ı âsâr-ı rekâbetle (rekabet eseri gösterme) kendi husûsî politikalarının tervîci zımnında birer meslek-i muhâlif ittihâz ederek işin gittikçe kesb-i ehemmiyet ve cesâmet eylemesine (önem ve genişlik kazanma) sebep olan İngiltere ve Rusya devletlerinin meslek-i müttehazları (tutulan yol) malûm-ı âlîleri olmakla, îzâhâttan sarf-ı nazar olunup, şu kadar ki, hâdise-i malûme esâsen ve fer'an (ikinci derece olarak) İngilizler'in eser-i teşvîk ve tergîbi olduğunda el-yevm asla şekk ve iştibah (şüphe, tereddüd) olmamakla beraber, bidâyet-i vukû'undan beri İngilizler erbâb-ı ihtilâl ile bunların riyâsetini kabul etmiş olan Bulgaristan Prensi'ne ve metâlib-i vâkı'alarını (vâki istekler) müdâfaa ve tervîc ederek Rusya'ya karşı Bulgarları dâire-i fâside-i sahâvetkârîsine (koruyan fasid dâiresine) almak ve bu sûretle bunları Rusya devleti-

20 BOA, Y.EE, 4/65.

nin himâye-i mânevîyesinden ve metbû'-ı hakikîleri olan Saltanat-ı Seniyye'nin nüfûz ve hükm-i siyâsîsinden kat'-ı alâka ettirmek yoluna giderek, konferans mukarrerâtını (kararlar) ve işte doğrudan doğruya alâkadar olan Devlet-i Aliyye ile düvel-i şimâliyeden (kuzey devletleri) bazılarının kâffe-i teşebbüsât ve mesâisini keen-lem-yekün hükmünde bırakmağa muaffak olmuş ve Rusya devleti ise bidâyet-i emrde (işin başında) kendi nüfûz-ı mânevî ve siyâsîsinden çıkarak İngilizlere tâbi'iyyet eden Bulgarları ve husûsiyle Bulgaristan prensini nev'an-mâ (bir nevi) te'dîb ve terbiye maksadıyla derhal harekât-ı vâkı'alarını takbîh (çirkin gösterme) ve prensi Rusya askeri silkinden (meslek) tard ve ihraç ederek bu hususta-ki menâfi'i, Hükümet-i Seniyye'nin menâfi'iyle tamâmen tetâbuk ve tevâfuk (uygun gelme) eylemiş olmakla, hâl-i sâbıkın iâdesi ve uhûd-i mevcûdenin (mevcut anlaşmalar) muhâfaza-i ahkâmı zımnında hukûk-ı Saltanat-ı Seniyye'yi kâmilen tasdîk ettikten mâ-'adâ, hukuk-ı mukaddese-i mebhûsenin (adı geçen) halelden vikâyesi (bozulmaktan korunması) emrinde politikasını Devlet-i Aliyye politikasına tatbik etmiş ve Avusturya ve Almanya ve İtalya devletlerini dahi işbu dâire-i ittihâd dâhilinde hareketle bundan inhiraf eylememeleri (sapma) esbâbının temin ve istikmâline bezl-i makdûr olunmuş (elden geldiği kadar tamamlanmasına çalışma) olduğu halde bâlâda beyân kılındığı vechle İngilizlerin teşebbüsât-ı musırra-i vâkı'aları (meydana gelen ısrarcı teşebbüsleri) ve tesvîlât-ı desâiskârâne-i muzırralara (zararlı hileli aldatmaları) eseri olarak beş devlete rağmen İngiliz politikası kesb-i muvaffakiyet eylemiş (başarı kazanma) ve Bulgarların, Sırplarla muhârebelerinde nâil oldukları muvaffakiyyât dahi ahvâl-i siyâsiye-yi mevcûdeye (mevcut siyâsi durumlar) inzimâm ederek (eklenerek) nihâyetü'l-emr (işin sonunda) şimdiki halde istitlâ'at-ı mevsûka-i vâkıaya göre (edinilen kesin bilgilere göre) devletleri Bulgarların muhassenât-ı mevki'iyye-i hâzıralarına (mevcut durumlarının üstünlük sebepleri) nazar-ı bikaydî (kayıtsız olma) ile bakmamak raddelerine îsâl eylemiştir (ulaştırmıştır). Rusyalıların, Bulgarların harekât-ı vâkı'asını takbîh ede-

rek metâlib-i istilâ-cûyânesini tervîc mahzâ (istilâcı isteklerini destekleme) İngiliz gibi bir ecnebî ve zaman-ı hâzırda Rusya devletinin düşman ve rakibi olan bir devletin nush u pendiyle (öğüt) hareket ettiklerinden münba'is olup (ileri gelen, doğan) esâsen Bulgarların kesb-i kuvvet ve nüfûz ve tevsî'-i arâzî etmeleri (kuvvet kazanma ve genişleme), Rusya devletinin dahi menvî-i zamîrine (gizli amacına) muvâfık bulunmamakla ve ahvâl-i hâzıraya ve Bulgarların muvaffakiyât-i ahîrelerine (son başarılar) nazaran Rusya devleti evvelve ittihâz eylemiş olduğu meslekte devamı kendisiyçün hiçbir fâide-i mâneviyye ve siyâsiyyeyi intâc edemeyeceği mülâhazasıyla meslek-i kadîminden külliyen inhirâf (eski yolundan tamamen ayrılma) edememekle beraber, Bulgarların tervîc-i metâlibi (taleplerini destekleme) husûsundan doğrudan doğruya icrâ-yı teşebbüsât etmeyerek işi İngilizlerin mesâi-yi sahâbetkârîsine bırakıp, bunların müdde'iyât, (iddiâlar) ve metâlibini belki cüz'î bazı tadilât ile müdâfaa ve kabul yoluna gideceği anlaşılmakta ve Londra'da Almanya sefiri Kont Hatzfeld'in, Lord Salisbury ile vukû' bulmakta olan müzâkerâtından istidlâl kılındığına göre, İngiltere devletiyle ve bunun re'y ve efkârına muvâfık bir sûret-i tesviye-i maslahat taharrî edilmekte olacağına nazaran, Almanya devleti dahi İngilizlerle uyuşmak yoluna sülûk (girme) eylediği fehm edilmektedir.

İşte husûsât ve istidlâ'ât-ı meşrûhadan (açıklanan hususlar) dahi müstebân olacağı vechle (anlaşılacağı üzere), mesele bir reng-i diğer almağa bed' eylemek (başlamak) mülâbesesiyle (münasebetiyle) daha ziyâde kesb-i ehemmiyet ve nezâket etmiş ve bu bâbda Meclis-i Vükelâca cereyân edecek mübâhasât ve müzâkerât (müzakereler) o nisbette ta'mîk edilmek lâzım geleceği emr-i tabi'î bulunmuş olmağla, mücerred esnâ-yı müzâkerâtta îzâh-ı ahvâle ve tevessü'-i malûmata (bilgileri genişletme) medâr olmak üzere istilâ'ât-ı vâkı'anın ber-vech-i meşrûh (anlatıldığı üzere) serd ve tafsîline mübâderet (söyleme ve açıklamağa başlama) buyrulmuş olmağla ol bâbda…

18- Bu muhtıranın konusu, Berlin Antlaşması'na göre, Yunanistan'a terk edilecek arazi ve hudut değişikliği hakkındadır. Bu hususta müşterek komisyonun çalışmaları ve Yunanlıların aşırı isteklerine set çekilmesi istenmektedir. Muhtıranın tamamlanmamış olduğu dikkati çekmektedir.[21]

Fî 9 Rebîülâhir sene [1]298 tarihiyle Meclis-i husûsî tarafından bi't-tanzim(düzenlenerek) takdîm-i Huzûr-ı âlî kılınan mazbata manzûr-ı meâli-nüşûr-ı cenâb-ı tâcdârî olup (padişah tarafından görülüp) karadan hiç yer verilmemek üzere, yalnız Girit ile bir iki küçük adanın terkiyle mesele-i Yunaniyenin tesviyesi kâbil olmayacağı memûrîn-i Devlet-i Aliyye ve süferâ-yı sitte (altı elçi) meyânında cereyân eden müzâkerât-ı ahîre neticesinden anlaşıldığı cihetle mukaddemâ süferâya gösterilmek üzere bâ-mazbata-i umûmiye (genel mazbata ile) ta'yin edilmiş olan iki hattan birincisi lede'l-irâe (gösterilince) kâfi olmadığı beyâniyle kabûlünden istinkâf edileceğine (çekinileceğine) binâen, memûr paşalar ile süferânın bu defa vukû' bulacak ictimâ'larında mezkûr iki hattın ikincisinin meydâna konulması ve Devlet-i Aliyyece bundan ziyâde fedakârlık edilemeyeceğinin beyân kılınması tezekkür ve tensib olunmuş (hatırlatılmış ve uygun bulunmuş) ise de, bu hattan dahi rehîn-i kabul (razı olma) olmadığı takdirde, devletçe ittihâz olunacak tedbîrden asla bahso-

21 BOA, Y.EE, 4/40.

lunmamış ve meselenin ehemmiyet-i feka'l-âdesi münâsebetiyle arîz ve amîk müzakeresi ve kâffe-i nükat nazar[ın]dan (bütün noktalar bakımından) muvâcehesi lâbüdd (gerekli) iken kısa bir ikinci hattı teklif edelim sözüyle hatm-i kelâm edilmiş (söze son verme) olduğuna ve eğerçi bazı taraflardan bu hattın dahi adem-i kabûlü (kabul etmeme) hîninde (anında) Alasonya cihetinden daha bazı cibâlin (dağlar) terkine muvâfakat lâzım geleceği beyân olunmuş ise de, bununla da tesviye-i mâdde mümkün olmadığı halde ne yapılacağı bilinmediğine ve husûsiyle bu minval üzere (bu şekilde) ilâve-i arazi edile edile nihâyetü'l-emr (en sonunda) daha nerelere kadar gidileceği meçhûl idiğüne ve bir taraftan bu misillü müsâadât-ı mütevâliyede (ard arda gelen müsaadeler) bulunuldukça ecânib (yabancılar) ile düşmanımızın urûk-ı tama' ve hıyâneti (açgözlülük ve hıyanet damarları) tahrîk edildiğine ve netice-i ahvâlde metâlibât-ı ecnebiyeyi bi-tamamihâ is'âf (işin sonunda yabancı isteklerini tamamiyle yerine getirme) istikbâl-i devlet ve saltanatı tehlike-i azîmeye ilkâ (salmak, atmak) demek olacağı şöyle dursun, mademki devletlerin bu mertebe ta'annüd ve ısrarlarından (direnme ve ısrar) bir fikir ve niyyet-i hafiyyeleri (gizli bir fikir ve niyet) olduğu anlaşılıyor. Ve mâdem ki hal ve kâllerinden (söz) ve şimdiye kadar ittihâz eylemiş olduğu hatt-ı hareketlerinden işbu niyyet-i hafiyyelerinin minkülli'l-vücûh (her cihetle, her yönden) Devlet-i Aliyye aleyhinde ve Yunanistan'ın lehinde olduğu delâiliyle (delilleriyle) sâbit bulunuyor. Bunların işbu hareket-i müttefikalarına bir ehl-i salîb (haçlı) hareketi nâmından başka bir nâm verilemez. Devletlerin arzusu meselenin sulhen tesviyesi maddesi olmuş olsa idi, mademki Berlin Kongresi sırf bir tashîh-i hudûd maddesini arzu ile iktifa etmiştir. Muahharen konferans cem'ile Yunanistan'a bir misli daha arazi ilâve etmek şöyle dursun, kâide-i hakkaniyet ve hâyırhâhiye riâyeten… (Metin ansızın burada sona eriyor…)

19- Bu muhtıra, İngiltere elçisine tebliğ edilen bazı önemli maddeler hakkındadır. İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki bazı meselelerden bahsedilmektedir. İngiliz matbuatının aleyhimizdeki yazıları, Beyrut suları ve toprak meselesi, Mısır ve Ermeni meselelerine değinilmekte ve Girit'deki durum ve isyanlar anlatılmaktadır. Altta İngiliz baştercümanının beş önemli maddeyi kaydettiği belirtilmektedir.[22] Tarih: Cemâziyelevvel 1315 (Ekim 1897).

İngiltere sefiri Sir Philip Currie cenâplarının evvelâ baştercümanla bi'l-vâsıta Mabeyn-i Hümâyûn-ı cenâb-ı mülûkâne Başkitâbet-i celilesine ve ba'dehû (ondan sonra) bizzat Hâriciyye NâzırıTevfik Paşa hazretlerine ve muahharen yine tercüman-ı mümâileyh (adı geçen tercüman) vâsıtasıyla kitâbet-i müşârunileyhâya vâki olan ve Dersaâdet'te neşr olunmakta bulunan evrâk-ı havâdisten (gazeteler) bazılarının İngiltere devleti aleyhine isti'mâl-i lisân etmekte (aleyhte dil kullanmakta) bulunduklarına ve İngiltere'de çıkan gazetelerin Hilâfet-i İslâmiye ve Devlet-i Aliyye aleyhinde neşriyâtta bulunmamaları için hükümet-i metbû'ası nezdinde icrâ-yı teşebbüs ve i'mâl-i nüfûz eylediğine ve bazı İngiliz tüccarının işlerinin bakılmayıp sürüncemede kaldığına dâir bulunan ifâdât ve beyânâtı malûm-ı âlî oldu.

22 BOA, Y.EE, 4/15.

Şevket-meâb efendimiz hazretlerinin meşâgil-i kesîre-i mülûkâneleri (aşırı meşguliyetleri) arasında evrâk-ı havâdisi mütâlaaya vakt-i hümâyûnlarının müsâid olamayacağı tabi'î bulunmasıyla, bu husûsu evvelce nezd-i hümâyûna da tamamiyle meçhûl iken sefir-i müşârunileyhin vâki olan arz ve ihbârı üzerine malûm-ı hümâyûn olup, bu gibi neşriyâtın ba'de-izîn (bundan sonra) adem-i vukû'u (meydana gelmemesi) için memûrîn-i âidesine (gerekli memûrlara) irâdât-ı seniyye tebliğ kılınmış ve âtiyen şâyet o yolda bir neşriyyât vâki olur ise, hemen atebe-i ulyâ-yı mülûkânelerine arz-ı keyfiyet olunması için iktizâ edenlere tenbihât buyrulmuştur.

Bahsolunan İngiliz tüccarı işlerinden krom ma'denleri keyfiyeti nezd-i cenâb-ı padişâhide malûm değilse de, bu bâbda îkâ'-ı müşkilât (zorluklar yaratma) olunmayarak usûlü dâiresinde irâe-i teshilât ile (kolaylık gösterme) tesviye-i maslahat olunması için evâmir-i lâzime (gereken emirler) i'tâ buyrulmuş ve İzmir havagazı hakkında irâde-i seniyye şeref-sâdır olmuştur.

Beyrut suları başka tâlibi bulunduğu malûm-ı hümâyûn olmadığından evvelce diğer birine ihâle buyrulmuş olup, bunun istirdâd (geri alma) buyrulamayacağı derkârdır. Ancak bu defa işbu Beyrut suları kendisine ihâle buyrulan adamın Dersaâdet'e gönderdiği vekili bir İngiliz idüğü ve şimdi kumpanyanın (şirket) ibkâsı tarafına bulunduğu mesmu' olduğundan (duyulmuş, haber alınmış), mezkûr kumpanyanın sâhib-i imtiyaz-ı cedîd (yeni imtiyaz sahibi) ile söyleşerek uyuşması lazım gelir.

Armstrong toplarına gelince; Topların Armstrong'dan alınmayıp başka yerden mübâyaası (satın alma) yolunda bir gûne irâde-i seniyye şeref-sâdır olmadığından ve çünkü maksad devlete muktezî (gereken) topların en yeni ve mükemmel ve en âlâ ve ehven olarak mübâyaası hususundan ibaret olduğundan, bu madde her türlü politika ve tarafgirlikten âzâdedir (uzaktır). Mâma'afih topların yekdiğere olan rüchânı (üstünlüğü) bi'l-mukâyese (karşılaştırılarak) devlete lüzumu olanların ber-vech-i bâlâ (yukardaki gibi) hangi neviden olması ve nereden mübâyaa edilmesi lâzım geleceği komisyon-ı

mahsusta müzâkere olunarak belki bir haftaya kadar karâr-gîr (karara bağlanmış) olacağından netice-i karâr da sefir-i müşârunileyhe bildirilir.

Sefir hazretlerinin İngiltere matbuatının Hilâfet-i İslâmiye ve Hükûmet-i Seniyye aleyhinde bulunmamaları hakkında icrâ eylediği teşebbüs ve nüfûza dâir olan ifâdâtı nezd-i şâhânede mûcib-i şükran ve Hâriciye Nâzırı paşa hazretlerine ve Başkâtib beyefendi hazretlerine vâki olan ve umûmiyetle Devlet-i Aliyye hakkındaki hüsn-i niyyâtına müte'allık bulunan beyânâtı taraf-ı eşref-i hazret-i padişâhîden hüsn-i telakki (iyi niyetle kabul etme) buyrularak bâdî-i memnûniyyet-i firâvân olmuştur (pek çok memnuniyete sebep olmuştur).

İngiltere hükümetine karşı aynı hissiyât ile mütehassis (hislenen, duygulanan) ve Devlet-i Aliyyeleriyle İngiltere hükümeti beyninde münâsebât-ı dostâne-i kadîmenin (eski dostça ilişkiler) takrîr (sağlamlaşma) ve idâmesi arzu-yı samimîsinin husûliyle mütelezziz (hoşlanan) olan zât-ı şevket-simat efendimiz hazretleri bâdî-i me'yûsiyetimiz (üzüntü sebebimiz) bulunan esbâb hakkındaki efkâr ve mülâhazât-ı seniyyelerini açıktan açığa beyân için bir fırsata mütarakkıb (bekleyen, gözleyen) bulunmakta iken, bu kere buna dest olmağla (erişmekle) mahzûz olmuşlardır.

Şevket-meâb efendimiz hazretlerinin devlet ve memlekette en ziyâde alâkadar bulunmalarıyla, ol bâbdaki beyânat-ı seniyyelerinin hânedân-ı hümâyunlarından mâ-'adâ ne ricâl-i devlet ve ne ekâbir-i memleketten (ileri gelenler) sâdır olamayacağı tabi'î ve şâibe-i siyâset ve tarafgîrîden ârî bulunan (siyaset şaibesi ve taraftarlıktan yoksun) mülâhazât-ı hakâyık-gâyât (hakikatlerle dolu mülahazalar) olduğunu beyâna hâcet yoktur.

Ol bâbda İngiltere devletinden alınacak cevaplar ile devlet-i müşârunileyhâya karşı, Hükümet-i Seniyye'nin ta'yin edeceği hatt-ı harekete mizân (ölçü) olacak olan ve binâenaleyh izâlesi istenilen esbâb-ı me'yûsiyetin (ümitsizlik sebepleri)

Birincisi: Mısır'da hâl-i hâzırın devamı,

İkincisi: Ermeni meselesi ve Ermenilerin ahvâl-i umûmiyesi,

Üçüncüsü: Bağdat ve Basra cihetlerinde Devlet-i Aliyye ile İngiltere ve İran hükümetlerinin hâl ve mevzi'i,

Dördüncüsü: Bahr-i Ahmer'de (Kızıldeniz) ki menâfi'imizin gün be-gün düçâr-ı tehlike (tehlikeye uğramış) olmakta bulunmasıyla beraber, kıt'a-i Hicaziye'ye doğru İtalyanların fevka'l-âde bir sûrette takarrübü (yaklaşma) ve Musavva' ve Sevâkin ve Zeyla kıt'asının ahvâl-i umûmiyesi,

Ve beşincisi: El-hâletü-hâzihî (halen) her an ve dakika Devlet-i Aliyye'yi işgâl eden Girit'in ahvâl-i umûmiyesi,

Ve ale'l-husûs binlerce İslâm ve sıbyanın (çocuk) dûçâr-ı katl-i'âm olduğu gibi, şimdide bir iftira üzerine kâtillikle ithâm olunarak derdest edilen (tutulan) ve şâyet haklarında bir gûne icrââtta bulunulur ise, bizce kanunî hükme müstenid bir muâmele addolunamayıp, adeta katil nazarıyla bakılacak olan birtakım bî-günâhların (günahsız) Devlet-i Aliyye'de mahkeme yok imiş gibi mugâyir-i hukûk olarak (hukuka aykırı şekilde) İtalyanlar tarafından bir mahkeme teşkiliyle taht-ı muhâkemeye alınmaları ve mücerred cezîrede (ada) şimdiye kadar tekerrür ede gelen vukû'ât ve kıtâlin (tekrarlayan olaylar ve birbirini öldürme) önünün alınması ve sukûn ve asâyişin takrîr ve idâmesi niyyet-i hâlisânesine mebnî, bir esâs ile yani vali taraf-ı Hükümet-i Seniyye'den intihâb ve ta'yin olunmak ve cezîrede lüzumu kadar asâkir-i şâhâne bulundurulmak üzere cebel-i Lübnan gibi mümtâz bir idâre te'sîsi sûreti taraf-ı Devlet-i Aliyye'den kabul olunmuş ve yine bu esâs üzere cezîre-i mezkûrenin düvel-i muazzama (büyük devletler) tarafından işgâl-i muvakkat-i müşterekesine (ortak geçici işgâl) muvâfakat olunmuş olduğu halde, ajans telgraflarında cezîreye bir ecnebî vali ta'yinine ve ileride Yunanistan'a ilhâkını (katma) teshîl edecek (kolaylaştıracak) esâslar üzere bir idâre vaz'ına ve asâkîr-i şâhânenin büsbütün tahliyesine dâir havâdislerin görülmekte olmasıdır.

İşte burada yalnız isimleri ta‘dâd olunan (sayılan) ve her birinin tafsilât ve mübâhasâtına (ayrıntılı ele alınması) girişilmesi İngiltere devletinin ol bâbta vereceği cevaplara muallâk olması (bağlı) tabi‘î olan ve tamâmiyyet-i mülkiyemizi düçâr-ı tehlike eden esbâb ve mesâil (meseleler) bunlardan ibaret olup, hânedân-ı saltanat-ı seniyyelerinin kraliçe hazretlerinin hânedâniyle pek kadîm dostluğu mâlûm olan şevket-meâb efendimiz hazretlerinin arzu-yı samimiyi şâhâneleri bâlâda zikrolunan mesâilde İngiltere devleti tarafından Devlet-i Aliyye’nin Paris ve Berlin muâhedeleriyle temin ve teyid olunmuş olunan hakimiyet-i mutlaka ve tamâmiyyet-i mülkiyesi vikâye ve muhafaza olunmak ve şâyed sâir düvel-i muazzamadan biri tarafından bu esâsa adem-i riâyet âsârı izhâr eden (uymama belirtileri gösteren) olur ise, o da, dâire-i riâyete ircâ edilmek sûretiyle bir meslek-i siyâsî ittihâz olunarak devleteyn beyninde vaktiyle Fransızların Mısır’a dühûlleri hengâmında (esnasında) ve “empire” (imparatorluk) zamanında ve’l-hasıl Prusya ve Fransa muhârebesiyle Fransa inkılâbına kadar güzerân eden (geçen) zamanlarda İngiltere hükümeti cânibinden Devlet-i Aliyye hakkında ibrâz olunan (gösterilen) âsâr-ı dostî (dostluk eserleri) ve ittihâz olunan meslek-i siyâsi vechle münâsebât-ı kadîme-i dostânenin iâde ve idâmesi olduğundan her cihetle hüsn-i niyyet-i seniyyeye itimâd olunmalıdır.

Kaldı ki, işbu beyânât-ı seniyyenin İngiltere vükelâsından mâ‘adâ hiçbir kimsenin nazar-ı ıttılâ‘ına (öğrenmesine) vâsıl olamamak üzere be-gayet (son derecede) mahrem tutulması arzu buyrulmakta olduğu sûret-i kat‘iyye ve mahsûsada dermeyân ve taraf-ı eşref-i hazret-i padişâhîden sefir cenâplarının hâtırı istifsâr (hatır sorma) buyrulduğu da beyân olunur.

İngiltere sefâreti baştercümanı mösyö Block’a tebliğ ve kıraât olunmuş ve muhâfaza-i mahremiyeti beyân edilmiş olduğu ve bunda münderic (yer almış) olan beş madde tercüman tarafından kayd ve zapt edilmiş olduğu ma‘rûzdur (arzolunmuştur). Fi 28 Cemâziyelevvel sene [1]315.

İngiltere sefâreti baştercümanı Mösyö Block'a harfiyen kıraât olunmak (harfi harfine okunmak) ve mühim olan noktaları tercüman tarafından zapt edilmek üzere kâtip beye tevdî kılınmıştır. Abd-i memlûkleri

20- Bu muhtıra sadarete hitaben yazılmıştır. Doğu Rumeli meselesi ile ilgilidir. Doğu Rumeli'de bulunan iki kolordunun kaldırılıp kaldırılmaması hakkında mütalaa belirtilmekte, sonra Doğu Rumeli meselesinin siyasî yönü açıklanmaktadır. Buradaki Rusya ve İngiltere'nin rekabetleri, Osmanlı Devletinin kendi menfaatine uygun tarafa yönelmesi lüzumu, Romanya ve Sırbistan'ın Şarkî Rumeli ve Rusya ile münasebetleri, İngiltere'nin Kıbrıs ve Anadolu'daki bazı oyunları anlatılmaktadır.[23] Tarih: 27 Muharrem [1]304 (25.10.1886).

Yıldız saray-ı hümâyûn-ı başkitâbet Dâiresi

(Fî 25 Muharrem sene [1]304 ve 12 teşrin-i evvel sene 302 tarihli muhtıra-i aliyye-i sadaretpenâhîleri manzûr-ı dekâyik-nüşûr-ı cenâb-ı padişâhî oldu.)

Selanik cihetinde bulunan iki kolordu-yı hümâyûnun emr-i idâresiyle dağılıp dağılmaması bahsi hâiz-i ahemmiyet bir mâdde olduğundan, bu bâbda bir karar i'tâsı keyfiyetinin bi'l-etrâf (etraflıca) ta'mîkiyle (araştırılmasıyla) verilecek karar netâyicinin hadde-i tedkîkden geçirilmesine (tetkik haddesinden geçirme) muhtâç olup, fi'l-vâki mesâil-i hâzıra hâlâ muallâkta kalmış ve fasl-ı tesviyesi husûsunda istihsâl-i muvaffakiyyet olununcaya değin âtiyen (gelecekte) ne renk ve sûret kesbedeceği henüz meçhûl bulunmuş oldu-

23 BOA, Y.EE, 4/28.

ğu halde, idâre ve iâşeleri zımnında muktezi olan esbâbın tedârik ve temini bahsine gelince; devletin bu yolda ihtiyar edeceği masraf pek de küllî (büyük) olmayarak sâye-i ma'mûriyyet-vâye-i hazret-i hilâfetpenâhîde a'şâr varidâtı hayli terakki etmiş olduğundan, takdîmü'l-ehem ale'l-mühim (iki şeyden en mühimini öne alma) kaidesine tevfîkan (uyarak) gerek işbu fazla-i varidâtın (gelir fazlası) bir kısmının askeri[n] bütçesine tahsis ve ilâvesi ve gerek bir taraftan dahi maârif ve vilâyât masârif-i dâhiliyesi (iller iç masrafları) üzerinden tasarrûfât icrâsiyle eshâb-ı iktidar zimmetlerinde müterâkim (zenginlerin elinde biriken) vergi bekayâsının tahsîline dahi sarf-ı mesâi edilmesi ve bu maksadın sür'at ve tamâmî-i husûlü için afîf ve müstakım (doğru) memûrlar istihdâm kılınması çareleriyle, devletin hiçbir şu'be-i idâresine bâr (yük) olmayarak mezkûr iki kolordunun bir ve belki iki sene daha müreffehen (rahat ve bolluk içinde olarak) idâre edilebileceği bedihî ve aşikâr (açık) olacağı gibi, yine bu kabilden olarak sunûf-ı aceze ve fıkarâya (aciz ve fakir sınıflar) dokunulmamak üzere, diğer bazı menâbi'-i varidât (gelir kaynakları) bulunabilir ki, bunlara ve icrâ olunacak tasarrûfât ile mübâya'asına lüzum görülen tüfek ve cephâne ve mermiyât ve torpidolar müddet-i kalîle (kısa süre) zarfında tedârik ve istihsâl olunup, beren ve bahren techizât-ı devlete (devletin deniz ve kara harp gereçleri) bir sûret-i mükemmeliyyet verilmesi mümkün olabilir. Vâkı'â iki, iki buçuk milyon liralık bir istikrâz akdiyle ve bunlar için tahvilât çıkarılarak temîn-i te'diyât (ödeme sağlama) için düyûn-ı umûmiyye (genel borçlar) fâizlerine senevî (yıllık) yüz seksen bin lira kadar ilâvesiyle dahi bu maksad sühûletle (kolaylıkla) hâsıl olabilir ise de, cülûs-ı meyâmin-me'nûs-ı hazret-i padişâhîden beri daima bu gibi hâricî istikrâzlardan ictinâb olunarak (çekinme) lüzumu hissolundukça bazı karşılıklar tahsisiyle dâhilen küçük istikrâzlar akdi tarîki (yol) tercih olunmuş ve bu sûretle bir taraftan dahi devletin ahvâl-i mâliyesinin ıslâhına bezl-i ihtimâm kılınarak (önem verilerek), Avrupaca kaybolunmuş olan itibâr ve kredinin iâdesine muvaffakiyyet hâsıl olmasına ve düyûn-ı umûmiyye fâizlerinin senevî yüz seksen

bin liranın ilâvesi büyük bir şey değilse de, herhalde bununla eski borca bir zamm ve ilâve edilmiş ve binâenaleyh ecânibin ve ale'l-husûs İngilizlerin umûr-ı mâliye-i devlet (devletlerin malî işleri) hakkında bazı güft ü gûlarına (dedikodu) sebebiyet verilmiş olacağına ve ma'a-zâlik (bununla beraber) devletin muzâyaka-i fevka'l-âdesi takdirinden böyle bir istikrâza mürâcaat kapısı daima açık bulunmuş kalacağına binâen gerek mârru'l-beyân (beyânı yukarıda geçmiş olan) iki kolordunun temin-i idâresi zımnında bulunabilecek çarelerin emr-i taharrî ve keşfinde (arama ve bulma husûsunda) ve gerek devletin böyle bir muzâyakası halinde, bir iki istikrâz ile ecânibe karşı bir bâr-ı girân (ağır yük) altına girmemesi kaziyesinin (husus, mesele) temini husûslarında şimdiye kadar meşhûd olan (görülen) sadâkat ve dirâyet-i müsellemelerine istinâd buyrularak (herkesçe kabul edilen sadakat ve dirayetlerine dayanılarak), zaten mezkûr iki kolordu-yı hümâyûnun altı mâh (ay) içinde idâre ve iâşeleri Meclis-i Vükelâca bundan akdem (önce) taht-ı temîne alınmış olduğundan ve müddet-i mezkûrenin hitâm bulmasına daha üç, dört mâh kadar kalmış idüğünden bi-inâyetillâhi teâla (Allah'ın (c.c.) yardımıyla) sâye-i şâhânede ol vakte kadar tensîkât-ı cedîdenin (yeni düzenlemeleri) dahi memûrîn-i askeriyece mevki'-i icrâya konulması kaviyyen me'mûl bulunmuş (askerî memûrlarca tatbik edilmesi güvenilir şekilde umulur) olup, ol vakit kuvve-i ihtiyâtiye efrâdı (ihtiyat birlikleri) bi't-tab' memleketlerine iâde olunacağı gibi, Rumeli-i Şarkî ve Bulgaristan'da dahi inşâllah ol vakte kadar bir hâdise zuhûr etmeyerek muvâfık bir prens intihâb olunur (seçilir) ve asâyiş-i memleket iâde ve temîn kılınır. İşte ol vakit kuvve-i ihtiyâtîye-i mezkûreye esâsen ihtiyâç kalmayacağı cihetle, efrâdının memleketlerine iâdesine teşebbüs olunabilir. Şimdilik kuvve-i mebhûsenin (adı geçen kuvvet) dağıtılması vücûhla (bütünüyle) mazarratı dâ'î (davet eder) olacağı gibi, vücûdu dahi o nisbette fevâidi (faydalar) müstelzim olacağı (gerektireceği) ve ez-cümle, orada bulunan mezkûr iki kolordu-yı hümâyûn düşmana karşı satvet-endâz (güç gösterir) bulundukça, mesâili muallâka-i hâzıranın (şimdi askıda-

ki meselelerin) ve hatta mesele-i Mısriyye'nin Hükümet-i Seniyye menâfi'ine muvâfık sûrette tesviyesine dahi medâr-ı azîm (büyük bir vesile, vâsıta) olacağı gibi Arnavutluk cihetinde bazı devletlerin emeli olan karşılıklarının zuhûra gelmesine mâni olur. Bu dakikanın (incelik) dahi lâyıkıyle ihâtasıyla (kavranması) bu yüzden dahi menâfi'-i mukaddese-i saltanat ve devletin her türlü nakz ve halelden (bozma, halel gelme) vikâyesi (koruma) husûsu dirâyet ve sadakat-i mücerrebe-i fahimânelerinden (sadakat ve dirâyeti denenmiş yüksek şahsınızdan) bi-hakkın me'mûl (ümit olunur) ve her halde ber-fevk-i dilhâh-ı âlî (padişahın yüksek isteğine uygun olarak) husûlü maksad-ı uhde-i liyâkatlerine muhavveldir (havâle edilmiş, bırakılmış).

Meselenin cihet-i politikiyesine (politika cephesi) gelince; İngiltere ve Rusya devletlerinin bugünkü gün Balkan şibh-i cezîresinde (yarımada) yekdiğere rekabet etmekte oldukları muhtâc-ı izâh değildir. İkisi de, Devlet-i Aliyye'yi kazanmak ve her biri bizi kendi menâfi'i yoluna sevk ederek, istihsâl-i matlab (maksada ulaşma) eylemek üzere, icrâ-yı fesâd ve mesâi etmekte oldukları âşikârdır. Binâenaleyh bizce evvel-be-evvel (ilk önce) pîş-i nazar-ı ehemmiyet ve mülâhazaya alınacak (göz önüne alınacak) madde, işbu iki devletten hangisinin teşebbüsât ve âmâli (emeller) devletin tamamî-i mülkiyesine ve merkeziyet-i idâresine ve serbestî-i muâmelâtına halel îrâs etmeyecek (zarar vermeyecek) ise, onunla hüsn-i itilâf hâsıl eylemek kaziyyesi olarak, bu kaziyyeyi İngiltere devleti temin eylediği halde onunla ve bi'l-akis Rusya hükümeti isbât ettiği takdirde de, bununla birleşmekliğimiz eslem-i tarîk olup (en emin yol), mezkûr iki devletten hangisiyle tevhîd-i menâfi' (menfaatleri birleştirme) edilecek ise, evvelemirde (işin başında) diğer tarafın, devlet ve memlekete mâddeten ve mânen îrâs edeceği mazarrâtı (getireceği zararlar) müfredâtiyle beraber teemmül (ayrıntılarıyla etraflıca düşünme) ve hesâb olunarak, iki tarafın dahi mazarrât-ı melhûzası bi'l-etrâf vezn ve mukayese edilmeli (hatıra gelen zararları etraflıca ölçülüp karşılaştırılmalı) ve iltizâm olunacak (tutulacak) taraf, ol va-

kit ta'yin ve ittihaz kılınmalı. Ve meselâ İngiltere devletiyle birleşildiği halde Rusya devletinin Anadolu cihetinde ve Rumeli cânibinden bir milyona karîb (yakın) kuvvetle berren (karadan) ve Karadeniz'e donanmasiyle bahren (denizden) Hükümet-i Seniyye'ye tasallut (sataşma) ederek, îrâs-ı hasâr-ı küllî edileceği (çok zarar verileceği) ve Rusya ile tevhîd-i harekât kılındığı takdirde; İngiltere'nin Memâlik-i Şâhâne'nin Bahr-i Sefîd (Akdeniz) sevâhili cezâir-i sefîdi (sahiller ve adalar) yakarak ve Hıtta-i Mısriyye (Mısır ülkesi) taht-ı işgâlinde (işgali altında) olduğundan ol havalide ve Bahr-i Ahmer'de (Kızıldeniz) emâkin-i mukaddeseye bile temdîd-i yed-i habâset ederek (Kızıldeniz'deki Kutsal yerlere pis elini bulaştırarak) devleti tehdîd edebileceğini nazar-ı ehemmiyetten bir dakika bile dûr (uzak) tutmamalıdır. Binaen-âlâ-zâlik ileride hangi tarafın iltizâm olunacağında tereddüt husûlünden mukaddem şimdiden devletçe bir meslek-i hatt u hareket-i sâlim ittihâzı zamanı hulûl etmiş olmağla, bundan hangisi enfa' (en faydalı) ve muhâtarası ehaff (en hafif) ve menâfi'-i saltanat ve memleketi zâmin (kefil) ise, onun ta'yini sadâkat ve dirâyet-i kâr-âşinâsından (işbilirliğinden) muntazır olup (beklenip) bidâyet-i zuhûrundan beri Rusya devletinin mesleği ve lisânı dâimâ hükm-i ahdin (anlaşma hükmü) vikâyesiyle, hukûk-ı hükümrârînin halelden muhafazası merkezinde olduğu görülmüş ve Almanya devletiyle ve daha sâir bazı devletlerle beraber bu yolda teminât vermiş olduğu gibi, Rusya İmparatoru hazretlerinin zât-ı hazret-i mülkdârîye (padişaha) irsâl eylemiş oldukları (gönderme) nâmelerde (mektup) dahi kaziye dafâ'atle resmen tekrar ve te'yîd kılınmış ve Rusya sefiri Mösyö Nelidof'un ahîren nezd-i imparatorîden Dersaâdet'e (İstanbul) avdetinde "Rusya devletinin gerek dinî ve gerek siyâsî Bulgaristan ve Memâlik-i Şâhâne'de bir arzusu kalmamıştır. Fîmâbaad (bundan sonra) Devlet-i Aliyye'nin temâmi-i mülkîsine arzu etmekte" olduğu yolunda vâki olan teminât-ı kat'iyye ile temin etmiş ve tercümanlık vâzifesini Münir Paşa icrâ eylemiştir.

Romanya ve Sırbistan hükümetlerinin Rusya devletiyle akd-i ittifak ederek bundan bir mazarrat melhûz bulunması bahsine ge-

lince; hükümeteyn-i mezkûreteyn (iki adı geçen hükümet) öteden beri Avusturya devletine meyyâl ve onunla menfaat nokta-i nazarından hemhâl olduklarından (menfaat bakımından aynı durumda) ve Avusturya hükümetiyle Rusya devleti arasında mevcût olan bürûdet (soğukluk) ise sühûletle ber-taraf olur raddede bulunmadığından mezkûr hükümât-ı sağîrenin (küçük hükümetler) Rusya cihetine temâyülü menfa'aten baîd ez-ihtimâldir (ihtimâlden uzaktır). Rusya ile Devlet-i Aliyye miyânında (ara) mâziyen (geçmişte olan) cârî olan muhâsamâta gelince (düşmanlığa gelince); bunlara dahi zamanına göre, ya doğrudan doğruya Rusya tarafından sebebiyet verilmiş veyahût ba'dehû (sonra) neticelerden istifâde emeliyle düvel-i sâire tarafından teşvîk ve îkâ'ına teşebbüs edilmiş olmağla, bu bâbda dermeyân olunabilecek i'tirâzâta karşı söz çok olduğundan, ıtnâb-ı makal olunmayarak (sözü boşuna uzatma) keyfiyet ve hakikat-i hâl nezd-i erbâb-ı vukûfta aşikâr olmağla (bilenlerin yanında aşikâr) onların takdirât ve dirâyet nişânelerine havale-i mâdde kılınmak evlâdır (daha uygundur). İngiltere devleti ise, bidâyet-i meseleden beri Bulgaristan Prensi'ni himâye ve vikâye ederek Rumeli-i Şarkî hâdisesinin zuhûrunu tertîb ve teşvîk eylemiş olduğu ve Arnavutluk kıt'asında dahi bir prenslik teşkili fikrinde bulunduğu malûm olup, Bulgaristan Prensi'nin Komiser Gazyan(?) Efendi vâsıtasiyle bizzat atebe-i ulyâ-yı mülûkâneye arz ve tebliğ olunmak üzere Selanik'e kadar bir büyük Bulgaristan teşkil olunarak Rusya istîlâsına karşı Rumeli kıt'asında Germiyan hükûmât-ı sagîre-i müttehidesine mümâsil bir hey'et-i müctemi'a (küçük alman hükümetleri federasyonu) teşkilini teklif etmesi dahi İngiltere'nin efkâr-ı siyâsîyesine tamamiyle muvâfık olduğu gibi, devlet-i müşârunileyhâ hıtta-ı Mısriyye'de (Mısır ülkesi) dahi işgâl askerini küllü-yevmin (her gün, daima) tehdîd ederek, her ne vakit bu meseleye bir netice vermek üzere söylemek teklif olunsa akabinde Sudan'da bir gâile hudûsiyle (peydâ olmasıyla), bunu vesile ittihâz ederek esâs maddeye girişmekten çekinmiş ve Hükümet-i Seniyye'ye Mısır'a bir mikdar asker sevk ve i'zâmını teklif ede-

rek ve ileride ol mikdar askerin bi't-tâb' adem-i kifâyetinden (yetersizliğinden) bahisle pey-der-pey daha ziyâdesinin i'zâmına (gönderilme) lüzum göstererek devletin bir kısım kuvvetini oraya nakletmek ve binâenaleyh devleti o nisbette düçâr-ı za'f (zaafa uğratma) ederek vaktiyle Mehmed Ali Paşa zamanında olduğu gibi başımıza Hudâ-negerde (Allah göstermesin) müşkilât-ı azîme (büyük güçlükler) çıkarmak ve nihâyetü'l-emr (işin sonunda) bu kuvvete istinâden hilâfet-i muazzamayı dahi ma'âzallâhü teâla (Allah korusun) oraya naklettirmek emelinde olduğundan tekâlif-i vâkı'asında (vâki olan teklifler) daima bu maksadı hedef ittihâz etmiş ve **Anadolu ıslâhâtı nâmiyle Anadolu'da dahi birtakım prenslikler teşkiline sarf-ı mâ-hasal-ı** iktidâr (iktidarınca husûlüne çalışma) edegelmiş olduğundan buralarının dahi arîz ve amîk (enine boyuna) düşünülerek mevâdd-ı meşrûhanın (açıklanan maddelerin) menâfi'-i saltanat ve devletle tevâfuk edip (uyup) etmeyeceği ve bunlara devlet ve hükümetin pâyidâr olup olmayacağı kaziyyelerinin ta'yini hamiyyet ve dirâyet-i vekâlet-penâhilerine muhavvel olup (bırakılmış), bir de Berlin Kongresi esnâsında İngilizler Kıbrıs cezîresini istihsâle (elde etme) çalıştıkları zaman, Avusturya devletiyle takrîb eylemiş (yaklaşma) ve devlet-i müşârunileyhânın (adı geçen) Hersek ve Bosna'yı işgâl eylemesine muâvenet eylemiş olmalarına nazaran bu defa dahi işbu iki devletin yekdiğere takarrübü yine kendi meyânelerinde bizce henüz meçhûl olan bir maksatlarının mevcût olduğunu îmâ edebileceğine ve Sırbistan Kralı ahîren Belgrat sefâret-i seniyyesi vasıtasiyle Devlet-i Aliyye'ye itilâfkârâne ibrâz-ı meveddet etmekte (itilâfçı dostluk gösterme) beraber, diğer taraftan Arnavutluk cihetinde kendi imzâsı tahtında olarak ahâliyi karışıklık ihdâsına (çıkarma) teşvîk zımnında beyânnâmeler neşrettirmekte olduğu mahallî mutasarrıflar cânibinden Rumeli Umûm Kumandanlığı'na vârid olan ihbâr-ı mevsûkadan (delilli ihbarlardan) bulunduğuna binâen, işbu hakâyıkın (hakikatler) dahi pîş-i nazar-ı im'ân ve mülâhazaya konularak (dikkatli olma ve incelemede göz önüne alınarak) ona göre ta'yin-i meslek edilmesi muvâfık-ı hâl ve

maslahat görülmüş olmağla, husûsât-ı meşrûhânın (açıklanan hususlar) tafsîlâtına girişilecek olsa, her maddesi için sahâif-i müteaddide (birçok sayfalar) imlâsı lâzım gelip, buna ise vakit ve imkân müsâid olmadığından alâ-tarîki'l-ihtisâr (kısaca) fihrist olarak bervech-i bâlâ (yukarıdaki gibi) mevâdd-ı mühimme (önemli maddeler) beyân ve tezkâr kılınmış olup (hatırlatılıp), bunların teferruât ve tafsilâtı nezd-i liyâkat-vefd-i vekâletpenâhilerinde derece-i vuzûhta (yeter derecede açık) olarak şerh ve tefsîr kılınacağı ind-i hazret-i hilâfetpenâhîde kaviyyen meczûm (kuvvetle muhakkak) olmağla, keyfiyetin hemen bi'l-etrâf hadde-i mütâlaa ve tedkikten (etraflıca inceleme) geçirilerek netice-i mülâhazât-ı fahinâmeleri nezd-i hikmet-vefd-i cenâb-ı mülkdârîde mazhar-ı takdîr-i mülûkâne olduğu halde, mûcebince icrâ-yı icâbı (gereğinin yapılması) zımnında şeref-sâdır olacak irâde-i seniyye-i cenâb-ı tacdârinin dahi taraf-ı sâmî-i vekâletpenâhilerine tebliğ ve izbâr (yazı ile bildirme) kılınacağı beyân olunur.

21- Bu uzun ve önemli muhtıra, Cevat Paşa'nın son zamanlarında ve ona hitâben yazılmıştır. Çeşitli devlet ve memleket meseleleri hakkında Sultan Abdülhamid Han'ın görüş ve düşüncelerini açıklamaktadır. Osmanlı-Rus savaşının sebep ve sonuçları, devletçe tutulması gereken siyasî meslek, Anadolu ve Rumeli olayları, Ermeni meseleleri, Sultan Abdülhamid'in takdirini kazanan sadrazamlar, devletin bekası için gerekli unsurlar, diğer devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı olan siyasî tutumları, Sason olayları vs. uzun uzun izah edilmekte ve görüşler belirtilmektedir.[24] Tarih: 29 Zilhicce 1312 (23.06.1895).

Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin bugünkü günde ne derece müşkil mevki'de bulunduğu cümlenin malûmu olup, bu zaman-ı hâli göz önüne alarak istikbâli bir sûret-i ciddiyede temîn etmek derece-i vücûbdadır. Bin iki yüz doksan üç senesinden bir iki sene mukaddem zuhûra gelmeye başlayıp, cümleye malûm olan ahvâl muhâfaza-i sulh ve müsâlemeti gayr-i kâbil bir hâle getirerek Sırp Muharebesi vukû'a gelmiş ve muharebe-i mezkûreden mukaddem ittihâz olunan mukarrerâtın neticesi olarak İstanbul Konferansı işbu muhârebeyi ta'kîb etmiş olan ol vakitki hey'et-i vükelâ harbi iltizâm eylediklerinden asâkir-i şâhânenin her türlü esliha (silahlar) ve

24 BOA, Y.EE, 4/29.

levâzımı mükemmel olduğunu iddiâ ederek ahâliye de ilân olunmuş ve İngiltere tarafından muâvenet ve harbe iştirak olunacağı resmî ve gayr-i resmî işâ'a edilmiştir (duyurulmuştur). Hâlbuki kaime zamanında bankanın devlete beş yüz bin lira ikrâz etmesine İngiltere sefirinin kefâlet bile etmediği malûmdur. Ahvâl-i mezkûreyi bertafsîl (tafsilâtla) beyân ile tatvîl-i kelâma (sözü uzatma) hâcet yok ise de, her halde dîbâce (başlangıç, önsöz) olarak alâ-vechi'l-hülâsa şeklinde (özetle) zikrine lüzum görülmüştür. Netice-i muhârebe Rusya askeri İstanbul civarında bulunduğu bir zamanda Suâvi Vak'ası'nın zuhûru şevket-meâb efendimiz hazretlerini üç, dört gece terk-i hâb ve rahata (uykusuzluk ve rahatsızlığa) mecbûr etmiş olup, ol vakitki ricâlin isimlerini zikre hâcet yoktur. İşbu Suâvi Vak'ası'nın üçüncü günü Kıbrıs cezîresinin İngiltere'ye bir depo olmak ve bi'l-cümle şu'abât-ı idâresi (idârî şubeler) devletin yedinde bulunmak ve Devlet-i Aliyye istediği vakit tahliye olunmak üzere ve mahzâ (ancak, yalnız) Rusya ile muharebenin men'-i tekerrürü maksadı ileri sürülerek Kıbrıs muahâdesinin akdine teşebbüs olunmuş ve buna bedel İngiltere devleti ile tecâvüzî sve tedâfüî bir mukâvele akdine devlet-i müşârunileyhâ (adı geçen devlet) hâzır bulunduğu beyânıyla devlet ve saltanatı vikâye (koruma) ve muhâfaza yolunda cezîre-i mezkûrenin (adı geçen adanın) muvakkatten terki, gösterilen menâfi'e göre hiç gibi addolunmuştu. Bâb-ı Âlîce verilen karar üzerine muâhedenâmeler teâtî olunmak üzere şevket-meâb efendimiz hazretleri ile kraliçe tarafından imzâ olunması takdîrinde ma'âzallâh devletin bir ecnebi hükümetin taht-ı himâyesinde bir [principality] (prenslik) hükmüne gireceği cihetle ol vakit bunun mahzûru her ne kadar Bâb-ı Âlî'ye beyân buyrulmuş ise de, Bâb-ı Âlî mezkûr muâhedenâmenin olmuş bitmiş bir şey olduğunu ve tasdîk buyrulmadığı halde devleteyn beynindeki (iki devlet arasında) münâsebâta halel geleceğini arz etmekle, ol vakit memûriyet-i hâriciyyede bulunan Sava Paşa vâsıtasiyle hukûk-ı hükümdârî-i hazret-i padişâhîye asla halel gelmiyeceğini İngiltere sefiri beyân eder deyü sefir-i müşârunileyhten bir sened talep ve ahz buyrularak

mezkûr Kıbrıs Muâhedenâmesi hukûk-ı hükümdârî-i hazret-i padişâhîye asla halel gelmemek şartiyle deyü tasdîk buyrulmuştur ki, muâhedenâmede hukûk-ı mukaddese-i Saltanat-ı Seniyye ve hilâfet-i kübrâya mugâyir olan fıkralar bu şarta binâen keen-lem-yekün (sanki yokmuş gibi) hükmünde kalır ve İngiltere şerîri mezkûr muâhedenâmeyi ol vakitki hey'et-i vükelâ tasdîk etti deyü Şevket-meâb efendimiz hazretlerinin şârt-ı mezkûrla tasdîk buyurmalarını keen-lem-yekün hükmünde tutmak iddiâsında bulunamaz. Çünkü ricâl-i hükümdâr-ı zîşân bulunan şevket-meâb efendimiz hazretleri taraf-ı eşref-i hümâyûnlarından mansûb (nasbedilmiş) oldukların-dan, hukûk-ı hükümdârî-i hazret-i padişâhîyi muhâfaza ile mükellef-tirler. Bunun hilâfında bir politika ittihâz eden bir hey'et ihtilâlciden başka bir şey olmayıp, idâre-i mutlaka ve meşrûta tahtında olan her devlette bu usûl câridir. Ve bunun hilâfında hareket için istinâd edi-lecek bir şeyi yoktur. Kıbrıs Muahedesi'nin akdini müteâkib şimdiki kabine fırkasının ol vakit mevki'-i iktidarda bulunduğu zamanda Goschen Dersaâdet'e gelip, şevket-meâb efendimiz hazretlerine biri İngilizce, diğeri Fransızca olmak üzere ve İngilizcesinden mes'ûl olup, Fransızcasından mes'ûl olmadığını beyân ederek, takdim etti-ği iki mektupta, Kıbrıs Muâhedesi'nin ismi zikrolunmayarak, devle-tin ıslâhât icrâsına mecbûr olduğu ve hükümdarın hâkimiyeti asayiş nisbetinde kâim olup, herhangi vilâyette meselâ bugünkü Sason vukû'âtı gibi vukûat zuhûr ederse orada hâkimiyet o nisbette tenâkus edeceği ve yani terazinin bir gözünde ne mikdar asayiş var-sa diğerinde ol mikdar hâkimiyet olacağı ve ihtilâl zuhûr eden ma-halde ihtilâlin hâkimiyet üzerine rüçhân kesbedeceği beyân olun-muştur. Ol tarihte Suriye'de ismini zikre hâcet olmayan bir vali za-manında saltanat ve hükümet aleyhine sokaklarda yaftalar yapıştı-rılmak ve ilânnâmeler neşrolunmak ve adliye ve mâliye aleyhine şikâyât vukû' bulmak ve "çok yaşasın vali" filan gibi evrâkın hâkimiyetini tasdîk etmek gibi ahvâl zuhûra gelmesi ve vali aleyhin-de Bâb-ı Âlî'ye tahriren şikâyetler vukû' bulması üzerine ahvâl-i mezkûreye karşı ittihâzı lâzımgelen tedâbire dâir olan mütâlaâtını

Dersaâdet'e emniyete şâyân bir memûr î'zâmıyla arz etmesi hakkında verilen emr üzerine Raif Paşa Dersaâdet'e gelerek fesadın önünü alıp vali tebdîl olunmuş idi. Raif Paşa'nın ol vakitten beri sadakatle hizmet etmekte olduğu ma'a'l-memnûniyye müşâhade buyrulmaktadır. Bundan mukaddem zuhûra gelen Ülgün meselesinde devletler donanmalarını sevk ederek mesele-i mezkûreyi ve Yunan işini (Yanya'ya kadar Yunan'a terk ve Rumeli'de ıslâhât icrâsını talep, İstanbul'a ve boğazlara gelerek Ermeni meselesi ve Anadolu'da ıslâhât icrâsını talep etmek), devletin zararına olarak tesviye etmeye kalkıştıklarından şevket-meâb efendimiz hazretleri müteveffa Almanya İmparatoru'yla muhâbere buyurarak yalnız Ülgün meselesi hal olunarak, Almanya devleti kendi donanmasını geri çekeceğini ve düvel-i sâire dahi ona bakarak donanmalarını çekeceklerini ve yalnız bir devlet kalsa bile o da yalnız başaına bir şey yapamayarak donanmasını geri çekmeye mecbûr olacağı va'di istihsâl buyrulmuştur. Mesele-i mezkûreden sonra Düyûn-ı Umûmiye İdaresi teşkil buyrulmuştur ki, bu husûsu devletlerin re'yine bırakılmış olsa idi bi'l-cümle idâre-i umûr-ı maliyeyi yedlerine almak istiyorlar idi. Mısır'ın idâresini bir komisyon-ı enternasyonal teşkil edip, devletin besleyeceği asker ve memûrlarına mikdarını tahdît bu madde hakkında evrâk ile de müsbet olduğu üzere Mabeyn-i Hümâyûn-ı cenâb-ı mülûkânede dört gün dört gece müzâkere cereyan ederek, birtakım müşkilâttan sonra bi-inâyetillâhi teâlâ muvaffakiyyet hâsıl olmuştur. Ve yalnız borca mukabil, buna mümâsil zuhûra gelen daha pek çok gavâil (gaile, sıkıntı) malûmdur. Ba'dehû bağteten (birdenbire) zuhûra gelen Rumeli vak'asında yanlış bir tedbîr ittihâz edilmiş olsaydı ma'âzallâh pek vahim netice hâsıl eder idi. İşte ol vakitten şimdiye kadar devlet bugünkü hale gelip yine bir devlet olarak kalmış. Bu kadar gavâil arasında umûr-ı maarif ve nâfi'aca husûle getirilen icrâat ehl-i insâfa hafî olmayıp, Devlet-i Aliyye Avrupa devletleri arasında bugün bir mevki ihrâz eylemiştir. Ve devletin şimdiye kadar devam eden bî-tarafâne politikası sâyesinde Avrupa'da sulhün devam ettiği cihânın müsellemi olup, birkaç defalar sulh

ihlâl olunmak raddesine geldiği ve devlet tedârikli dahi bulunduğu halde yine bi-inâyetillâhi teâlâ sulh muhafaza olunmuştur. Bu son zamanda Sason'da zuhûr ile aylarca devam eden ve teessüfe şâyân olan vukuât üzerine bu bâbda ser asker devletçe lâzımgelen tedâbirin ittihâzı iş'âr buyrulduğu arz buyrulup, en sonra takdim edilen tezkere Ermeniler tarafından bazı İslâm karyelerinin ihrâk (köyleri yakma) ve bazı Müslümînin karnına barut doldurup atmak ve boyunlarına salîb (haç) takıp gezdirmek ve buna mümâsil ahvâl vukû' bulduğu mahallin alınan telgrafnâmelerden anlaşıldığı arz olunmağla, bu misillü harekât-ı vahşîyâneye sükût nâ-kabil, buna mümâsıl zuhûra gelen daha pek çok gavâil hamiyyete sığar şey olmadığından eşkıyâ-yı merkûmenin ta'addiyâtının (adı geçen eşkiyânın tecavüzlerinin) men'i için lâzımgelen kuvvetin şevkiyle mütecâsirlerin (cüret gösteren) elde edilmesi husûsuna irâde-i seniyye-i cenâb-ı mülûkâne şeref-müteallik etmiş ve vukû' bulan suâl üzerine eşkiyânın üç bin raddesinde ve içlerinde ecnebi dahi bulunduğu ve yeni sistem ecnebi tüfeklerle müsellah oldukları arz olunmağla, üç bin raddesinde eşkıyâ üzerine bi't-tab' lüzum görülen kuvvetin sevki ve müdafa'a bi'l-misil kâidesine tevfikan hareketle öteden beri eşkiyâ tecemmu' (toplanma) etmesinin men'i ve bunların ta'addiyâtına meydan verilmemesi emr u ferman buyrulmuş idi. Eşkiyânın bulundukları mahalle yalnız iki bölük sevk olunup mezkûr bölükler eşkıyânın kesretinden dolayı hatt-ı ric'atlerini (geri çekilme) temin etmek üzere kemâl-i ihtiyatla harekete mecbûr olup, sengistan (taşlık yer) ve bir tek hayvanın bile çıkması mümkün olmayan dağa, kemâl-i ihtiyatla harekete mecbûr olup, bâkîsi firara mecbûr olurlar. Eşkiyâ-yı merkûme üzerine asker sevk olunmadığı halde gittikçe çoğalarak ve harîk (yangın) gibi sirâyet ederek sekiz on bin raddesine bâliğ olup, bir devletin başına ne büyük gâile olacağı bî-iştibah (şüphesiz) idi. İşbu fesâdın mürettipleri eşkıyânın te'dibiyle maksadlarının önüne set çekildiğini görerek hiddete gelip, mezâlim icrâ olundu deyü iddiâ ile kaleme alınmayacak derecede resmen ve gazetelerle dahi bütün Hıristiyan âlemine te'sîr edecek sûrette neşriyât-ı

müfteriyâneye bu sûrette bazı valilerin idâresizliği ve jandarmanın gayr-ı muntazam (düzensiz) bir halde bulunduğu, kavânin ve nizâmâtın (kanunlar ve nizamlar) adem-i icrâsı (uygulanmaması) ve valilerin Mabeyn-i Humâyûn'a lüzumundan ziyâde hulûskârlık (dalkavukluk) ibrâz ettiklerini ve Maârif Nezâretince Devlet-i Aliyye tebaası bulunan Ermenilerin İncilleri bile ta'dil edilmekte olduğu yolunda ithâmât ve neşriyât-ı garazkârâneye kalkmışlardır. Ermeniler tebdîl-i câme (elbise) ve kıyafetle ve İslâm kıyafetine girerek ötede beride posta vurmak ve kat'-ı tarîk (yol kesme) vesâir cinâyât-ı azîme irtikâb ettikleri halde bu cinâyât bizim gazetelerden mektûm kalıp (gizli), yalnız işlerin havâle olunduğu mahkemeler ve cinâyâta hedef olanlardan başka kimsenin malûmu olmaz. Hükümet-i Seniyye'yi ithâm yollu vukû' bulan müfteriyât ise halka işâa ediliyor (duyurma). Daha akdem zuhûra gelen Merzifon vak'ası, Sason vak'ası hâlini kesb etmek istidatını hâiz iken serî'an oraya Divân-ı Harb'in gitmesi, vilayete müstakim bir valinin ta'yin olunması üzerine önü alınmıştır. Bu mevâd-ı mezkûrenin hikâyesinden maksad istikbâlde bu misillü ahvâlde cüz'î bir hata vukû'u ve semâhetle (iyilikseverlik) davranılması halinde devletin büyük bir tehlikeye düçâr olacağı muhakkak olduğunu beyân etmek maksadına mübtenîdir. Bu tehlikede ma'âzallâh Memâlik-i Şâhâne içinde birtakım tavâif-i mülûk (küçük devletler) teşekkül ederek bunlar dahi pek cüz'î müddet devam edebilip bir muhârebe ile yâhud yekdiğeri tarafından mahvedilecekleri ve bunun üzerine bir konferans toplanarak ma'âzallâh Lehistan'ın taksimi gibi bir taksim meselesi üzerine konulmasından ibarettir. Şimdiki hâl Ermeni meselesi olmayıp, bu mesele tavâif-i mülûku teşkil için Ermenilerin âlet ittihâz olunmasından ibarettir, çünkü ehl-i İslâm mekteplerde ne kadar fenâ terbiye görseler peder ve validelerinden gördükleri terbiye te'siriyle makâm-ı saltanat ve hilâfete itâat ve hürmet ile mütehassis (hislenir) olduklarından ale'l-ıtlak (genel olarak, umumiyetle) ihtilâlciler ehl-i İslâm'da ahlakın o derece bozulmadığını gördüklerinden mesmûmü'l-ahlak (Ahlakı zehirlenmiş) olan Ermenilerin, Ermenis-

tan teşkili va'diyle hırs ve tama'ını tahrîk etmektedirler. Ermenistan denilen mahal şimdi Rusya idâresinde olduğu gibi, Hınçak denilen mahal de vaktiyle İran şahlarından birinin taht-ı idâresinde imiş. İcrâ olunan tahrîr-i nüfûs neticesinde; Ermenilerin mikdâr-ı nüfûsu dokuz yüz bin raddesinde deyü gösterilmiş ise de, Ermeni memûrları kendi nüfuslarını çok göstermiş ve bazen Türk memûrları ayak basmadıkları mahallerin nüfûslarını despot ve papazın kavl-i mücerredi (sadece söz) üzerine yazmış olduklarından bu mikdâr mübâlağalıdır. Ve Anadolu'da seyahat edenler Ermenilerin ötede beride tek tük bulunduklarını görmekte olup, Ermeni nüfûsunun Erzurum ve civârı taraflarında artması Hükümet-i Seniyye'nin haberi olmaksızın her ne hâl ise, Rusya ve İran'dan birtakım Ermenilerin oralara hicret etmiş olmalarından nâşîdir. Mukaddemâ beş, altı bin nüfus raddesinde iken, şimdi ikiyüz elli raddesinde bulunan Mekiranlı aşiretinin yazın geldikleri yaylaya, Memâlik-i Şâhâne'ye hicret eden işbu Ermeniler iskân edip, inşâ etmiş oldukları kulübeleri bu defa yakılmış olduğu iddia olunuyor. Hâlbuki bu kulübeler taştan yapılmış olmağla yakılmak istenilse bile yanmayacağı oraya gidip gezmiş ve bunları görmüş olan ehl-i nâmus ve kemâl memûrların ma'rûzât-ı vâkı'asından malûm-ı âlî buyrulmuştur.

Rumeli, Selanik, Kosova, Manastır, Yanya, İşkodra cihetlerine nakl-i kelâm olununca; buraları dahi ayrı ayrı tehlikeli bir halde bulundukları ve buralarını Devlet-i Aliyye idâresinden çıkarmak için pençelerini açmış yırtıcı canavar düşmanlarımızın bulunmakta olduğu ve Anadolu'da Ermenilerin yaptığı gibi oralarda dahi eşkiyâ ve papaz kıyâfetinde birtakım politikacıların ahâliyi ifsad etmekte oldukları ve bunlara karşı tedâbir-i müessire (etkili tedbirler) ittihâz eden valiler ifsâdâtın menba'ı olan taraftan vukû' bulan şikâyet üzerine tebdîl edilmekte olduğu velhâsıl Rumeli ve Anadolu'nun beyân olunan mahallin içinde bulunmakta oldukları ma'at-teessüf görülmektedir. Mısır'da bulunan kuvvetin te'sir-i nüfûzu neticesi olarak Beyrut ve Suriye cihetlerinde dahi bu günlerde fesâd tohumları ekilmekte ve birkaç seneden beri Mekke ve Medine'de öte-

den beri câri olan usûllere tebaa-i ecnebiyeden olan hüccâcın (hacılar) mallarının gasb olunduğu yolunda ve fitre ve zekât gibi verdikleri şeylere i'tirâz ve hükümetin zorla aldığı iddiâ olunmakta ve Hindistan'dan hacca gidip avdet eden hüccâcın Hicâz'da gördükleri muâmelâtı Hindistan'daki memûrlara bildirmeleri emredilmiş olmakla, bu sûretle alınan malûmâtâ dâir memûrîn-i mümâileyhim tarafından raporlar tanzim olunup İngiltere'ye gönderilmekte ve resmen gazetelerde ilân olunmakta idüğü ve Bingazi cihetine seyyahlar gönderilerek oranın ahâlisini ve Mehdi nâmı verilen Şeyh Sünûsi'yi kazanmak yollu tedâbir-i lâzime (gerekli tedbirler) ittihâz olunduğu ve Yemen ve Hicaz sevâhilinden (sahiller) urâba (çöl Arapları) yok bahasına silah verilmekte olduğu ve Suriye'de Farmason cem'iyyeti nâmiyle bazı cem'iyetler teşekkül ederek hodbe-hod (kendiliğinden) devlet aleyhinde harekette bulundukları ve ahâlinin efkârını hükümet aleyhine teşvîk için elden gelen şeylerin yapılmakata olduğu hâl-i hâzırın hülâsatü'l-hulâsası (hulâsanın hulâsası) bundan ibarettir. İşbu muhâtârâtı def' ile devletin hayatını vikâye etmek bir şeye menûttur. O da, **devletçe ittihâz olunması icâb eden metîn bir mesleğin ta'yini ve ba'dehû dâhilî ve hâricî politikayı tamamiyle ona tatbik ve onu ihlâl edecek cüz'î bir muâmeleden tevakkî ve ihtirâz** (çekinme, sakınma) **etmek ve berrî, bahrî asâkir-i şâhânenin intizâmı ve her ne tarafa bir düşmanın tasallutu vukû' bulacak olursa şân ve şevket-i devlet ve din-i mübîn-i İslâm'ı muhafâza edecek bir kuvvete mâlik olmak husûslarından ibarettir.** Bunun için her türlü fedâkârlığı göze aldırarak her şeyden tasarruf etmek iktizâ eder. **Bir kanun bir memlekette devlet ve ahâlinin hayâtını temin ettiği halde, aynı kanun, diğer bir memlekette harâbiyeti mûcip olabilir. Çünkü kanun, ahâlinin din ve mizâç ve ahlakına mütenâsip olmalıdır.** Burada iki mesele vardır: biri, kavânin ve nizâmâtı tevsî'-i idâre[25] ve diğeri merkeziyet-i idâre üzerine tanzim etmek maddeleri olup, tevsî'-i

25 İdarenin genişletilmesi yani bir nevi adem-i merkeziyetçilik. (Ed. notu)

idâre bâlâda beyân olunan tavâif-i mülûkü intâc edeceği ve bütün bütün merkeziyet-i idâre dahi başka türlü mahâziri dâ'î (mahzurlara sebep olucu) olacağı derkârdır. Bir vali, Aleko Paşa gibi tamamiyle müstakil ve istediği gibi vilâyetin emvâlini sarfa ve adliyesini teşkile ve kuvve-i askeriyesini sevke ve nasb ve azle me'zûn olursa, merkeziyet-i idâre şöyle dursun tevsî'-i idâre de değil, adeta tâvâif-i mülûk demek olur. Aleko Paşa'ya verilen me'zûniyetin sülüsü (üçte biri) diğer valilere verilirse, Aleko Paşa beş sene valilik ettiği halde, diğer vilâyetler valileri birer sene bile edemezler. Meselâ Sivas vesâir bazı vilâyetlerde valilere bu misillü bir me'zûniyet verilip, İzmir ve Konya vilâyetlerinin vesâir vilâyetlerin me'zûniyetleri bazı kayıt tahtında bulunurlarsa oralarda ufak tefek ihtilâller zuhûru ile diğer vilâyetlerin hâlini kesbedecekleri aşikârdır. Taraf-ı eşref-i şâhâneden bazı Meclis-i Vükelâ mazbataları tasdîk buyrulmakta veyahût cevabı ferman buyrulmakta olup, ez-cümle Bâb-ı Âlî'nin ifâdesine göre, şu son zamanlarda Beyrut rıhtımının imtiyâzı verildiğini ol vakit Rüsûmât Emini bulunan Hasan Fehmi Paşa'nın kendisinden kumpanya ile tanzîm eylediği bir senet mucebince antrepoların müddet-i mukarrere (kararlaştırılmış zaman) için kumpanyaya âid olduğu ve bundan böyle memûrînin Bâb-ı Âlî'ye bildirmeksizin sened vesâire imzâ etmemeleri hakkında evâmir-i lâzime (gereken emirler) i'tâ olunduğu arz olunuyor. En serbest bir memlekette bile, bu misillü hatâlarda bulunan memûrîn muâhaze olundukları halde, burada geçiştirilip hatâların tashîhiyle iktifâ olunmaktadır. Bunlara itiraz buyruldukta Bâb-ı Âlî'nin nüfûzu yoktur. Müfredât-ı umûrla iştigâl buyruluyor. Zaptiye nâzırı Bâb-ı Âlî'ye bir şey bildirmeyip, Mabeyn-i Hümâyûn'a yazıyor ve kendisi yalnız İstanbul'un umûr-ı zâbıtasiyle mükellef iken vilâyetlerle muhâbere ediyor denilerek, bu da Mabeyn-i Hümâyûn'dan aldığı emirlere müsteniddir manâsı işrâb olunuyor (imâ ile anlatılıyor). Efendimiz çok çalışıyorlar. Biz çalışalım efendimiz rahat etsinler diyorlar. Ve zât-ı sâmî-i sadaretpenâhîlerinin efkâr-ı sadıkâne ve hâlisânelerine ve mazhar buyurdukları ni'âm ve eltâfa (nimetler ve lütûflar) karşı diktatör ol-

mak istiyor dediklerinden bahisle şikâyet buyuruyorlar. Mazhar oldukları hüsn-i muâmeleyi tasdîklerinden dolayı, beyânı mahzûziyet-i seniyye buyrulur. Fakat diğer sözlerin hilâf-ı vâki ve hakîkat olması hasebiyle bi-hakkın redd ve tekzîbi lâzımgeliyor. Diktatör bir kere yalnız Paris'te birinci Napolyon olmuştur. Bu ta'biri kendilerine isnâd eden her kim ise metbû-ı muazzamlarına karşı bir düşman ve bir ihtilâl reisi olmalarını farz ederek söylemiş olduğundan o halde vekil-i mutlak bulunan zât böyle bir habisin ağzını yırtmak veya yırttırmak lâzım gelir. Ve şevket-meâb efendimiz hazretlerine kalan cihet dahi böyle bir habîsin muâmele-i lâyıkayı gördüğünü istihbâr (haber alma) buyurmaktan ibaret kalır. Müfredât-ı umûrla (işlerin ayrıntıları) iştiğâl bahsine gelince; yirmi seneden beri görülüp geçirilen ahvâl üzerine menâfi' ve istikbâl-i devletin temîn ve devletin her türlü muhâtaradan tahlîs olunması (kurtulma) birtakım ihtilâlcilerin sû-i niyyetlerini fiile getirmelerine mâni' addolunmuş olup, Bâb-ı Âlî'nin zerre kadar nüfûz ve haysiyyetine ve işlerine mâni' olmayacak derecede bazı valilere ehemmiyete şâyân olan mevâddı kable'l-vukû' (vukû'undan önce) arz etmeleri ve ahâliyi hüsn-i idâre etmeleri hakkında azîmetlerinden (gitme) evvel, şeref-sâdır olan irâdât-ı seniyyeden başka bir şeye atfolunamaz.

Bâb-ı Âlî hüsn-i idâre olunduğunu arzu etmiyor mu ki, bu hallerin nüfuzuna dokunduğunu söylüyor. Meselâ bir sefâret vâsıtasiyle limanda romorkör işletmek imtiyâzı istenilip, Meclis-i Vükelâca kabul olunur, hâlbuki liman dâhilinde vapurlarını bir ecnebi kumpanyasının istediği gibi kullanmasındaki mahzûrların tâ'dâdına (sayılmasına) hâcet yoktur. İcâp ederse tâ'dâd olunur. Buralarını Meclis-i Vükelâ'nın düşünmesi iktizâ eder idi. Buna mümâsil mevâdda itiraz buyruldukta ve ez-cümle ümerâ ve zâbitan-ı askeriyenin nasb ve ta'yin ve rütbe ve nişânları mukaddemâ makâm-ı sadaretten arz olunurken şimdi tensikât-ı cedîdeden sonra makâm-ı Seraskerî'den doğrudan doğruya ve Bab-ı Seraskerî'nin memûrîn-i mülkiyesi makâm-ı sadaret vâsitasiyle arz olunmakta iken işbu memûrîn-i mülkiye (mülkî memûrlar) hakkında dahi makâm-ı Seraskerî birkaç

günden beri doğrudan doğruya arz etmeğe başladı deyü şikâyet olunuyor. Tensîkattan beri ne sûretle cereyân etmekte olduğu şevket-meâb efendimiz hazretlerince malûm ise de, ber-muktezâyı nezâket (nezâket icâbı olarak) keyfiyet Serasker aşadan isti'lâm (bilgi isteme) buyruldukta Bâb-ı Seraskerî'deki memûrîn-i mülkiyenin mûcib-i ithâm-ı muâmelâtta bulundukları halde muhâkemeleri memûrîn-i askeriye gibi divân-ı harpte icrâ edildiğinden memûrîn-i mümâileyhim (adı geçen memûrlar) hakkındaki ma'rûzâtın ekseri doğrudan doğruya ve bazan Bâb-ı Âlî vâsıtasiyle arz olunduğu arz edilmiş; bu "bazı" ta'birinin dahi Serasker paşa tarafından muktezâyı nezâket olarak isti'mâl edildiği anlaşılıyor. Zira tensîkattan sonra sû-i isti'mâlâtın önü alınmak ve Bâb-ı Seraskerî'de efkâr-ı askeriyeyi (askerin fikirleri) muhtell edecek (bozacak) iltimâslı memûrlar bulunmasına mahal verilmemek için merhûm Ali Sâib Paşa zamanında dahi bu yolda cereyân etmekte idi. İşte müfredât-ı umûr denilen şeyler bunlardan ibaret kalıyor. Devâirin nişân ve rütbelerini doğrudan doğruya arz etmeleri hakkındaki i'tirazâta gelince; rütbe ne nişân hukûk-ı hükümdârinin birincilerinden olmakla, kimsenin i'tirazâtına mahal yoktur. Bununla beraber doğrudan doğruya arz pek nâdiren vukû' bulmaktadır. Meselâ harîk (yangın) zuhûrunda fevka'l-âde ibrâz-ı gayret (gayret gösterme) ettikleri i'zâm buyrulan yaverân tarafından meşhûd (görülen) olup, vukû' bulan arz üzerine taltîf-i âlîye mazhar buyrulmaları metbû'-ı muazzamlarına karşı tezyîd-i sadâkat ve teşekkürlerini mûcip olmakla, buna i'tirâz etmeğe teessüften başka bir şey buyrulmaz. Hâlbuki gerek makâm-ı sadaretten, gerek makâm-ı Seraskerî'den cumartesi ve salı günleri rütbe ve nişâna dâir vukû' bulan ma'rûzatın mûcebince icrâ-yı icâb-ı ferman buyrulmaktadır. İktidârsızlığı yahût harekât-ı nâ-lâyıkası (lâyık olmayan hareketler) sebebiyle bir memûrun bir mahalle ta'yin veya becâyişi hakkında beyân-ı mütâla'a buyrulmak istibdâd mıdır?

Ermeni meclis-i umûmîsi nâm-ı müsteâriyle üç seneden beri toplanmamakta olan Ermeni meclisinin ictimâ'ı zamanı geldiğinden bahisle, selefleri zamanında vukû' bulan ruhsata dâir olan arza

cevâben, taraf-ı eşref-i şâhâneden Ermenilere bu meclis imtiyâzı kimin zamanında verilmiş olduğu hakkında vâki olan suâl-i âlî ve bu husûsa dâir olan Şurâ-yı Devlet ve Meclis-i Vükelâ mazbataları ve irâde-i seniyyeyi mübelliğ (bildiren) tezkerenin takdîmi ferman buyrulmakla fersude (eskimiş) üç adet varakpâre takdim olunup, biri Meclis-i Vükelâ mazbatası müsveddesi (zabıtnâmesi ve imzâsı yok ve içinde birçok ta'dilât) ve Ermenilerin nizâmnâmesi denilen imzâsız bir kâğıt ve her ikisi "M." imzâlı bir tezkere-i sadaretle Mabeyn-i Hümâyûn'dan yazılan hâmiş (ilâve) olup, bunların hangi sadrâzam ve hangi başkâtip zamanında yazılmış olduğunu el-hâletü-hâzihi (hâlen) ta'yin etmek kabil olamamıştır. Muahharan Kâmil Paşa isimi ortaya atılmış ise de, tarihine nazaran sadr-ı sâbıkın olması lâzım gelmiyor. Ve şevket-meâb efendimiz hazretlerince malûm olmadığından ahd-i hümâyûn-ı mülûkânede olmadığı anlaşılıyor. Şurâ-yı Devlet'ten dahi suâl buyrulmakta kimsenin malûmatı olmayıp, Mithad Paşa'nın Şurâ-yı Devlet riyâsetinde bulunduğu vakit düstûra geçtiğine dâir bir rivâyet vardır. Acaba işler[in] bu yolda tutulmayıp da, taht-ı inzibâtta tutulması mı makâm-ı sadareti hükümsüz bırakıyor ve devleti müşkil bir hâle getiriyor? Yoksa böyle yanlışlıkların önü mü alınmış oluyor? Cenâb-ı Hakk insanları bir yaratmamıştır. Bazı kimseler vardır ki, onlardan iyilikten başka bir şey gelmez. Bazıları dahi bunun aksi evsâfla muttasıf (vasıflanmış) olurlar. Sahib-i insâf bu söze nazar-ı bî-kaydî (kayıtsız bakış) ile bakamaz. Bir de sefâretler tarafından sadrâzamların nüfûzu yoktur. Kendi kendilerine bir şey yapamıyorlar deyü vukû' bulan şikâyâtın (şikâyetler) sebebi meydandadır. Çünkü süferâ (elçiler) bir hükümdârın kaybedeceği şey ile makâm-ı sadarette bulunan zâtın kaybedeceği şeyin farkını pek iyi biliyorlar. Meselâ bedhâh bir ecnebi gazete muhbirinin Anadolu'ya gidip ne kadar hüsn-i idâre olsa, en küçük bir köy "niçin Londra ve Paris gibi değildir", deyü din ve devlet aleyhine neşriyâta kalkışıyor. Binâenaleyh böyle bir muhbirin Memâlik-i Şâhâne'yi gezmesini şevket-meâb efendimiz hazretleri çirkin görecekleri gibi, makâm-ı sadaret hoş görebilir. İşte bu vechle ecnebile-

rin Memâlik-i Şâhânede hod-serâne (serkeşcesine) dolaşmaları hakkındaki emr-i fermân-ı hümâyûn makâm-ı sadâretin nüfûzuna dokunur. Bazı imtiyâzât vesâir, buna mümâsil ecnebilerin kendilerine gayet nâfi‘ olduğu halde, antera(?) süsü verdikleri arzularının fiile gelmesine mâni‘ gördükleri tarafın izâle-i nüfûzunu arzu edecekleri tabiîdir. “Hürriyet ve emniyyet yoktur” ta‘birleri dahi bunlara ilâve olunmakta ve bizimkiler de tamamiyle kabul ve tasdik etmektedirler. Ve bizim elimizde bir şey yoktur. “Ma‘rûzâtımız kabûl buyrulmuyor. Kabûl buyrulursa işleriniz tervîc olunur (gerçekleştirilir)” deyü imâ ve rumûz veyahut gazeteler ile ecânibe ifhâm olunmaktadır (anlatma, bildirme). Cenâb-ı Hakk’a kasem (yemin) buyrulur ki, böyle hareket etmek, kendi kafamızı kendi elimizle kesmek demektir. Bulgaristan’ın hali gözümüzün önünde duruyor. Oradaki Müslümanlar ne için Bulgarların nâil oldukları imtiyazlara nâil ve mühim hizmetlerde müstahdem ve nüfuz nisbetinde Sobranya’ya (Bulgar meclisi) mebûs olmuyorlar. Ve işitildiğine göre, orada kalanlar ve Müslümanlar başlarına kalpak ve elbise-i milliye iktisâ (millî elbise giyme) edip, bedenen ve bedelen hidmet-i askeriye ile mükellef ve her türlü hidemât-ı süfliyyede (aşağılık hizmetler) istihdâm olunmakta imişler. İşte bu Müslümanlık ve Hıristiyanlık noktası(?) olduğunu unutmamalıyız. Ve orada ve Bosna ve Yenişehir’de kalanların hergün hicretinin arkası alınmamakta ve bir muharebe zuhûrunda kendileri çoluk çocukları cümleten tehlikeye ma‘rûz olup ne hâle giriftâr olacakları kestirilemez. Bizim için bu ahvâl ibret-i kâfiye olmuyor mu ki, makâm-ı saltanata türlü türlü ta‘birâtla istibdâd(?) isnâd olunarak vücûdumuzdaki biriken zararı daha az bulunan kavmin hâkimiyeti yâhut bir ecnebi himâyesi tahtında mı yaşamak arzu olunuyor? Hindistan’ın fethinden beri bu kadar seneler geçtiği halde Hindistan’da Müslüman’dan vali, mutasarrıf, kaymakâm var mıdır? Ahalinin ceplerinde altın meskûkât kalmamış mıdır? Hatta nefislerini müdâfaa için ellerinde Avrupa silahlarından silah bulunmakta mıdır? İngiltere parlâmentosu gibi cesîm bir parlâmentoda şu iki seneye gelinceye kadar Mecûsi bir meb‘ûsdan başka şu ka-

dar milyon halkın hukûkunu hiç olmazsa bir sözle müdâfaa etmek için bir Hindli meb'ûs var mıdır? Hayvan gibi bunların mâl ve mülk ve vücûdlarından istifâde etmekten başka hükümet ne yapıyor? Ara sıra başları kadın gibi mücevherât ile müzeyyen hükümdarlar keenne (güya, sanki) "bunlar serbest ve başlarındaki mücevherlere dahi dokunulmamıştır" fikrini husûle getirmek için getirip gösteriyorlar. Biz de buna inanıyoruz. Cenâb-ı Hakk Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'yi ilâ yevmi'l-kıyâm (kıyamet gününe kadar) dâim buyursun. Bu devletin sâyesinde Mısır'daki Müslümanların din ve hukuklarına ancak bir dereceye kadar tecâvüz olunabilmektedir. Şarkta ma'âzallâh bâlâda beyân buyrulan ahvâl vukû' bulacak olursa Mısır ve her taraf o ahvâli kesb edeceği bedîhîdir. Lakin dünyada pek çok fikirler bulunabileceğine nazaran, bir **himâye tahtına girmekliğimizi arzu edenlerin eksik olmadığı inkâr olunamadığı gibi, bu fikr-i sakîmin** (yanlış fikir) **aleyhinde bulunanlar da pek çoktur. Hâsıl-ı kelâm** (sözün kısâsı) **matlûb olan şey devletin bekası olup, bu da dört şeye münhasırdır: Birincisi; dinimiz olan din-i İslâm'ın muhâfazası, ikincisi; Hânedan-ı saltanat-ı seniyye-i Osmaniye'nin bekâsı; üçüncüsü; Haremeyn-i Şerifeyn'in** (Mekke, Medine) **vikâye ve muhâfazası; dördüncüsü; payitahtımızın İstanbul kalması** husûslarıdır. Mükemmel bir kuvve-i askeriyeye mâlik olmak ve bi'l-cümle tebâa hakkında Gülhane Hâtt-ı Hümâyûnu'nun okunduğu tarihden şimdiye kadar tanzîm edilmiş olan kavânin ve nizâmâtın bi-hakkın kemâl-i sadakat ve ihlâs ile icrâsıyle kalplerinin metbû'-ı muazzamlarına muhabbet ve ubûdiyetle meşhûn edilmesi (doldurulmuş) lâzım gelir. Yoksa böyle birtakım vâhi (boş, faydasız) şeylerle iştigâl edilip de bu maksad uğrundaki şeyler sektedâr (sekteye uğramış, bozulmuş) ve tehlikeye dûçar edilmemek ve metbû'-ı mufahhamiyle yekvücût olarak şevket ve şan ve nüfûzunu artırmak ve akvâl ve ef'âli (sözler ve davranışlar) ona mütenâsib olmak ve meşrû ma'rûzât ve müşkilâtı olduğu vakit yoluyla ve hüsn-i sûretle arz etmekle, memleketin hayat ve istikbâli taht-ı temîne alınmış

olur. Bunların hâricinde her ne söylense bir maksad-ı hafî (gizli maksat) ve siyâsiyeye müstenit olacağı ma'a't-teessüf (esefle) anlaşıldığından ve bu gibi iddiâların tekerrürü ve niyet-i hâlisa-i şâhâne bir meslek ta'yini ile yapılması lâzım gelen şeyleri müzâkere için bir komisyon in'ikad ederek (toplayarak) orada verilen kararlar Meclis-i Vükelâ tarafından tedkîk olunarak, ta'yin olunacak mesleğe tatbikan arz olunması maksadına ma'tûf olduğu halde vâki olan ma'rûzât bu niyet-i hâlisâneye muhâlif olmakla, uzun uzadıya beyân-ı mütâlaaya ihtiyaç görülmüştür.

Cülûs-ı hümâyûndan şimdiye kadar ricâl-i devletten makâm-ı sadarati ihrâz eden epeyce zevâttan dördünün evsâfı tamamiyle malûm-ı âlî olup, diğerleri bazı ahvâl ve etvârları nazar-ı dikkate alınarak icâbât-ı zamana göre ta'yin buyrulmuşlardır. Dört kişiden birincisi, Cenâb-ı Hakk ganî rahmet eyleye Edhem Paşa valid-i mâcid-i cenâb-ı mülûkâne (padişahın babası ile) zât-ı şevket-meâb efendimiz hazretlerinin rızâ-yı hümâyûnlarını celb etmiş ve mustalah (ağdalı) söz söylemez idiyse de, kemâl ve malûmâtı ve lisân-ı ecnebiyeye vakûfu ve malûmât-ı askeriyesi mükemmel ve cennetmekân valid-i mâcid-i şâhâneye lisân muallimliğinde bulunmuş, iffet ve istikametle muttasıf bir zât-ı âlî-kadr (çok saygıdeğer) idi. Çi fâide ki (ne fayda ki), etrâfına toplanan bazı müfsidînin (fesatçılar) kendisinin asabiyyü'l-mizâc (yaradılışça sinirli olan) olup, kaide-i diplomasiye tevfîk-i hareket edemediği (diplomasi kaidesine uyamadığı) yolunda bed-hâhâne (kötü niyetli) ve mel'ûnâne iftiralarda bulunduklarını kendisi işitip, fevkalâde me'yûs olmuş olup, telefine sebep olacağını beyân ettiği bu azviyyât (iftiralar, isnâdlar) ve bir de İstanbul'da kendini bilmez haşarâttan ibaret olan meb'ûsânın yedlerine (ellerine) bazı ricâl tarafından tanzîm edilen lâyihalar verilip, gece muvâcehelerinde birkaç kere okuttuktan sonra lisanlarındaki rekâketin (tutukluk, gevşeklik) zâil olduğunu görerek, tuti kuşu gibi (papağan) o nutku irâda muktedir olduklarını anladıklarında ricâl-i müşârunileyhim tarafından yedlerine bin beş yüz, iki bin kuruş para verilip kendilerine irâd ettirilen bu nutuklar Edhem Paşa'nın

istifâsını ve hidemât-ı sâdıkanesinden devletin mahrûmiyetini intâc etmiştir (mahrumiyetine sebep olmuştur). Bu meb'ûsların en ileri gelen müşevvikleri (teşvik eden) Sadık Paşa, sabık Maliye Nâzırı Yusuf Paşa ve Damat Mahmud Celâleddin Paşa vesâirleridir.

İkincisi olan sadr-ı esbak Saîd Paşa hazretlerine gelince; başkitâbet makâmına ehil ve namuslu bir zâtın ta'yini elzem olmağla ricâl-i devletten başkitâbet makâmını idâre edebilecek bazı zevâtın sicill-i ahvâl (hal tercümesi) ve evsâflarını anlamak muktezi olduğundan, cülûs-i hümâyûndan on gün kadar mukaddem şâyân-ı emniyet ve sadakatine itimâd olunur orta bir memûriyette bulunan bir kimseye havale-i keyfiyyet buyrulmuş ve mumâileyhin arz eylediği birtakım esâmî (isimler) meyânında Saîd Paşa Hazretleri'nin dahi ismi ve ketûm (sır saklayan) ve Arabî ve Farisî lisanlarına âşinâ ve Fransızcayı okuduğunu anlayıp, henüz söylemeye muktedir olamayacak sûrette yeni tahsil etmiş ise de, az zamanda pek güzel söyleyebileceği ve hüsn-i ahlâk sahibi ve idâresini bilir bir zât olduğu manzûr-ı hümâyûn buyrulmakla, müşârunileyh intihâb (seçme) ve cülûs-i hümâyûn günü Mabeyn-i hümâyûnagelmesi ferman buyrulmakla, yevm-i mezkûrda (adı geçen gün) başkitâbete ta'yin buyrulmuştur. Bir müddet başkitâbet ve Hazine-i Hassa-i Şâhâne Nezâreti'nde bulunduktan sonra kendi düşmanlarının teşviki ile ol vakit başvekâlette bulunan Ahmet Vefik Paşa'nın ısrarı üzerine Hüdâvendigar vilâyetine (Bursa) memûr buyrulup, az müddet sonra celb ile makâm-ı sadarete ta'yin ve birkaç defa makâm-ı müşârunileyhâya nasbolunmuş ve makâm-ı sadareti ihrâz etmesi fevkalâde gayretle ibrâz eylediği evsâf-ı cemîlenin (güzel vasıflar) neticesi olmuştur.

Kâmil Paşa Hazretleri'ne gelince; müşârunileyh Halep vilâyetinde bulunduğu vakit Zeytûn Dağı'nda vukû' bulan karışıklık esnâsında bi'l-cümle harekâtı menâfi'-i devlete uygun olmağla, ecnebiler tarafından hakkında vukû' bulan şikâyet üzerine bi'z-zarûr azlolunarak bir müddet İstanbul'da ma'zûl kalıp (azledilmiş), ba'dehû Evkaf Nezâreti'ne ve orada dahi ibrâz eylediği ehliyet üzerine makâm-ı

sadarete ta'yin buyrulmuştur. Zât-ı sâmî-i sadaret-penâhîleri cülûs-ı hümâyûn esnâlarında Şıpka'da ve mahall-i sâirede hidemât-ı askeriyeye memûr olup, muahharen Karadağ'a lisân-ı ecnebiye aşînâ bir askerî memûr ta'yini icâb etmekle zât-ı sâmî-i sadaretpenâhîleri bi'l-intihâb (seçilerek) Çit Köşkü'nde huzûr-ı şâhâneye kabul buyrulduktan ber-vech-i âtî (geleceği üzere) mazhar-ı hitâb-ı âlî buyrulmuştur. "Sizi bir mühim memûriyete ta'yin ediyorum. Karadağ Prensi İstanbul'a geldi. Sadakat arz etti. Onun Devlet-i Aliyye'ye sâdık kalmasını arzu ediyorum. Prensin Rusya ve Avusturya'nın menfaatlerine alet olmayıp, Devlet-i Aliyye'ye sâdık kalması için sarf-ı mesâi ediniz. Bâb-ı Âlîce müşkilâta tesâdüf ederseniz tesviyesini vaad ediyorum. Karadağlılarla Goussiniéliler[26] beyninde zuhûr etmiş olan münâzaanın (çekişme) adem-i tekerrürüne (tekrarlanmama) dikkat edip, beyhûde birçok asâkir-i şâhânenin orada işgâline sebebiyyet verdirmeyin." Zât-ı sâmî-i sadaretpenâhîleri işbu irâdât-ı seniyye-i mülûkâneye tevfîk-i hareket (o sûretle hareket etme) edeceklerini vadettiler ve yedlerine husûsi şifre miftâhı (anahtar) verilerek bununla müşkillerini arz etmeleri ferman buyrulmuş idi. Mahall-i memûriyetlerine azîmetle sarf ettikleri mesâi derece-i nihâyede mahzûziyyet-i seniyyeyi (hoşlanma) mûcip olmuştur. Muahharen ayni irâdât-ı seniyye ile Girit'e memûr buyrulup, mâ-fevklerinde (üstlerinde) bulunan memûrîn tarafından dûçar oldukları tazyîkten müteessir olmalarıyla sadakatlerine ve memûriyyet-i sâbıkalarında ibrâz buyurdukları evsâfa itimâden taraf-ı eşref-i mülûkâneden teşcî'e (cesaretlendirmeye) mazhar oldular. Girit vali vekâletine ta'yin buyrulduktan sonra, ecnebilerin nüfûzlarının te'siri infisâllerini intâç ettirerek (ayrılmaları gerektirerek) birtakım entrikalar yaptırarak ve lüzumundan ziyâde Mabeyn-i Hümâyûn'a arz olunan mâlûmâtların neticesi oranın istirâhat-i umûmiyesini taht-ı temîne almakla, ecânibin hoşuna gitmediğinden, oranın asâyişinin muhtell (bozul-

26 **Goussinié,** Kâmusü'l-A'lâm'a göre Arnavutluk'ta Karadağ hududu yakınlarında Kosova vilayetinin İpek sancağında İpek'in 30 kilometre günebatısı, Yakova'nın 48 kilometre kuzeybatısı ve İşkodra'nın 65 kilometre kuzeydoğusunda yer alan kaza merkezi (Ed. notu)

muş) olması için söylenen münâsebetsiz söz bile husûsî şifre ile zât-ı sâmîlerinden istifsâr buyrulmuş ve bu münâsebetsiz sözü söyleyen dahi azledilmiştir. Bu vechle ifa buyrulan muâmele-i adâlet-perverânenin kıymeti elbet takdîr olunmuştur. Ve olunmak lâzım gelir. Tebdil-i vükelâya (vekillerin değiştirilmesi) görülen lüzum üzerine Karadağ'da ve Girit'teki hizmetlerinden dolayı zât-ı sâmîleri tahattur buyrularak bilâ-tereddüt (tereddüdsüz) Dersaâdet'e azimetleri bâ-telgraf emr u ferman buyruldu. Ol vakitten beri makâm-ı sadarette bulunuyorlar. Şu bir sene, altı ay evveline gelinceye kadar, zât-ı şevket-meâb efendimiz hazretlerince mûcib-i endişe olacak bir hal bulunmuyordu. Şevket-meâb efendimiz hazretlerinin muâmele-i hümâyûnları, makâm-ı sadaretin haysiyetine mütenâsip olmakla beraber, bir de zâtlarına mahsûs ayrıca bir muâmele-i pederânedir. Ma'a't-teessüf (esefle) şu son günlerde mesmû' buyrulan (işitilen) sözlerin bir sebeb-i sahîhî bulunamayıp, hayret-i mûcib olmaktadır. Cenâb-ı Hakk şâhid-i âdildir ki, dünyada zât-ı şevket-meâb efendimiz hazretlerinin **yegâne emel-i hümâyûnları devlet ve milletin saâdet ve selâmeti ve din-i mübîn-i İslâm'ın bekâsıdır.** Efkâr-ı zâtiye-i hümâyûn (padişah hazretlerinin fikirleri) bundan ibarettir. Bu kadar sene sonra böyle ecânibin ağzından hezeyân sözler istimâ'ı (duyma) ve devlet birçok seneleri imrâr ettikten sonra böyle azviyyâtla (iftirâlarla) alkışlanmak mûcib-i memnûniyet şeyler olmayıp, bu kadar emeklerin keen-lem-yekün (sanki yokmuş gibi) hükmünde addolunduğu ve bu sözler namusa intikal eder sözler bulunduğu anlaşılacağı [cihetle beyân-ı hâle ibtidâr kılındı.] (Bu son birkaç kelimenin üzeri çizilmiştir.)

Sason'da Ermeniler tarafından vukû' bulan ta'addiyâta dâir Bâb-ı Âlî'den yalnız birkaç defa mârûzat vukû' bulup bir gûne tedbir ittihâz olunmaması ve İngiltere sefirinin Van ve Sis konsoloslarından alındığı beyânı ile atebe-i ulyâya takdim ettiği noktadan evvelce Bâb-ı Âlî'nin malûmâtı olduğu halde buna karşı bir tedbîr ittihâz olunmaması ve işe bir ecnebî meselesi rengi verilmesi ve bu işin mes'ûliyetinin Mabeyn-i Hümâyûn'a atfolunması ve İngi-

liz sefiri ile ittihâz olunan mukarrerât (kararlar) ve Rusya ve Fransa sefirlerinin işlerinin devletin zararına olarak tesviye olunması, meselâ Beyrut rıhtımı ve römorkör imtiyâzları ve Beyrut şimendiferi teminât akçesine zam olunması ve Madagaskar'da vukû' bulmakta olan Fransız muharebesinde lüzumu olan esterlerin (katır) Memâlik-i Devlet-i Aliyye'den ihrâcına müsâade olunmak gibi, her biri hazine-i devlete muzırr olan şeyler ve Rusya sefâretinin alacak meselesinde bir taraftan Rusya sefirini kazanmak için vaat ve diğer taraftan işi efkâr-ı umûmiyeden setretmek için keyfiyetin hükme havale olunması ve İngiletere sefâretinin alacağı para bir mesele rengine getirilerek bi'z-zarûr tasdîk ettirilmesi ve sırf dâhilî olan birtakım işlerin süferâ-yı müşârunileyhim taraflarından devletçe yapılması lüzumunun beyân edilmesi ve geçenlerde Pangaltı'da birtakım cinâyât îkâ' eden (yapan) Mustafa Çavuş'un altı saat sonra tevkif olunduğu ve ertesi gün gazetelerle ilânı ferman buyrulmuş olduğu halde, ertesi gün ilân olunmayarak, bir gün sonra Bâb-ı Âlî'nin resmî bir gazetesi hükmünü almış olan Sabah gazetesiyle, câninin ismi zikrolunmayarak dehşetli bir sûrette ilân olunması, aradan birkaç gün sonra, câninin isminin ilân edilmemesinin sebebi istifsâr buyruldukta yine ilân edilmeyip, nihâyet herkeste dehşet husûle getirilmesi ve sefâretlerin şikâyetine meydan verilmesi ve Ermeni işleri hakkında zât-ı sâmî-i sadaret-penâhileriyle Hâriciyye Nâzırı paşa hazretlerinin sadakatlerine istinâden re'yleri istimzâc buyruldukta (sorulduğunda) inşâllah hüsn-i neticeye îsâl edilir. Fakat ecnebilerin i'tirâzâtını def' için Ermeni'den jandarma yazılması ve erbâb-ı ehliyyet ve nâmusdan valiler ve memûrlar ta'yin edilmesi lâzım geldiği ve ecnebilerin talep edecekleri şeylerin de bunlardan ibaret olacağı arz buyrulmuş olup, dünkü gün alınan haberlere nazaran, sefâretlerin mukarrerâtı Ermeni'den jandarma tahrîri ve bazı taraflarda daha ziyâde Ermeni kullanılması ve karyelere (köyler) maktû'an (toptan) vergi tarh olunması husûslarını tekliften ibaret imiş. Karyelere maktû'an vergi tarh olunması yeni bir imtiyâz olmak lâzım gelir ve Kâmil Paşa'nın zaman-ı sadaretinde Uşak kazası dâhilinde

etrâfı kurâ-yı Müslime (İslâm köyleri) ile mahdûd bir Ermeni karyesine (köyüne) böyle maktû‘ vergi tarh olunmuş (vergi konmuş) olduğu mesmû‘-ı âlî buyrulmakla, bu bâbda ta‘mîk-i tahkikat (tahkikatın derinleşmesi) olunacağı bazı gazetelerde ve sefâretlerin lisânından sadrâzamın nüfûzu olmadığı yolunda i‘tirâzât görülüp işitildiği vakit buna dâir Arif Bey vâsıtasiyle kendilerine irâdât-ı seniyye tebliğ olunması üzerine, kendilerinin ber-muktezâ-yı sadakat işlerin mecrâ-yı nizâmîsinde cereyan etmesini arzu eylemelerinden dolayı, kendilerine “diktatör olmak istiyor” deyü isnâd olunduğunu arz etmekle, bunu söyleyenin kendilerinin bir ihtilâlci olduğunu farzederek söylemiş olacağı ve çünkü bir memlekette hükümdardan başka diktatör olamayacağı cihetle bunu söyleyeni ne için te’dîb etmedikleri istifsâr buyruldukta zât-ı şevket-simât efendimiz hazretleri asla böyle bir söz beyân buyurmadıkları halde bu sözün taraf-ı eşref-i mülûkâneden beyân buyrulduğunu arz etmesi agreb-i garâibdendir (çok gariptir). Londra’da Ermeni komitesi reisi olan Stevenson’ın Dersaâdet’e gelerek kendisiyle müzâkereye girişmek cihetini tervîc etmeleri (desteklemeleri) rehîn-i tensib-i âlî buyrulmağla, bundan bi’z-zarûr sarf-ı nazar etmeleri ve mümâileyhin ahîren neşrettiği risâlede Hilâfet-i Celîle-i İslâmiye’nin esâs itibâriyle gayet muzırr ve Anadolu’da ıslâhât icrâsı lüzumuna dâir makaleler münderic olmağla, buna karşı seri‘ân tedâbir-i lâzime ittihâzı lüzumunun arzı ve Atina sefiri bulunan birâderi ile doğrudan doğruya muhâbere etmek üzere bir husûsî şifre miftahı bulup, Sason vukû‘âtını müteâkip Hâriciyye Nezâreti’nin malûmâtı olmaksızın mezkûr miftah ile birâderine uzun bir şifre keşîde etmesi (çekme) üzerine, ertesi gün Atina gazetelerinin kâffesi Sason vukû‘âtından dolayı devlet aleyhine bendler (köşe makaleler) neşretmeleri ve keyfiyetin birâderi tarafından iş‘âr olunması husûsları kendilerine diktatörlük isnâd olunmasından şikâyet ediyorlar.

(boş) tarihli arîzalarında kâffe-i umûrun (bütün işler) merci‘i Bâb-ı Âlî olmasını yani şevket-meâb efendimiz hazretlerine takdîm olunacak ma‘rûzâtın kâmilen sadaret vasıtasiyle arz olunmasını va baş-

ka hiçbir taraftan ma'rûzât vukû' bulmamasını ve bir madde hakkında birkaç tarafa telgraf çekilmeyip, yalnız Bâb-ı Âlî'ye çekilmesini arz ediyorlar. Bu halde zât-ı şevket-simât efendimiz hazretlerinin alacakları malûmât makâm-ı sadaretin arzından ibaret kalıp, memlekette taş taş üzerinde kalmasa başka taraftan arz-ı malûmât olunamayacak bir de yine zikrolunan arîzalarında ıslâhâta memûr olacak komisyonun iş'ârâtını yalnız Bâb-ı Âlî'ye bildirmesi lâzım geldiği arz olunuyor. Bu kadar asırlık bir devletin umûr-ı mühimmesi mes'ûliyetini yalnız kendi uhdelerine almaktan nasıl ihtirâz etmiyorlar. Bunlar diktatörlük değil de nedir? Bitlis valisi Tahsin Paşa'nın Müslümanları muhâfaza ve vikâye ettiği halde azledilmesi ve Dersaâdet'e bir an evvel gelip arz-ı malûmât etmesi lâzım gelirken, Trabzon tarîki bırakılıp, İskenderun tarîki ile celp olunmasının sebebi anlaşılamamış olmakla beyân-ı hâle ibtidâr olundu.[27]

27 M. Kemal İnal, Son Sadrıâzamlar, s. 382,618, 998'de bu uzun muhtıradan bazı pasajlar alınmıştır. Biz burada tam metin olarak verdik.

22- Bu tarihsiz muhtıra Mısır ve Sudan'ın ahvâline dairdir. Mısır meselesi, İsmail Paşa'nın azlinden itibaren izah edilmekte, Arâbî Paşa'nın davranışları ve tutumu açıklanmakta, Mısır üzerindeki İngiliz ve Fransız rekabeti anlatılmaktadır. Devletin hukukunun Mısır'da korunması için alınacak tedbirler açıklanmaktadır. Muhtıra vükelâya hitaben kaleme alınmıştır.[28]

Hayli müddetten beri bir netice-i matlûbeye îsâl olunamayarak (istenilen neticeye ulaşılamayarak) keşmekeşte kalmış olan mesele-i Mısrıyye'nin (Mısır meselesi) ahîren zuhûr eden Sudan keyfiyeti ile dahi kesb-i ehemmiyet ederek bu sırada evrâk-ı havadisin neşriyâtı ve Avrupa telgraflariyle dahi tevârüd eden havâdise ve deveran eden şâyi'ât bu mesele hakkında bir karar îtâsıyla muayyen bir hatt-ı hareket ittihâzı lüzumunu göstermesi üzerine bu bâbda makâm-ı sadarete ısdâr buyrulan irâdât-ı seniyye-i hazret-i padişâhîahkâm-ı münifesine imtisâlen, işbu rebiül-evvelde bu tarihe değin taht-ı riyâset-i sadaret uzmâda havass-ı vükelâ meyânında tanzim ve atabe-i ulyâyı hazret-i şehinşâhiye takdîm kılınan üç kıt'a mazbata ve mazâbıt-ı mezkûre (adı geçen mazbatalar) müfâdına (mânâ) tatbikan Londra sefâret-i seniyyesine irsâl kılınmak üzere kaleme alınan bir kıt'a telgrafnâme ile Londra ve Paris sefâret-i seniyyelerinden tevârüd eden iki kıt'a telgrafnâme ile beraber manzûr-u mekârim neşûr-u

28 BOA, Y.EE, 4/57.

(keremler, cömertlik sahibi) hazret-i tacdârî olup.

Mârr'ül-beyân (yukarıda beyânı geçmiş olan) mazbatalar ile tevârüd eden mezkûr telgrafnâmeler hakkında kabûl veya beyân-ı mütâlaa gibi bir karar îtâ buyrulmasından mukaddem meselenin bidâyetinden yani İsmail paşanın tebdîli zamanından beri, bu ana cereyân eden ahvâl ve vukû'âtın müşahâde ve mukaddemesinden hâsıl olan tecrübeye istinâden meselenin atiyyen dahi kesb edeceği melhûz bulunan (düşünülebilen) renk ve sûret hakkında tafsîl-i efkâra (fikirleri açıklama) mebûriyet his buyrulmuş olmakla, işbu mülâhâzat-ı âlîyeden pek çok hakayık istihrâc olunacağı (hakikatler çıkarma) gibi ittihâz olunacak hatt-ı hareketin (davranış yolu) dahi ona göre ta'dîl olunabileceği tabiî hükmüne girer.

Bidâyet-i meseleden yani İsmail paşanın tarih-i tebdîlinden bu ana değin cereyân eden ahvâl ve husûsâtın şerh ve tafsîli fevk-al-gâye (son derecede) ıtnâbı (sözü lüzumsuz uzatma) mûcib olacağından, hülâsaten beyânı tensib buyrulmuştur. Şöyle ki; İsmail Paşanın azl ve tebdiliyle yerine mahdûmu Tevfik paşanın Taraf-ı saltanat-ı seniyyeden hidiv ta'yin olunmasıyle beraber yerli zâbitandan Arâbî'nin Tevfik paşa ile ma'iyyeti memûrînialeyhinde gittikçe tezâyüd ve birkaç defa tekerrür eden harekât-ı nâşinâsânesi ve bunu vesile ittihâz ederek müdâhalelerine gittikçe tezyîd eden İngilizlerin etvâr-ı tecavüzkârâneleri ve gerek Arapların ve gerek İngilizlerin evvelen Ali Fuat beğin ve defa-i sâniye olarak Derviş paşanın memûren î'zâmlarını icâb ettiren ahvâl-i şûrîşkârâneleri ve bunun üzerine Arapların kendilerine meydan okudukları bahanesiyle Dersaâdet konferansını ictimâ' ettirerek Hükümet-i seniyyeye birtakım şerâit-i müşkile (zor şartlar) ile Mısır'a asker sevki hakkında teklîf ettirmelerini müteâkıb İngilizlerin İskenderiye'yi topa tutmaları ve Arâbî'nin âsi olduğunu evrâk-ı havâdisle ilân etmek üzere talep olunan beyânnâmede İngiliz askerinin ecnebi nâmiyle yâd olunmaması hakkındaki ısrârât ve muahharen dahi Asâkir-i şâhânenin abûkır gibi takarrübü (yaklaşma) muhâl (mümkün olmayan) olan bir noktaya çıkarılmalarının veyahut Süveyş kanalı üzerinde çöl orta-

sına ihrâçlarının ve hiçbir mahalden zahîre vesâir levâzımı alamamalarının ve Asâkir-i şâhânenin İngiliz kumandası tahtında bulunmasının ve bunu beyân sırasında «Osmanlı kumandanlarının İngiliz ceneralinin taht-ı kumandasında bulunması» deyü ta'bîr olunmasının İngilizler tarafından Hükümet-i seniyeyeye teklîf kılındığı ve bu şerâitin adem-i kabûlü halinde İngiltere hükümetinin taraf-ı Devlet-i Aliyyeden Mısır'a asker sevk ve izâmı hakkında mukâveleye girişmiyeceği beyân olunduğu ve bunca müşkilât ve muhâlat (olmayacak şeyler) ile Asâkir-i şâhânenin Mısır'a irsâli azîm tehlikeyi bâis olacağı tahakkuk eylemesi üzerine, bundan Hükümet-i seniyyenin istinkâf eylediği malûmdur. Muahharen Arâbînin mağlûbiyeti üzerine İngilizlerin tavr ve hareketleri ne derece mütegallibâne bir sûret kesb ettiği ve Lord Dafrin'in evvelâ Londra'ya, sonra Mısır'a azîmetinin harekât-ı vâkı'ası ve Lord Granvil'in Bâb-ı Âlî'ye vermiş olduğu son büyük noktası dahi malûmdur. İşbu notanın tarihindenberi Mısır'da ahvâl tebeddül etmediğinden ve bu bâbda taraf-ı Hükümet-i seniyyeden cevâb verilmediği için bu nota hakkında beyân-ı efkâr etmek ve bundan menâfi'-i saltanat-ı seniyyeye muvâfık sûrette istifâde eylemek Hükümet-i seniyyenin yed-i iktidârındandır. Bu kere sâlif'ül-beyân (beyânı geçmiş olan) mazbatalarda esâs müzâkerât ittihâz olunan iki kıt'a telgrafnâmeden Londra'dan tevârüd eden telgrafnâme Sudan kıt'asında zuhûr eden müşkilâttan dolayı kıt'a-i mezkûrenin Hükümet-i Mısriyye tarafından idâresi gayr-i kabil olduğu tebeyyün eylemesi üzerine Taraf-ı Hükümet-i seniyyeden oraya asker sevkiyle erbâb-ı ihtilâli te'dîb ve memleketi işgâl sûreti teklîf edilmekte olduğu anlaşılmış ve Paris sefâreti seniyyesinden dahi gelen telgrafnâmede, bu aralık Fransa hükümeti müstemlekâtıyle uğraşmakta olup İngilizler tarafında Fransa oraların harekâtında serbest bırakıldığından dolayı İngilizleri dahi hareketlerinde serbest bırakacakları tebeyyün etmiştir.

Meselenin şimdiki hâli Londra telgrafnâmesinin meâlinde olup, yani Mısır'lılar ve İngilizler tarafından meydana ihrâç edilmiş Arâbî-i sâni nâmına şâyân bir mütemerrid şakîye ve efrâdı

Arâbînin ecnâs-ı muhtelifeden (muhtelif cinsler) ve tevârüd eden tahrirât ve telgrafnâmelerden ve valilerin oltarafa irsâl eyledikleri muhbirlerin ihbârât-ı vâkı'asından otuzbeş bin neferden ibaret bulunduğu tebeyyün eden avanesiyle birtakım Maltız vesâire serseri makûlesi eşkiyâya karşı asker sevk etmeğe ve bunlardan muhârebeye Hükümet-i seniyyeyi davet ve teşvikten, hâlbuki şurası müsellemdir ki, Sudan kıt'asında böyle bir gâilenin zuhûru Mısır idâresinin mihver-i lâyıkında cereyan etmemekte olmasından münbais olup, idâre-i Mısriyye dâire-i matlûbede deveran etmiş olsa mütereferri'âtından bulunan bir kıt'ada bu gibi halât-ı gayr-i marziyyenin (hoşa gitmemiş haller) adem-i zuhûru tabîî olduğundan Sudan kıt'asının ıslâh-ı idâresine teşebbüsden mukaddem mısır ahvâlinin evvel be-evvel ıslâhı lâzimeden ve Mısır ahvâlinin bir sûret-i muntazamaya ifrâğiyle (bir şekle sokma) Sudan kıt'asının dahi oraya kesb-i intizâm eylemesi umûr-ı tabiiyyedendir (normal işler). İşte işbu efkâr-ı hikmet-disâr-ı (çok kıymetli) Hazret-i padişâhî ahîren Hâriciyye nâzırı paşa hazretlerine ifâde ve fermân buyrularak bu mülâhâzat-ı musîbeye (isâbetli düşünceler) binâen İngiltere hükümetinden taleb olunacak husûs evvelemirde Mısır ahvâlinin tanzîmiyle mihver-i matlûbuna isâli zımnında efkâr ve niyyât-ı neden ibaret ise, bunları bir nota ile Bâb-ı Âlî'ye tebliğ eylemesinin teklîfi ve bunun üzerine hükümetinin müttehiden hareket eylemeleri lüzumunun beyâniyle Mısır'dan İngiliz askerinin ihrâcı kaziyyesinin temini maddelerinden ibaret olduğu dahi ilâveten emr u ferman buyrulmuştur.

Bazı hissiyât ve istihbârât-ı âlîyye nazaran Taraf-ı Hükümet-i seniyyeden İngiltere hükümetine bu yolda bir teklîf vukû' bulduğu halde Mısır ahvâli bahsine mehmâ-emken (mümkün olduğu kadar) yanaşmamakla beraber Sudan gâilesini ehemmiyetle zikr ederek Hükümet-i seniyye için orasının ıslâh-ı idâresine lüzum bulunduğunu beyân ve ma'mafih kendi efkâr ve niyyâtını (niyetler) beyândan istinkâf (çekinme) ile, Hükümet-i seniyyeyi beyân-ı efkâr ve makasıd (fikirler ve maksatlarını bildirme) eylemeğe davet edecek ve

her ne sûret teklif olunur ise, kendi beyâniyle tevâfük eylemediği halde, irâe-i müşkilâttan hâlî olmayacak ve kendi efkârı ise, alelumûm kıt'a-i Mısriyyenin idâresi nâmiyle esâsen Süveyş'ten Bâb'ülmendeb'e kadar mevcûd olan sevâhil ve arâzi hakkında Kıbrıs ahidnâmesini şimdiye kadar Taraf-ı saltanat-ı seniyyeden îtâ buyrulan fermanlar hidivlerin nâmına olduğundan bunların fimâ-baad (bundan sonra, bundan böyle) ahali nâmına olarak imtiyâzât kılıklı itâsıyle, Hıtta-i Mısriyyede (Mısır ülkesi) Rumeli-i şarkî idâresine müşabih (benzer) ve belki daha vâsi' (geniş) bazı imtiyâzâtı hâiz bir muhtariyet-i idâre tesisi ve asker-i Mısriyye adedinin ihtiyâcât-ı zamana göre ve kuvve-i mâliyenin müsâid olacağı raddede sûret-i gayr-i muayenede tezyîdi ve Mısır ve Sudan kıt'alarının her zaman her türlü tasallutâttan (sataşmalar) vikâyesiyle rahat ve asâyişlerinin temini zımmında kendisi tarafından lüzum görüldüğü halde, Hükümet-i seniyyenin oralara asker sevkiyle asayiş-i mahalliyeyi iâde ve muhâfazası ve daha bu gibi bazı teferrûâttan kaziyyelerinden ibaret bulunabileceği cihetle Hükümet-i seniyyeyi bu cihetlere takrîbe (yaklaştırma) çalışacağı mesmû' ve müstahber olmağla (duyulmuş ve haber alınmış), bu kaziyelerin sıhhati takdirinde İngiltere hükümeti tarafından işbu teklif irâd olunupta Hudâ-negerde (Allah göstermesin) redde veya matlûba muvâfık sûrette ta'dilleri muvaffakiyet hâsıl olmayacak olur ise, bundan devlet ve hükümetçe tevellüd edecek mahâzîr (mahzûrlar) ve muhâtarât-ı vahîmenin tahriren ifadesi tensib buyrulduğundan şifâhen beyân ve ferman buyrulacaktır.

Hülâsa böyle mesele-i mühimme ve nâzikede vukû'ât ve zuhûrâta göre hareket etmek alel-amyâ (körü körüne) bir hareket demek olup, bunun ise ne derece muzır ve netâyici vahîm olduğu muhtac-ı izâh değildir. Bunca müşkilât ve fesâdât içinde menzil-i maksûda vusûl için Hükümet-i seniyyeye olan bir hatt-ı hareket ve saniyen bir hedef-i maksûd olmalıdır. Bu hatt-ı hareket sûreti kat'iyede ta'yin olunarak zuhûrât ve vukû'ât-ı âtîye her ne gûne olursa olsun, onlar arasında hatt-ı hareket-i muayyenden inhirâf (sapma) edilmiyecek ve her şeyde hedef-i maksûd gözetilerek onun

istihsâline sarf-ı makdûr (elden geldiği kadar yapma) edilecek olur iseingitere hükümetine beyân-ı efkâr eylemesi teklif olunduğu halde bundan istinkâf yoluna gidemeyip, açıktan açığa beyân-ı efkâr ve niyyât eylemeğe mecbûr olacağı gibi, gayr-i muayyen bir politikanın mahâzir ve muhâtârâtı dahi ber-taraf edilmiş ve husûl-ü matlab yolunda teslihât-ı külliyye (kolaylıklar) istihsâl olunmuş olur.

Devletlerin bu mesele hakkındaki efkâr ve mesleklerine gelince; Fransa sefirinin Drese paşa vâsıtasiyle Atabe-i ulyâ-yı mülûkâneye arz ve tebliğ eylediği husûsât Paris sefâret-i seniyyesinden tevârüd eden telgrafnâme meâline külliyen muhâlif olarak, Fransızların düvel-i sâire misillü Mısır'da menâfi'-i ticârîyeleri bulunduğundan Hükümet-i seniyye yedinde kalmasını istedikleri ve meseleye nazar-ı bî-kaydî (kayıtsızlık nazarıyla) ile bakamayacakları muhakkak idüğünden ve Rusya hükümetinin dahi efkârı bu merkezde bulunduğu ahîren Rusya sefirinin nâil olduğu mülâkatta Rusya imparatoru hazretlerinin nâmına olarak vâki olan ifâdât ve ma'rûzâtından müstebân olduğundan ve düvel-i sâirenin efkârı dahi bu merkezde olup, ma'lum bulunduğundan bu bâbda dahi tafsîlât-ı şifahiye irâde ve ferman buyrulacaktır. Mısır işleri hakkında Devlet-i Aliyye ile İngiltere hükümeti meyânında tevâfûk-u efkâr hâsıl olup ta işbu mesele matlûba muvâfık sûrette hal ve tesviye olunur. Ve o halde dahi Mısır hükümeti kıt'a-i Sudaniyeyi idâreden âciz bulunarak Hükümet-i seniyyeye teklif-i idâreye kalkışılacak olur ise, ol vakit kıt'a-i mezkûrenin hudûdu bir komisyon-u mahsûs ma'rifetiyle ta'yin edilerek kıt'at-ı sâire-i memâlik-i Mahrûsa misillü idâre edilmesi ve Hicaz veya Yemen fırka-i askeriyesinin tezyidiyle bir kısmının dahi oraya irsâliyle idâresi velhâsıl kıt'anın idâre-i mülkiyesinin dahi temini sehl-ül icrâ (icresı kolay) olup, bu takdîrde keyfiyet menâfi-i saltanat ve hükümete dahi muvâfık olacağı bedhîdir, fakat şimdiki halde Mısır işleri tamamiyle marlûba muvâfık sûrette tesviye olunmadıkça böyle bir emr-i mühimmi der-uhde câiz olamayacağından şimdilik kıt'a-i Hicaziye ve Yemaniyeyi muhafaza zımnında bahr-i ahmerde (kızılddeniz) bulunan iki kıt'a korvete, bir iki

korvet daha ilavesiyle kuvve-i bahriyemizin tezyîdiyle Mısır işlerinin bir sûret-i matlûba kesb etmesine intizâr olunması daha münâsib olacağına mebnî buralarının ve husûsât-ı meşrûhâtın lâyıkıyle ve etrâfiyle teemmül ve mülâhazası matlûb ve mültezem-i (gerekli görülen) hümâyûndur.

23- Bu kısa muhtıra Girit meselesi hakkındadır. Girit meselesinde diğer devletlerden gelen nota ve verilecek cevap, devletler donanmasının Girit sularındaki faaliyeti anlatılmaktadır.[29] Takriben: H. 1314 (M. 1896-97).

Geçenki Mâbeyn-i Humâyûn'da Meclis-i Vükelâ'nın cuma gecesi müzâkere ettikleri mazbata üzerine kendi taraflarından tasdik olunmazdan evvel bir adam taleb olunmuş ve İzzet Bey irsâl olunmuş idi (gönderilmişti). İzzet Bey'le gönderdikleri haberler malûmları olduğundan tekrara hacet yoktur. Hâlbuki Bâb-ı Âlîce usûl ve nizâmına ve kâide hilâfına olarak bilâ-istizân(izinsiz) devletlerin takrîr-i şifâhîsi üzerine cevap verilir. Verildikten sonra mazbata arz olunur. Manzûr-ı âlî buyruldukta iki fikir hâsıl etmek lâzım gelirdi. Birisi bunun emsâlsiz cereyânı, sefâretlerin kat'î teklifleri ve vaktin darlığı hasebiyle iş devletçe muhâtarada ve zât-ı şâhâneyi bir mevki'-i müşkilde bulundurmamak için hüsn-i niyetle yapılmış bir netice, bir tedbirdir. Notanın da meâli bilâ-kayd ü şart tekliflerini kabulden ibarettir. Diğer taraftan bizim âmâl-i meşrû'amızı (meşru amaçlar) nazar-ı itibâra alacaklarını sened ittihâz etmekten (kabul etmekten) ibarettir. İkinci bir mazbata yapılıp, bunda âmâl-i meşrû'amız ta'dâd edilerek (sayılarak) bir nota verildi. Bu mazbata ile bilâ-istizân gönderilen mazbatada böyle bir hüsn-i niyyete mebnî 18 tarihinde tasdik buyrulmuştu. Şimdi üçüncü maz-

29 BOA, Y.EE, 4/30.

bataya şu sûretle mecbûriyet hâsıl oldu; yani itiraz buyurdukları mazbata. O da bu tasdîkin gecesinde imparator tarafından gelen telgrafnâme tabiî bir albüm gibi hıfzetmek hikmeten câiz olmadığından ve fevkalâde bundan da bir netice me'mûl buyrulmadığı için kendileri dahi gece rahatsız ve davet buyurmamıştır. Bu mazbatanın mündericâtı iki şeyden ibarettir: birincisi, amirallere İsmail Bey vasıtasıyla ihbâr-ı keyfiyet (durum bildirme), evvelki kararın muhâfazasını temîn ile beraber bir mikdar askerin orada bırakılmasından ibarettir. İki kere iki dört eder. Vükelâ böyle yaptığı gibi amiraller dahi devletlerinden ve buradaki süferâlarından bir emir almadıkça hiçbir şey yapmak selâhiyyetini hâiz değillerdir. Bâlâdaki mazbatanın ahkâmını nakz eder bir nota sefirlere gönderilmek üzere yapılmış olsaydı evvelki kararlar nakz edilir. Bu mazbata yalnız imparatorun telgrafiyle amirallere tefhîmden ibarettir. Bunun hükmü olmadığından ve meclis bunu bildiğinden her ihtimale karşı zât-ı meşîhat-penahîlerinin (Şeyhülislam) mührü bulunması arzu buyrulmuş ve bu mazbatada sefâretlere ve devletlere evvelki kararı nâkıs bir söz yok idi. Ve bu nota muhâbere cereyân etmeyip süferâ ile ediliyor. Hatta imzadan evvel beyân olunan mütâlaayı icâb ettirmezdi. Evvelki karar mûcebince askerin kısm-ı küllîsi gemilere binmek üzere idi. Pek cüz'î bir kısmı binmemiş idi. Bu bir türlü, mecliste böyle birtakım sözler cereyân ettiği rivâyet olunuyor. Acaba İzzet Bey yanlış mı anlamış?

24- Bu muhtıra Mısır meselesi hakkındadır. Mısır'daki bir karışıklık halinde İngiltere ve Osmanlı Devletinin müştereken veya münferiden asker çıkarmaları ve bunun şartları hakkında daha önce yapılan ve tadil edilerek yeni yapılacak mukaveleye konacak maddeler ve esaslar anlatılmaktadır. Muhtemelen sadarete yazılmıştır. Tarih: Takriben H. 1311 (M. 1893-94).

Şevket-meâb efendimiz hazretlerince mûcib-i i'tirâz olan maddelerin hulâseten beyânı:

İngiltere sefiriyle bugün mülâkât olundukta Mısır meselesine dâir icrâ-yı müzâkere olunmayıp, yalnız bu meseleye dâir teâti-i efkâr edileceğinden mûcib-i i'tirâz olan (itirazı gerektiren) maddelerin neden ibaret olduğu Şakir Paşa hazretlerince bilinerek ona göre idâre-i lisân etmesi,

Evvelen; hukûk-ı mukaddese-i hükümrânî-i Hazret-i padişâhînin tamamiyle muhâfazasının taht-ı temîne alınması ve menâfi'-i saltanat-ı seniyyenin vikâyesi, mademki İngiltere devleti hukûk-ı hükümrânî-i cenâb-ı padişâhînin tamamiyle muhâfaza olunacağını defaatle beyân ve temin eylemiştir, o halde mukâveleye derc olunacak mevâdd-ı sâire işbu hukûk-ı mukaddeseye asla halel getirmemelidir. Ve hükümsüz bırakılmamalıdır.

Saniyen; hıtta-i Mısriyye masûniyet-i arazi kaidesi fevâidinden (faydalar) müstefid olacak (istifade edecek) ibâresine gelince; bu

masûniyet-i arazi fermân-ı âlîşanlar ile Mısır hıttasının hâvî olduğu kâmil (bütün) arâziye ve İsmail Paşa zamanında Sudan dahi Mısır'ın taht-ı işgâline geçmiş olmağla, işbu Sudan hıttasını dahi şâmil olmalı ve Sevakin ile Musavva ne hal kesb edecek (kazanacak) bu husûsda dahi elçi beyin fikir ve mütâlaası bilinmek arzu buyruluyor.

(3-) Mısır'da dâhilen ve haricen bir sûriş (karışıklık) zuhûrunda devlet asker sevk etmek hakkını muhâfaza ile beraber, devlet İngiltere ile askerî bir mukâvelenâme akdetmeye hâzırdır.

Devlet gerek Rumeli kıt'asında olsun ve gerek sâir bir devlet ile meşgûl bulunur ise, haricî ve dâhilî asayiş tekarrür edinceye kadar, devlet yalnız başına o dâhilî şûrişi def'e muhtedir ise, asker gönderecek, meşgûl ise, yirmi dört ya kırk sekiz saat mühlet ile ve devletin me'zûniyetiyle İngiltere devleti asker sevk edecek veyahut ki, yine bi'l-me'zûniye (izinle) iki taraftan birden asker gönderecek ve bu takdirlerde de haricî ve dâhilî şûriş ber-taraf olunduktan sonra, asker geri çekilerek fermanların ahkâmı kemâ-fi's-sâbık (eskisi gibi) icrâ olunacak ve İngiltere tarafından bi'l-me'zûniye asker gönderildiği halde devlet tarafından hasbe'l-meşgûliye (meşgûliyet dolayısıyla) asker gönderilmediği halde Ahmed Muhtar Paşa gibi bir komiser ve zâbitler bulunacak ve bunun böyle olması da hukûk-ı hükümrânî-i hazret-i padişâhînin muhafazası demek olacağından hukûk-ı mezkûreye halel gelmemek bunu böyle kabûl etmeğe mütevakkıftır.

Rabian, Arabî zamanında zuhûra gelen şûrişler ve itaatsizlikler zuhûra gelmemek için, fermanlar ahkâmınca taayyün eden (belirlenen) mikdâr askerin kifâyet eder ise ol mikdâra, etmez ise, devleteyn beyninde (iki devlet arasında) karar verilecek mikdâra iblâğ olunmak ve nizâm ve intizâm ile itâat-ı askeriye hâsıl olacak sûrette hidivin ve hıtta-i Mısriyye'nin muhafazası için lâzım gelen asâkirin tensikâtı icrâ olunacak.

Hasbe'l-meşgûliyet (meşgûliyet dolayısiyle) devlet hîn-i iktizâda (gerektiği zaman) Mısır'a asker sevk edecek olup, bi'l-me'zûniye kırk sekiz saat ta'yin olunan mühletin iktizâsında İngiltere asker

sevk edip, ba'dehû devletin meşgûliyeti ber-taraf ve Mısır'da asayiş takarrür etmemiş olur ise, o halde bâlâda zikrolunduğu vechle hukûk-ı hükümrânî-i hazret-i padişâhîye riâyet esâsı muhâfaza olunmak için devlet de Mısır'a asker sevk eyleyecektir.

Gerek devlet tarafından münferiden ve gerek İngiltere tarafından müştereken ve gerekse yalnız İngiltere tarafından münferiden Mısır'a asker sevk olunduğu halde nasıl kırk sekiz saat evvel me'zûniyet istihsâl olunacak; Mısır, asker sevkini icâb eden haricî ve dâhilî şûriş de ber-taraf olunca yine devleteyn beyninde karar verilecek, kırk sekiz saat sonra Mısır tahliye olunacaktır. Bu mukâvelenâme imzâ ve teâti olunduğu halde tahliye maddesi de kendiliğinden halledilmiş olacaktır. Bunun ahkâmından inhirâf etmeyecekler.

İşbu mukâvelenâme müzakereye memûr murahhaslar tarafından imzâ olunduktan sonra, bir aydan evvel ve araya bir entrika filan girmeye mahal kalmamak için belki daha evvel Şevket-meâb efendimiz ile kraliçe hazretleri tarafından tasdîk olunacaktır.

Berlin Muâhedesi'ni imzâ eden devletlere de, imzâ ettirilecek, tasdîk ettirilecektir.

Şevket-meâb efendimiz hazretlerince arzu buyrulan cihât (cihetler) bunlar olup, devletçe hayırlı görülerek diğer mukâvelenâmedeki husûsât-ı sâire ibka olunabilir.

Süveyş kanalı hakkında bir şey açacak olur ise, bunun için ve bu bâbdaki fikir ve maksadı suâl olunsun.

25- Bu muhtıra Bulgaristan muhacirleri, gümrükler meselesi ve Yunan hududu tashihi ile ilgilidir. Hangi makama yazıldığı belli değildir. Tarih: 20 Recep [12]96 (10.07.1879).

Suret-i Muhtıra-i seniyye

1- Muhacirinden Bulgaristan'da ve Rumeli cihetinde bulunan ve memleketlerine avdet edemeyecek olanların Anadolu cihetinde emlâk-i hümâyûndan ve Maliye idâresinde bulunan mîrî çiftliklerden mikdar-ı kâfi arazi verilerek hüsn-i iskân ve îvâları velhâsıl İstanbul'da ve hal-i sefaletde kalmamaları için bir tedbir-i âcil düşünülmesi,

2- İhtiyacat-ı maliyenin derecâtı malûm olmasiyle geçenlerde Fremi(?) tarafından yapılan Preveze'de muvakkaten gümrüklere komiserler ta'yin olunmasına dair vukû' bulan teklif beyân-ı mahzûr ile reddolunduğu halde tekliften daha ağır olmak üzere daimi suretle gümrüklerde komiserler bulunduğu gibi bir hal zuhûra gelmemek için büyük bir istikraz akdinden sarf-ı nazarla asâkir-i şâhânenin idâre ve iâşeleri ve sair ihtiyacat-ı mübremenin (zorunlu ihtiyaçların) tesviyesi zımnında Tütün Rejisi dâhilî varidât-ı kâfiye bulunarak içinde bulunduğumuz müzayaka-i maliyenin tahfifine (hafifletilmesine) bir çare-i seri ve müessir bulunması ve memleketimizin her nev'-i servet ve kabiliyetinden istifade olunabileceği cihetle yalnız Tütün Rejisine hasrolunmayarak bu maksad-ı mühimmin husûlünü

tervic ve teshil eyleyecek her türlü çarelere, âsâyişin halelden muhafazasına i'tina olunmakla beraber, müracaat olunması.

3- Yunan hududunun tashihi Berlin Kongresi'nce bir arzudan ibaret bulunduğu ve Rusya devletince kongre karar-ı kat'îsi icabınca ifâsına mecburiyet-i sahîha görünen şeylerin ekseri icrâsız kalarak onlar için devletler tarafından Rusya devletine bir gûne teklîfat vukû' bulmamakta bulunduğu halde şimdi bu arzunun vücuda gelmesi için devletler tarafından teklifât zuhûr eylemesinden dolayı bu maddenin hüsn-i sûretle ve devletçe hayırlı olacak vechle hal ve tavsiyesi zımnında tedâbir-i muktezıyyeye (gereken tedbirlere) teşebbüs olunması lâzım gelip ancak taht-ı tâbiiyet-i Osmaniyye'de bulunan bi'l-cümle akvâm geçenlerde bi'd-defe'ât Mâbeyn-i Hümâyûn'da ve Bâb-ı Âlî'de mün'akid olan Meclis-i Vükelâ'da hüsn-i sûretle hal ve tesviye olunması nazariyle bakmakta bulunduklarından ve devletlerin arzusu vechile bu iş kolaylıkla bitmeyip Yanya vilâyeti dâhilinde bulunan ahali-i İslâmiye ile umum Arnavutluk halkı silaha sarılarak ve bu uğurda pek çok kanlar dökületeceği derkâr olduğundan ve Avusturya devleti ise hatt-ı istilâyı Selanik'e kadar temdid etmek efkârından feragat etmeyeceğinden bundan on sene sonra evvel be evvel Devlet-i Aliyye'nin müsadif olacağı (uğrayacağı) ahvâl-i müşkile (zor durum) şimdiden pîş-i nazar-ı i'tinaya (göz önüne) alınarak âtîmizi temin eyleyecek bir tedbirin istihsal olunması mütâlaa olunarak bu maddeye bir netice-i sâlime-i hasane (güzel bir netice) verilmesi…

B - ISLAHAT İLE İLGİLİ MUHTIRALAR

1- Bu muhtıra Anadolu'daki "Vilâyât-ı sitte"[30] (altı vilayet) de yapılması düşünülen ıslahatla ilgili olarak sadaret makamına verilmiştir.[31] Tarih: Takriben H. 1312 (M. 1894-95)

Nazar-ı mütâlaalarına havale eylediğim evrâk, Hilâfet-i Kübrâyı İslâmiye ve Devlet-i Aliyye-i Osmaniye için hayat meselesi olmakla cülûsumdan beri tarafımdan mazhar olduğunuz muamele-i nâzikâne ve hakkımda olan sadakat ve meveddet-i samimiyeniz ve emektarlığınız iktizasınca (gereğince) evrâk-ı mezkûreyi hukuk ve menâfi'-i din ve devlet nokta-i nazarından kemâl-i bî-tarafî ile (son derece tarafsızca) tedkik ve ol bâbdaki mütâlaanızı arz eylemeniz için Cenab-ı Hakk'a ve Resûl-i Ekerem'ine vâv-ı kâsem ve tâ-i kasem ile sizi tahlif ederek (yemin ettirerek) havale ederim.

Süferâ-yı selâsenin vermiş oldukları muhtıra vaktiyle İngiltere'deki şimdiki fırkanın mevki'-i iktidarda bulunduğu zaman fırka-i mezkûreye mensup olan elçi Goschen (İngiliz elçisi) tarafından verilen muhtıranın ayni gibi ise de ol vakit yalnız İngilizler tarafından verilmiş olan mezkûr muhtıraya nazaran şimdiki muhtıra dahi mutedil olup bu da Rusya ve Fransa sefirlerinin dahi iştirakin-

30 Vilâyât-ı sittei Osmanlı Devleti zamanında Erzurum, Van, Harput, Batlü, Sivas ve Diyarbakırı içine alan 6 vilayete verilen isim.

31 BOA, Y.EE, 4/10.

den nâşi (katılımlarından dolayı) İngilizlerin istedikleri gibi ileri gidememelerinden neş'et eylemiştir (ortaya çıkmıştır). Mezkûr muhtıra İngiltere sefaretinde yazılmış ve malûmunuz olmak lâzım geldiği vechle ricâl-i devletten birkaç kimsenin dahi inzımam-ı re'yi ile tanzim edilmiş olduğu zannındayım. Rusya ve Fransa sefirleri İngilizlerin şiddetini teskin için muhtıranın i'tâsına ale'l-amyâ (gözü kapalı) iştirak etmişlerse de hukuk ve menâfi-i Devlet-i Aliyye'nin halelden masûniyetine dair Rusya İmparatoru tarafından verilen teminâta nazaran Rusya ve Fransa sefirlerinin mezkûr muhtırada Devlet-i Aliyyece icrâ olunacak ta'dilâtı İngiltere sefaretine kabul ettirmeğe çalışacakları muhakkaktır.

Mezkûr muhtıra verilmezden evvel mündericatı Ermenilerden daha ziyâde memûr ve jandarma istihdam olunması ve köylerde alınacak verginin birkaç sene hâsılatının mikdar-ı vasatîsi (otalama miktarı) hesabı ile maktû'an (toptan) alınması ve vilâyâtta mehâkimin sür'at-i matlûbe ile rü'yet-i deâviye kifayetsizliğinden (davaları görmeye yetersizliğinden) nâşi seyyar mahkemeler teşkili hususlarından ibaret olduğu ifâde olunmuş iken verilen muhtırada daha çok maddeler görüşülmüştür. Ricâl-i devletten bazılarının İngilizlerle yalnız kalmak için Rusya ve Fransa sefirlerini aradan çıkartmak istedikleri delâil ile anlaşılmıştır.

2- Bu tarihsiz muhtıra da Doğu Anadolu vilâyetleri ile ilgilidir. Doğu vilayetleri müfettişliğine tayini düşünülen olunan Râif Paşa'ya verilmek üzere tanzim edilmiştir. Sultan İkinci Abdülhamid Han'ın bu vilayetler hakkındaki görüşlerine yer verilmektedir.[32]

Devletçe tayin olunacak bir vilâyetten bed' (başlamak sureti) ile müfettiş veya komiser nâmı ile bir memûrun i'zâmına (gönderilmesine) lüzum gösteriliyor. Devletçe lüzum görüldüğü derecede kendi yedlerine (ellerine) verilecek talimât mûcebince kavânin (kanunlar) ve nizamâtta (tüzüklerde) bazı ta'dilât (değişiklikler) icrâsı (yapılması) mukarrer (kararlaştırılmış) olup teftişin esası valilerin icrâ oluncak tadilat ve teşkilâtda hadd-i meşrû'u tecavüz (aşıp) ve hukuk-ı İslâm'ın devleti tehlikeye ilka (atıp, sokup) ve nüfusu nispetinde muamele edip etmediklerine ve hukuk-ı İslâm'ın vikâyesine ve ekser-i mahallerde şimdiye kadar Müslim ve gayr-i müslim birçok ahaliye tapu senedleri verilmemiş olduğundan ve İslâm'a nispetle Ermeni kalîl (az) ise de Ermeniler ecânibin (yabancıların) mazhar-ı himâyeti (korumalarına mazhar) olduklarından yalancı şahidler ve türlü tezvirât ile (tezvirler, yalanlar) İslâm'ın (Müslümanların) emlâki Hıristiyanların eline geçebilir. Silah toplamak bahsine gelince, İslâm'ın elinden silahı alıp Ermenilerin elinde esliha-i cedîde (yeni silahlar) kalması ne kadar muzırr olduğu âşikârdır. Ve bir nahiye teşkil olun-

32 BOA, Y.EE, 4/36.

duğu vakit nüfus-ı İslâm (Müslümanların nüfusu) ziyade iken oraya Ermeni'den müdür tayini adâlete mugâyir (aykırı) ve muzırrdır (zararlı).

Elhasıl bu memûriyet pek büyük bir memûriyettir. Devletin ve İslâm'ın (Müslümanların) saâdetini temin edeceği gibi harabiyetine (harap olmasına, yıkılmasına) dahi sebebiyet verebilir. Oralarda bulunan konsolosların te'sir-i nüfûzuna mağlup olmak gibi bir tehlike de mevcut olduğu ve bu te'sir-i nüfûz İslâm'ın (Müslümanların) ileri gelenlerinin mahviyetini (yok olmasını) mûcip olur. Teşkil olunacak mahâkimin (mahkemelerin) ekseriyetle Hıristiyan yedine (eline) geçmesi tehlikesi melhûz olduğu ve birtakım müzevir (yalancı) Ermenilerin, müfettişler huzuruna gelerek İslâm'ın (Müslümanların) ileri gelenleri hakkında iftiralar etmeleri ki sabık Hâriciyye Nâzırı Said Paşa ve Abidin Paşa bu suretle birçok nüfus-ı İslâm'ın perişâniyetine (perişan olmasına) sebep olmuşlardır. Göçebe ve hayme-nişîn (çadırda oturan) tabir olunan halk Anadolu'da pek az bulunup bâki (geri kalan) Müslim ve gayr-i müslim ekseri Anadolu ahalisinin hayvanlarını yazın yaylağa kışın meskenlerine (evlerine) avdet etmek (dönmek) mecburiyetinde bulunduklarından bunlar hakkında gadri mûcip bir muamele vukû bulmamasına dikkat olunmak lâzım geleceği, milis askeri gibi tehlikeli bir şeyin icrâsından her vechile sarf-ı nazarla Almanya ve Avusturya'da olduğu gibi mükemmel jandarma ve polis teşkil olunarak vilâyetin her sınıf ahalisinden nüfusu nisbetinde işbu hizmetlerde kullanılması tayin buyrulacak memûrun evvelemirde millet-i İslâmiye'ye (Müslüman halka) muhabbet-i kalbiyesi ve makâm-ı hilâfete ve metbû'una samimi muhabbet ve hürmet-i mahsûsası olmak lazım gelmekle beraber Avrupalılar nazarında bir dereceye kadar mutaassıp nazarıyla görülmüş olmaması iktiza ettiğinden (gerektiğinden) ve kendisinin efendimize sadakat ve muhabbet-i kalbiyesi olduğu kariha-i şâhâneden (padişah tarafından) düşünülüp tayin buyruldukları memûriyetlerde ifâ eyledikleri hıdemât (hizmetler) ile ve huzûr-ı şâhânede nâil-i şeref-i müsûl oldukları (huzurda bulunmak şerefine eriştikleri) sırada teyak-

kun buyrulmakla (öğrenilmekle) ricâl-i hâzıra içinde en ziyade kendilerine itimad-ı mülükâne hâsıl olmuştur. Efendimiz Halife-i İslâm (Müslümanların halîfesi) olduklarından ona hizmet bi'l-cümle ehl-i İslâm'a (Müslümanlara) hizmet olur. Bunun hilâfında hareket olunursa iki sene sonra Ermenistan Prensliği'ni görmek tabiidir. Ecnebîler (yabancılar) ıslahâtın altı vilâyete hasrı (sınırlandırılması) ile Ermenistan'a hudud tayin ediyorlar. Hâlbuki oraları Bulgaristan gibi olmayıp en kesretle (çok) Ermeni sakin olan Erzurum vilâyetinde bile yüzde otuz […] Ermeni yoktur. Ecnebîler bizim birtakım hamiyetsiz ricâl ve memûrini görerek ekalliyette (azınlıkta) bulunan bir halkı İslâm (Müslümanlar) üzerine hâkim etmek istiyorlar.

Bu hallere sebep olanların birincisi Cevat Paşa'dır ki, kendisinin Müslüman evlâdı ve isminin Müslüman ismi olduğunu düşünmiyerek Avrupa'da memdûhiyyet (övülmek), süferâ (sefirler) nezdinde bir mevki kazanmak için dinini ve metbû'unu feda ederek bu işi ileri götürdü. Ecnebilere karşı hüsn-i idâre ve bu meselede gayet müdebbirâne davranılarak hukûk-i devlet ve İslâm'ı muhâfaza ile netice verilecek olursa devlet büyük bir akabeden (dar boğaz, sıkıntı) kurtulmuş olacaktır. Bâb-ı Âlîce kendilerine şifâhî (sözlü) ve yazılı verilecek talimat belki mütâlaa-i şâhânenin büsbütün hilâfına olacaktır. Fakat kendisinin efendimize olan sadakat ve meharetine itimad buyrulduğundan icrâsı kabil olmayan şeylerin delâil-i mukni'a (inandırıcı deliller) irâdı ile geçiştirilmesi. Kendileri yaşlarını başlarını almış bir Osmanlıdır.

Bir adam yalnız bu dünyayı düşünmez, ahireti de düşünür. İslâm'ın harabiyetine (harap olmasına, yıkılmasına) vasıta olmak ne kadar vahim (acı) olduğunu tahattur etsinler (hatırlasınlar). Yirmi yıldır bu mehâlike (helaklere) müdafa'a buyrulurken Cevat Paşa sebep olup türlü entrikalarla işbu hâle geldi. Yegâne çare gidecek müfettişin sadakatidir. Bu hususta ibrâz-ı sadakat (sadakat gösterme) ve din-i İslâm ve hukuk-ı Hükümdarî-i hazret-i padişahînin muhafazasına hizmet ederlerse efendimiz[in] kendilerini her sûretle taltif bu-

yuracakları âşikârdır. İntihabı tasavvur edilen (seçilmesi düşünülen) memûrîn meyanında (arasında) Hasan Fehmi Paşa ve Nafia Nâzırı Tevfik Paşa ve Ahmed Muhtâr Paşa'nın ve daha birkaç kişinin isimleri söylenmişti. Bunların hangisi olursa olsun İslâm'ın ileri gelenlerinin kafalarını kopararak emlâklerinin Ermenilerin eline geçmesine sebep olacakları ağleb-i ihtimaldir (kuvvetle muhtemeldir).

Hasan Fehmi Paşa'nın zeybeklerin elbisesini değiştirdiğini, Almanya sefiri muaheze yolunda efendimize hikâye etti. Efkâr-ı şâhanenin açıktan açığa beyân buyrulması efendimize olan muhabbet-i kalbiyelerine emniyet buyurulduğuna mebnîdir. Aksi takdirde, böyle açıktan açığa beyân-ı efkâr buyrulmak (düşüncelerini açıklamak) mümkün değildir. Hakk-ı şâhânede ibraz eyledikleri eser-i sadakat yirmi beş seneden beri ferâmuş buyrulmamıştır (unutulmamıştır).

Bir kasr-ı hümayûnun inşâsında ebniye (bina) kalfası Mösyö Ortaka'nın efendimizi iğfal etmekte olunduğunu arz ile efendimizin büyük bir ziyandan tevakkî buyurmalarına (korunmalarına) sebep olmuşlar idi. Vâkı'a küçük bir şey ise de efendimizce büyük bir insaniyet add buyrulmuştur. Midhat Paşa'nın Suriye valiliği esnasında orada ıslaha muhtaç bazı mevâddın müzakeresi için ondan bir adam istenilmesi üzerine kendisini göndermişti. Ol vakit huzur-ı şâhânede nail-i şeref-i müsûl oldular. Ol vakitten beri tayin buyruldukları her hizmette fevkalade sadakat ve istikametle ifâ-yı vazife eyledikleri müşâhede buyrulmuştur. Midhat Paşa'nın ma'iyyetinde olduklarından ona karşı namuslu bulunmakla beraber, efendimizi zerre-tüma (zerrece) gücendirecek bir halde bulunmadılar. Efendimizin kendilerine bu derece itimad buyurmaları şu sebepten ileri gelmiştir.

3- Bu kısa muhtıra da Doğu Anadolu vilayetleri ıslahatı ile ilgilidir. Üç devlet elçilerinin verdikleri ıslahat layihası ve bunun tatbikiyle ilgilidir.[33]

Düvel-i selâse süferasının Anadolu vilâyât-ı şâhânesinin bazılarında icrâsını münasip addettikleri (saydıkları) ıslahat hakkında 11 Mayıs 1895 tarihinde sûret-i husûsiyede takdim etmiş oldukları lâyiha üzerine i'tâ buyrulan cevab-ı âlinin düvel-i metbû'alarına isrâ kılındığına (gönderildiğine) dair sefaret-i selâse baş tercümanları tarafından vukû' bulan ifade-i şifâhiyeye (sözlü ifade) ilâveten süferayı müşârunileyhimin efkâr-ı husûsiyelerince cevab-ı mebhûsün (bahsolunan cevabın) ne süferâ-yı müşârunileyhim cânibinden takdim kılınan lâyihada gösterilen teminatı ve ne de ahkâmı ve esası muhtevî olmadığından Hükümet-i Seniyye ile müzakerâta esas ittihâzına elverişli olmadığı ityân edilmekle (getirilmekle) süferânın esasen fikir ve mütâlaaları neden ibaret olup cevabın asıl nerelerine iliştiklerini anlamak ve bir zemin-i bahs ve müzâkere hazırlayıp husûl-ı i'tilâfı teshil eylemek üzere Hâriciye Nâzırı sâbık Said Paşa iki defa İngiltere sefaretine i'zam buyrulmuştu (gönderilmişti). Paşa-yı müşârunileyhin getirdiği cevabın hulasâsı Fransa ve Rusya sefirleri gibi İngiliz elçisinin devlet-i metbûasından sekiz on güne kadar gelmesi me'mûl olan talimata intizar (bekleme) mecburiyetinde bulunduğu ve fakat lâyihanın başlıca mevâddı kabul ve

33 BOA, Y.EE, 3/54.

bazı müteferriâtı (ayrıntıları) hakkında icrâ-yı müzâkerat olunacağı (müzakereler yapılacağı) cevabı verilirse müşârunileyh İngiliz sefirinin ihtilâf-ı ahîrin (son ihtilafın) bertaraf olacağı itikadında idüğünü beyândan ibaret olması ile bu fikir ve mütâlaa dâiresinde ve fakat hukuk-ı mukaddese-i saltanat-ı seniyyeye ve menâfi-i âlîye-i Devlet-i Aliyye'ye dokunmayacak ve sefârât-ı selâsece (üç sefaret tarafından; İngiltere, Fransa, Rusya) itiraz edilemiyecek yolda bir sûret-i tesviye (hal yolu) bulunması lâzım gelmiş ve düvel-i malûmenin (malûm devletlerin) mücerred Berlin Muahedesi'nin altmış birinci maddesine istinaden ıslahat hakkında beyân-ı mütâlaat eyledikleri ve madde-i mezkûrenin hâvî olduğu taahhüdatın icrâsını talepten başka Hükümet-i Seniyye'den yeni bir hakk-ı nezaret istemedikleri ve kavanin ve nizâmat-ı mevzû'a haricinde teklif dermeyanı sadedinde bulunmadıkları elçilerin evvel ve âhir (önce ve sonra) vukû' bulan beyânatın münfehim olmasına (anlaşılmasına) nazaran cânib-i Bâb-ı Âlî'den bu sefaretlere i'tâsı vârid-i hatır olan (hatıra gelen) müzekkere-i şifahiyenin (sözlü hatırlatma) mukaddimesinde süferâ-yı müşârunileyhim tarafından mevzû-ı bahs olan (sözü edilen) ıslahâttan dolayı hukûk-ı hükümrânî-i hazret-i padişahîye zerrece irâs-ı nakisa (kusur getirme) devlet-i metbûalarının hatır ve hayaline bile gelmediğine dair vâki olan beyânatın Hükümet-i Seniyyece sened ittihaz buyrulduğu ityân edildikten (belirtildikten) sonra 11 Mayıs [12]95 (27.05.1879) tarihli süferâ lâyihasının evvel ve âhir mukârrer ve müeyyed (teyit olunmuş) olduğu vechle kavânin ve nizamât-ı mevzû'a-i Devlet-i Aliye'ye mugâyir (aykırı) olmayan mevâdd ve ahkâmının esasen kabul edildiğinin ve fakat tedkik ve mübâheseye muhtaç olan bazı teferruâtın istisna olunduğunun ve yalnız zikrolunan Berlin Muâhedesi'nin altmış birinci maddesi ahkâmı mucebince düvel-i müşarün ileyhin icrâata nezaret için haiz oldukları salahiyete istinâden (yetkiye dayanarak) ıslahât-ı mezkûre hakkında münasip görecekleri malûmat ve tebliğatı tercümanları vasıtasiyle usûl-i müttehaze ve câriye-i devlete tevfikan (devletin cari âdetlerine uygun olarak) Hâriciyye Nezâretine icrâ ettikleri hal-

de ol vechile tebliğ ve beyân veya ihtar olunan hususâtın nezaret-i müşârunileyha tarafından bilâ-ifate-i vakt (vakit geçirme) icap eden mahalle tevdi‘ (teslim) ve havalesi ile takibinden geri durulamayacağının ve vazifesi münhasıran ve hassaten mevki‘-i fiil ve icrâya konulacak ıslahâta dikkat ve nezaret etmek ve hususât-ı sâire ile ve müteferriât-ı umûr (işlerin ayrıntıları) ile tevaggul ve iştiğâl salahiyetini haiz olmamak üzere müfettiş-i umumî sıfatı ile bir memûr tayin edileceğinin ve işbu ıslahât lâyihasının tatbikatı esnasında ahvâl-i mahalliyenin ilcâ edebileceği (gerektireceği) tadilatın (değişikliklerin) esbâb-ı mûcibe-i ma‘kûle ve makbulesinin (makul ve makbul gerekli sebepleri) devletlere tebliğiyle ittihaz ve icrâ olunacağının derci ve hukuk-ı hükümranî-i hazret-i şehriyârînin ez-ser-i nev (yeni baştan) teyid ve mahfûziyeti maksadı ile Devlet-i Aliyye’nin zikrolunan Berlin Muâhedesi’nin altmış birinci maddesi mûcebince ıslahat hakkında kendisine ait olan yegâne taahhüdü ifâya ibtidar (başlamak) ile bu madde-i ahdiyyeden başka devletlere yeniden bir hakk-ı nezaret verilmemiş olduğu beyân olunur.

4- Sadrazam Cevat Paşa'nın verdiği ıslahat layihası hakkında Sultan İkinci Abdülhamid Han'ın görüşlerini ihtiva etmektedir.[34] Tarih: 16 Zilhicce 1312 (10.06.1895).

Geçen çarşamba günü Nûri Paşa vasıtasiyle sadr-ı sâbık Cevat Paşa'ya ber-vech-i âtî (aşağıdaki gibi) idâre-i kelâm eyledim. Şöyle ki şâban tarihi ile arz ettiği lâyihadan bahisle bunun mündericatı kendisinin bir dereceye kadar tecrübesizliğinden nâşi (dolayı) bazı kimselerin iğfâli eseri olmak lâzım geldiği ve binâenaleyh hakkında olan teveccühüme halel gelmediği ve süferâ-yı selâse (üç sefir; İngiltere, Fransa ve Rusya sefirleri) tarafından verilen muhtıra üzerine Mahmud Paşa'nın kaleme almış olduğu lâyıha hakkında fikrini beyân etmeyerek bunları havâss-ı vükelâya havale etmekliğim onların ol bâbdaki mütâlaalarını anlamaktan ibaret olduğu ve Mahmut Paşa'nın şûra-yı devletde bulunmuş olup kavânîn ve nizamâta vukûfu hasebiyle ve süferânın verdikleri muhtırada münderic mevâddın kavâninin filan ve filan bendine atfedilmiş olması hasebiyle mevâdd-ı mezkûrenin (mezkûr maddelerin) kavâninde (kanunlarda) bulunup bulunmadığının ve ne suretle münderic olduğunun tetebbuunu müşârunileyh Mahmut Paşa'ya havale etmekliğim üzerine paşa-yı müşârunileyh (ismi geçen paşa) üç adet lâyiha kaleme alıp bunları Cevat Paşa'nın taht-ı riyasetinde ola-

34 BOA, Y.EE, 3/14.

rak Mabeyn-i Hümayûn'da in'ikâd eden (toplanan) havâss-ı vükelâ meclisine havâle eylediğimde beş altı gün saatlerce meşgul oldukları ve bunları bir gûne (bir türlü) beyân-ı mütâlaa etmeyerek ve müşkilâtta kalmamaklığım için kaleme alacakları mazbatayı temhir olunmazdan (mühürlenmeden) evvel görmek üzere havale etmiş olduğum ve havâss-ı vükelâ tarafından bir mazbata ve iki kıt'a lâyiha arz olunduğu ve süferâ-yı selâsenin vermiş oldukları muhtırada en muzırr olan maddeler devletlerin nezâret hakkını talep etmeleri ve altı vilâyetin tefriki (ayrılması) ve i'lâmların Ermeni lisanında tercümelerinin yazılması ve buna mümâsil (benzer) mevâdd olup buna dair bir meslek (yol) tayin edecekleri suâlinden ve mütâlaât-ı saire beyânından ibaret olup buna Nuri Paşa vasıtasiyle arz olunan cevap harfiyyen şöyledir:

"Hâk-i pây-ı şâhâneye yüz sürerim. Efendimizin sâdık bendeleriyim (kullarıyım). Müstağrak-ı nimet oldum, doğruyu arz etmemek elimden gelmez. Vallahi, billâhi, tallâhi şu ifâde edeceğim şey hissiyât üzerinedir. Umumen bir hoşnutsuzluk görmekteyim. Yani makâm-ı hilafet ve saltanat aleyhine bir gerginlik hissetmekteyim, fakat bir cemiyet yoktur. Arz ettiğim lâyiha bunun önünü almak maksadına mebnî idi. Mamafih bu suretle de idâre-i maslahat ederim.

"Bu lâyihadan mukaddem (önce) İngiltere'de Ermeni komitesi azasından Stevenson'dan gelen bir mektuptan bahs ile hilafet ve saltanat her cihetle bir tehlike-i azime (büyük bir tehlike) içinde bulunduğundan buna karşı bir çare-i âcil bulunması lüzumunu arz ettiklerinde bu hususa dair olan mütâlaalarını arz etmelerini irâde etmekliğim üzerine mezkûr şâban tarihli lâyihayı arz etmişlerdir. Nûri Paşa'nın getirdiği cevaplar hakkında bir yanlışlık vukû' bulmamak için – Paşa, sadrazam paşanın sözleri şöyle değil midir? İyi dinleyin – getirdiği cevapları kendisine tekrar ettim, evet aynen tekrar buyruldu, demiştir.

"Bahis, süfera lâyihası işine intikal ederek bu işin Meclis-i Vükelâ'ya konularak ne yapılmak lâzım ise bir an evvel yapılması-

nı ve havâs-ı vükelânın vermiş oldukları kararlar ehven-i şer olduğunu arz etmişler ve cevâben "Sonra beyân-ı mütâlaa ederim." demiştim. Ve lede't-teemmül (düşündükte) perşembe günü kendisine yine bu iş hakkında Nuri Paşa vasıtası ile vukû' bulan beyânatım üzerine Nuri Paşa, "Hasbe's-sadâka (sadâkatimden dolayı) kendi fikir ve mütâlaam olarak arz ederim ki tebdil-i vükelâ lâzımdır. Cevat Paşa ve Hâriciyye Nâzırı Said Paşa, İngiliz sefirine birçok vaadler etmişler ve ileri gitmişler. Hâlbuki bu işi Meclis-i Vükelâ'ya havâle lâzımdır. Kabule şâyân bir karar vermezler ise diğer bir meclise havâle etmek yed-i hümayûnlarındadır (padişahın elllerindedir). Bunu efendimize sadakatimden dolayı arzediyorum. Sadrâzam paşayı vikâye (korumak) veya sair fikre mebnî değildir." demiştir.

Verdiğim cevap: "**Ben şimdiye kadar nefsimi düşünmediğimi Cenab-ı Hakk biliyor. Dinimi, milletimi ve vatanımı düşündüm. Bu sebepten çok düşman kazandım.** Kendimi düşünmüş olsa idim safâlar içinde bulunur ve her gün önlerine bir şey atarak imrâr-ı vakıt ederdim (vakit geçirirdim). Kol düğmemi sattığım vakit oldu. Nefsimde beş yüz kuruşla yaşarım. Ecnebilerin (yabancıların) Berlin Muâhedesi'yle nâil oldukları salâhiyetten mâadâ ayrı bir nezaret hakkı gibi muzırr bir şey tasavvur edemem ki, bunun bir vezirin mührü tahtına (altına) alındığını görmeye tahammül edeyim. Bu bir girdaptır ki ondan kurtulmak kâbil olamayacağından en ziyade düşüneceğim ve din ve devlet ve vatanıma karşı olan vazifem böyle bir tehlikeye meydan vermemektir. Onun için verilecek karar bence bitemâmihâ (tamamiyle) malûm olmadıkça işi akıntısına bırakıp göz göre göre vatana hiyaneti irtikâb etmek elimden gelmez. Cenab-ı Hakk bu devleti çok muammer etsin. Cumartesi gününe kadar düşünelim." kelâmıdır.

5- Bu muhtırada devletin beş altı yıldır, geçirdiği felaketler anlatılmakta, devletin ıslahı için yapılması gereken işler programlanmaktadır.[35] Takriben: H. 1327 (M. 1909).

Devlet-i Aliyyemizin beş altı seneden beri müdafaasıyle uğraştığı gavâil-i cesîme (büyük gaileler) malûmdur ki mülkün uğradığı bir azim (büyük) sadmenin (sarsıntının) âsâr-ı muzırrasından olarak edilen müdafaat dahi bu mesâib ve mazarratları elden geldiği kadar tahfîf (hafifletme) ve tehvin etmek (kolaylaştırmak) maksadına müstenidir.

Bu haller müteselsilen (müteselsil olarak) birbirini takip edip geldiği bunların esbâbı da hârici ve dâhili ikiye münkasim ise de defaten hücûm etmeyip teselsülen (birbiri ardı sıra) birer birer baş göstermiştir.

Filhakika Hersek meselesinin zuhûrunda (ortaya çıkışında) bir fikr-i müstakim (doğru bir fikir) ile tedâbir-i lâzime (gerekli tedbirler) ittihaz (alınmak) ve icrâ olunsa netâyic-i mesele daha başka bir sûrette tevellüt edebilir iken aranılmamış ve Avrupaca bazı devletlerin teşkil ettiği ittifakın planında münderic bulunan şu mefsedete ahvâl-i dâhiliye (dâhilî vaziyet) hayli yardım etmiştir.

Çünkü ol vakitte İstanbul'da birçok zevât ağraz (maksatlar) ve menfaat-i şahsiyye (şahsî menfaatler) ile meşgul olarak Hersek'e

35 BOA, Y.EE, 4/18.

ehemmiyet veremediklerinden bu meselenin büyüdükçe büyümesi ve nihayet bir Rusya muhaberesi sadme-i azîmesini (büyük belâsını) intâc etmesi umûr-ı dâhiliye ve ahvâl-i mülkiyemizi yukarıdan aşağıya kadar bir meydan-ı felaket ve ibret eylemiştir.

Avn ü inâyet-i Hazret-i Bârî'ye (Hazret-i Allah'ın yardım ve lütfuna) istinad (dayanmak) ve ruhaniyet-i Cenab-ı Peygamberîye itimad (güvenmek) ile bu uğurda hâlisane çalışıp çabalayarak ve gece gündüz bekâ ve selâmet-i devlet çaresi aranılarak ma'mûriyet-i memleket için iştigâl edebilinecek şu vakte gelinmiştir.

Cennetmekân amcamız Sultan Abdülaziz Han Hazretleri hal' olunduğu (tahttan indirildiği) esnada İstanbul'da cereyan eden hal-i iğtişaş (karışıklık hali) ve hal'den sonra ittihaz olunan (alınan) meslek-i keyfiyetleri cümleye malûm ve meşhûd şeydir.

Muahharen Rusya'nın teklifâtı üzerine İstanbul'da kongre teşkilinden sarf-ı nazar olunmak üzere sırf mesâi ile çare bulunması ve Rusya tarafından ilân-ı harb vukû'unda dahi düşünülerek ehven-i şerrin ihtiyar olunması mümkinâttan ve Devlet-i Aliyye için mevâdd-ı hayatiyeden iken ol vakit taraf-ı mülûkânemizden ibzâl kılınan (harcanan) bunca mesâi ve ikdamâta (gayretlere) câri olan efkâr-ı garazkârane ve menfaat-perestâne o misillü teşebbüsât-ı hayriyeye mani olmuş ve nihayet harp beliyyesine (belasına) düşülerek Rusya ordusu İstanbul kıyısına kadar geldiğinde eğerçi ol vakit akd-i müsâlahaya (barış yapmaya) müsâra'at edilmiyerek (girişilmeyerek) Rusya Dersaâdet'e girmiş olsa pay-ı tahtı (başkenti) zapt ve istilâ etmese bile Avrupaca İstanbul'un bir yurd-ı Frenk yapılması kat'iyyen me'mûl bulunmuş idi ki ol vakitte yukarıda beyân olunan bazı devletlerin ittifakı payidâr bulunmuş idi.

Mülkte her türlü fenalığı icrâ ile menfaat-i şahsiyelerine çalışan bazı zevat metbû-ı müfehhamlarını (büyük metbûlarını) hal' ile efkâr-ı menfaat-peresâanelerine feda eylediklerine binaen hâsıl olan fenalıklar küfle]-i beyâna (açıklama külfetine) muhtaç değildir.

Rusya'nın tahribât-ı harbiyesinden başka akd-ı müsâlahada (barış yapmada) icrâ eylediği (yaptığı) teklifat-ı şedide-i muharribenin

(ağır ve tahrib edici tekliflerin) ve bundan istifade ederek İngiltere devleti donanma sevk edip İstanbul'a verdiği dehşeti azimenin (büyük korkunun) arasında iş ol dereceye gelmiş idi ki pay-ı taht-ı saltanatı kurtarmak ve Devlet-i Aliyye'nin bekâsını temin etmek müşkilâttan olarak işte bu ilcaâtla (zorlamayla) Avrupa'nın teklifine karşı durulamayıp Berlin Kongresi teşkil olunmuş ve bu kongrede dahi iltizam-ı maslahat olunmayıp Devlet-i Aliyye'yi terk-i memâlike (memleketleri bırakmaya) mecbur etmek ve ıslahât-ı mâliye ve umûr-ı dâhiliyeye müdahale eylemek ve Bosna ve Ermenistan mesâil-i muzırrasını ihdas etmek (ortaya çıkarmak) gibi birtakım mazarrât-ı cesîme ilâve olunmuştur.

O aralık bi de Suâvî mefsedeti serzede-i zuhûr (baş göstermiş) olduğundan ve Kıbrıs Muahedesi icrâ olunup (yapılıp) birtakım hile ve desâyis (desiseler) isti'mâl kılındığından Devlet-i Aliyye'nin bütün bütün mahvına gidildiği tebeyyün etmiş ise de hem mesele-i harbiyenin bıraktığı âsar-ı felaketle uğraşılarak ve hem de Ülgün meselesi ve Romanya ve Bulgaristan ve Rumeli-i şarkî (Doğu Rumeli) hudutları mesâili ve Bosna kıtası müzakerâtı ve Anadolu tarafında zuhûr eden karışıklıklar ve Mısır kaziyyesi (meselesi) ve mes'ûliyet terettüp ettirmek üzere Mösyö Govşin'in verdiği meptup mündericatı gibi meşâğıl-i azime-i mütetâbia (birbiri ardınca gelen ciddi meşguliyetler) ve gavâil-i cesîme (büyük gaileler) arasında teyakkuz ve intibahta bulunup sebat edilmiş ve çalışa çalışa bin güçlüklerle şimdi bulunduğumuz hal ve noktaya gelinmiştir.

Bu şeylerin ibtidâ-yı zuhûrundan şimdiye kadar mürûr eden (geçen) zaman mülâhaza ve içindeki vukû'ât ve ahvâl tasavvur olunur ise deryâ-yı bî-girâna (uçsuz bucaksız deryaya) dalınıp şimdi sahil-i selâmete tekarrüp edilmiş (yaklaşılmış) olduğu mir'ât-ı hayalde rûnüma olacağı (hayal aynasında meydana çıkacağı) derkâr (meydanda) olup binâenaleyh Avrupa tarafından mesele-i ahdiyeye istinaden edilen mutâlebât ve iz'âcât (talepler ve sıkıştırmalar) olmasa bile mülkçe telâfî-i mâ-fât (kaybedilenlerin telafisi) için bir tarîk-i ıslahât küşâd olunması (açılması) ehemm ve elzem olmuştur.

Şu kadar ki bunun için de birtakım lâyihalar, projeler, müsveddeler yazıldığı halde pek çok mesâil ahkâm-ı hakikat üzere (hakikat hükümleri üzere) mülkümüzün ahvâliyle mütenasip olmayarak faide vermeyeceğinden başka mazarrat ihtimali olduğuna mebnî tedkik ve icrâsına teşebbüs olunması temin-i fâide edemeyerek yeniden bir esâs-ı muhkem üzerine icrâ-yı ıslahât olunması lâzım gelmiştir.

Âzâde-i külfet-i beyândır ki, (açıklamak külfetinden azadedir ki) idâre-i umûr hususunda devletlerin ittihaz ettikleri usûl-i idâre esasen iki türlüdür. Bu usûllerin birisi merkeziyet ve diğeri tevsî'-i me'zûniyet (izinlerin genişletilmesi) esasları üzerinedir ki her ikisi mülkün ecnâs-ı muhtelife-i sekenesi (ülkede oturan çeşitli cinsleri) ve ahvâl-i mevki'iyye ve coğrafiyesi nazar-ı ehemmiyet ve mülâhazaya alınarak ba'de't-tatbik tesis ve icrâ kılındığı halde mûcib-i fâide ve menfaat olup yok ise ale'l-amyâ (körü körüne) ihtiyar ve icrâ olunacak olur ise muzırr ve mühliktir (halak edicidir).

Meselâ tevsî'-i me'zûniyet usûlü bir mülkte (memlekette) bâdî-i ma'mûriyet olup diğerinde müstevcib-i harabiyyet (harabiyeti gerektirir) olabilir. Ve idâre-i merkeziye dahi bunun gibidir ki merkeziyet de mülkü hem mamur hem de harap edebilir.

Bu iki usûlün kangısı (hangisi) mülkün haline muvafık ve mutabık olabileceği evvelemirde arîz ü amîk (enine boyuna) mülâhaza ve tedkik olunmak ehemm-i ûmurdan olup arzu olunan ıslahâtımızın dahi böyle bir esâs-ı metin ve muhkem üzerine bina olunması ve tehlike halinden henüz kurtarılmış olan şu mülkün bir daha tehlike ve muhâtaraya düşürülmemesi için ahvâl-i memleketi güzelce mütâla'a ile mülkü teşkil eden ahâlinin ecnâs-ı muhtelifesi ve mezâhib-i müte'addidesi (türlü mezhepleri) ve mertebe-i malûmat ve cehaleti (bilgi ve malûmat derecesi) ve ahvâl-i maliye ve serveti ve mevâkiin kabiliyet ve isti'dâdı ve civar komşuların münasebeti hep hatıra getirilerek bu iki usûl-i idâreden kangısı ihtiyar olunacak ise kararlaştırıldıktan sonra mesâil-i müteferri'a (teferruat kabilinden olan meseleler) ona göre tertip olunup teâti-i ârâ ve mütalaat (görüş ve fikir alışverişi) olunması lâzımdır.

Islahât-ı maksûdenin mülkçe fevâid (faideleri) ve muhassenâtı (iyilikleri) mûcip olması gibi Avrupalılar nazarında dahi Devlet-i Aliyye'nin bir merkez-i mahsûs-ı emniyet (hususi bir emniyet merkezi) kazanmasına dahi sebep olacağı büyük pederimiz cennetmekân Sultan Mahmud Han Hazretleri'nin tessis buyurdukları ıslahât ile müdelleldir ki Kırım Muharebesi'nde Avrupalılar tarafından görülmüş olan muâvenet hemen onun asârındandır.

Bu halde maddî ve manevî fâide ve muhassenâtı câmi olacak olan ıslahat kazıyyesi ne kadar nazar-ı i'tina ve ehemmiyete alınır ise şâyân olup şu kadar ki bi'l-cümle memûrin-i Devlet-i Aliyye'nin gayret ve sadâkatlerine vâbestedir (bağlıdır).

Evvelâ adliye, nâfia, ticaret, mâliye, evkâf, maârif, şehremâneti, dâhiliye hâriciye nezâretlerinin devâirinde (dâirelerinde) ve Bâb-ı Meşîhat'te muhtâc-ı ıslâh olan mevâdd-ı mühimmenin yine devâiri (dâireleri) içinde tefrik olunarak (ayrılarak) bir lâyıha yapılmak üzere her dâire kendi memûrlarından mürekkep bir komisyon teşkil etmelidir. Sâniyen, taşralar içinde valiliklerde bulunup hiçbir suretle lekedâr olmamış (lekelenmemiş) ve istikamet ve sadakatı ile şöhret bulmuş olan zevâttan beş altı zat taraf-ı şâhânemizden intihâb olunup (seçilip) içlerinden birinin reis tayini ile ve Dâhiliye Nâzırı dâhil olmak şartı ile bir komisyon teşkil olunarak bu komisyonda dahi idâre-i vilâyât için bir ıslahât lâyihası kaleme alınmalıdır. Bu komisyon bir de pây-ı taht-ı saltanat-ı seniyyede bulunan ânifü'l-beyân (beyân olunan, yukarıda adı geçen) nezâretler dâireleri komisyonlarında yapılacak lâyihaları dahi tedkik ve mütâla'a ile meşgul olacaktır.

Ondan sonra levâyih-i muharrare (yazılmış olan lâyihalar) bervech-i bâlâ (yukarıda olduğu gibi) ayrı ayrı komisyonlardan tanzim ve valilerden mürekkep olan (oluşan) komisyona takdim olunarak orada hadde-i tedkikden geçirilmesiyle (inceden inceye tetkikle) beraber cümlesi Meclis-i Vükelâ'ya i'tâ olunarak mevki'-i tedkik ve müzâkereye konulacak ve verilecek karar üzerine bir lâyiha-i umumiye tanzim olunup taraf-ı şâhânemize takdim kılıncaktır. Bunu mündericatı ba'de't-tasdik (tasdikten sonra) mevki'-i icrâya konulması mukarrerdir.

6- Bu tarihsiz muhtıra İstanbul'daki Ermeni olayları hakkındadır.

Vukuattan bir gün evvel arasıra verilen haberler misillü (gibi) Ermenilerde bazı uygunsuzluk hissolunmakta olduğu cihetle zâbıtaya ihtar keyfiyeti ile her vakitten daha ziyade dikkat olunması lüzumu arz ve ihbâr edilmesi üzerine zâbıtaya ol vechile emir verilmişti ve bu ihbâr ile beraber Kumkapı'da dahi Ermenilerden şuraya buraya gitmekte oldukları da bildirilmiştir. Bu bâbda da zâbıtaya sual olunmuştu.

Onun üzerine ertesi Çarşamba günü sabahı Zâptiye Nâzırı bizzat Mabeyn-i Hümâyûn'a gelerek Ermenilerin "Sulu Manastır" cihetinde birkaç hânenin zâbıtaca abluka ve nezaret altında bulundurulduğu ve onların nezaret ve abluka altında bulunduklarından bir şey yapamayacaklarını arz etmekle onun kendisi ne için Mâbeyn-i Hümâyûn'a geldiği ve bu esnada kendisi iş başında bulunup ittihaz-ı tedâbir (tedbirler alması) lâzım geleceği ve pek ziyade dikkat olunarak geçen seneki vukû'at günü hâdise zuhûruna meydan verilmemesi lüzumu İzzet Bey vasıtasiyle ferman buyrulmuş ve nâzır avdet edişinden kendisi henüz yolda iken tahminen saat altı ile yedi arasında Ser-i Dühânî(?) Ali Efendi ve ba'dehû şürekâsından (ortaklarından) daha birkaçı Şevket(?) Efendi dâire-i hümâyûnlarında otururlar iken telâşa gelip Ermenilerin bankayı basıp, silah atılmakta olduğunu haber veriyor.

Onun üzerine hemen lâzım gelen kuvvetlerin ihrâcı ile vukû'atın (olayların) tevessüüne (genişlemesine) meydan verilmemesi ve tedâbir-i lâzimenin ittihazı (alınması) Serasker ve Bahriye Nâzırı ve Tophane Müşiri ve Zaptıyeye lâzım gelen evamir (emirler) verilmiştir ve hemen sadrazâm ve Serâsker ve Tophane Müşiri ve Bahriye Nâzırı ve sâire Mabeyn-i Hümâyûn'a celb buyrulmuş ve bir taraftan da ikinci fırka kumandanlığına da vukû'atın tevessüüne meydan verilmiyerek önünün alınması hakkında şifâhen evâmir-i lâzime verilmiş ve tahkîk-i vukû'at için yâverlerden gönderilmiştir. Ve bu sırada vükelâya telgraflar çekilmiş ve pey-der-pey gelmeğe başlamışlar ve Serasker iki saat sonra en geç gelmiştir. Ve ba'dehû vükelâca müzâkere ve malûm olan karar verilmiştir. Şimdi birinci noktanın zaptiyeden suâli lâzım gelir. Mamâfih zaptiye nâzırının hatası görülmemiştir.

2- Bu noktanın esbâb-ı mûcibesinin suâli. Zirâ asker ve zâbıta üzerine ateş edenlere asker ve zâbıtanın isti'mân etmelerini (emân dilemelerini) teklife ısgâ etmedikleri (dinlemedikleri) halde mukâbele-bi'l-misil ederek (misli ile karşılık vererek) bunların tenkîle (tepeleme) ve hayyen ve meyyiten (ölü ya diri olarak) elde etmeğe hak ve salâhiyetleri olduğu muktazâ-yı kânun olduğu halde neden bu sûretle vakit geçirilmiştir. Aslında en büyük kabahat bunun tevessü'üne (genişlemesine) meydan vermektir.

3- Mademki en evvel iki Ermeni tarafından sebebiyet verilmiştir ve bir İslâm çocuğu mahalleye götürülmüştür bunun üzerine ahâlinin galeyâna geldiği ve mukâbele ettiği her memlekette görülmüş olduğundan bunun misâl irâdiyle varsa serdile kâideyi mantıkıyye ile rapora dercinde beis yoktur. Yalnız altmış yetmiş lira kadar zâyiâtın Hükûmet-i Seniyye tarafından serveten i'tâsı (verilmesi) münâsip olacağından beyânı da münasiptir.

4- Bu hıfz-ı sıhhat-ı umûmiyyeye (umumun sağlığını korumaya) ait bir şey olduğundan Şehremâneti'ne ihzâr-ı mâdde ile oradan lâzım gelen etıbbâya (doktorlara) sıhhiye meclisinden de bir adam Şehremâneti'nden isteyip onlara terfik (yoldaş etme) ile mahalli-

ne gönderip tedâbir-i lâzime-i sıhhiyyenin (gerekli sıhhî tedbirlerin) ifâsı ve raporda yalnız iktiza eden tedâbiri sıhhiyyenin icrâsı (yapılması) komisyon reis-i mâlîsi İsmail Bey tarafından Şehremâneti'ne ihtâr olunduğu ve tedâbir-i sıhhiyyenin tamamiyle icrâ olunduğuna dair Şehremâneti'nden alınan ilmühaberin komisyonda mahfuz bulunduğunda ezcümle iktifâ olunmalıdır.

5- Mademki buraya en evvel kurşun Ermeniler tarafından atılmış ve galeyâna sebep verilmiş ve asker yetişmiş ise de mahallenin dağınık olması hasebiyle iki saatte önü alınmış olduğu kaide-i mantıkıyye ile derc olunması ve zâyiatın tahmini ile bunun da Hükümet-i Seniyye tarafından mürüvveten i'tâsı husûsunun münasip olacağının beyânı ve asker ve zabıtânın subayların hareketlerinin tedkiki ile neden iki saatte önü alınabildiğinin esbâb-ı mûcibesinin tafsiliyle derci ve şayet hatası olanlar var ise onların da mes'ûl tutulmaları lâzım geleceğinin beyânı.

Geçen salı günü imhâ maksadı ile Yenikapı'dan denize attığı humbaranın[36] patlaması orada hayli telâş vermiş idi. Bu makûle gibi humbaranın daha başka yerde olup olmadığı zâbıtaca tahkik olunması üzerine o humbarayı atan karının hânesinin civarında İpekçi Haci Marok isminde birinin hânesinde iki adet humbara bulunmuş ve kendisi Varna'ya firar etmiş olduğundan ve kumbaraların Tophane'ye teslim edildiği o günkü tarihle bildirilmiştir.

6- Müsâmahası görülenlerin usûlü ve nizâmı vechile muamele olunmak üzere her birerleri hakkında beyân-ı mütâla'a olunması ve bu maddenin de kâidey-i mantıkıyye dâiresinde rapora derci.

7- Zâbıta neden salıvermiştir, bu makûle muzırr (gibi) eşhası (şahısları) burasının sûali icap ediyor ise bu kadar mel'aneti meydanda olan adamın yeniden taht-ı tevkife alınması.

8- Asker ve zâbıtadan hâlî (boş) bir mahalle intihab ile ahâliyi galeyâna getirmek ancak hareket etmeleri hasebiyle ahalide her yerde olduğu vechile (gibi) ahâli galeyâna gelerek bu halin vukû' bulduğu kâide-i mantıkıyye dâiresinde izahı ile derci ve oraları sırf

36 Bir çeşit mermi. (Ed. notu)

İslâm mahallesi olduğunun ve bu Ermenileri ahâli-i İslâmiyye'nin (Müslüman ahalinin) evlerini yakmak ve çoluk çocuğunu kesmek için gitmemiş oldukları kimse iddia edemiyeceğinden burasının dahi derci.

9- Uncu Apik Efendi istintâk olunmakta olduğundan bunun da zâbıtaya malûmat verilmesi lâzım geliyor. (İtiraf edilmiş) bu adam bulnup malûmatı alınarak istintâkta sorulmalıdır.

10- Bu maddenin dahi tafsîlen raporda derci.

11- Bu meyânda yanlışlıkla İslâm'da da bir hayli (?) olduğunun esbâb-ı mûcibesiyle derc ve isbâtı ve karşılıklı rıfk olunması esbâbının da beyânı.

12- Mühim görünen iki noktanın zaptiyeden istîzahı. İzah istenmesi)

7- Bu önemli muhtıra Trablusgarb eyaletinin imarı hakkında yapılması gereken şeyleri anlatmaktadır.[37]

Yıldız Saray-ı Hümayunu Baş Kitabet Dairesi

Trablusgarb vilâyetinin husûl-i tamâmi-i ma'muriyyet ve Terakkisi ve Takviyesi Emrinde Lâyih-i Hâtır-ı İlhâm-mezâhir-i Hazret-i Hilâfet-penâhi Olan Mütalâat-ı Seniyye-yi Hâvî Ta'limât Sûretidir.

Birinci madde: Tensikât-ı cedîde-i askeriyye mûcebince talim (eğitim) dahi dâhil olduğu halde Trablusgarb vilâyeti ahalisinin kur'a usûlü üzere cümleten (hepsi) hizmet-i askeriyye (askerlik hizmeti) ile mükellef tutulması ve bunlardan süvariler üç ve piyadeler iki sene hizmet-i askeriyye ifâ ettikleri halde bu sûret muallem (talimli) askerin kesretle (çokça) yetişmesini mûcip ve ahâli için suhûlet-bahş olacağından (kolaylık verici olacağından) mümkün olduğu takdirde süvari ve piyâdelerin müddet-i hizmetlerinin (hizmet sürelerinin) bu vechile ta'yin kılınması ve elbise-i askeriyyelerinin (askerlik elbiselerinin) sarıklı alayı elbisesine muvâfık olarak gösterilecek nûmûneye tatbikan (uydurarak) ba'dehû da çıkan kumaştan yaptırılması ve mahallî ordusunca dikimhâne tesis olunarak asakîr-i mezkûrenin (mezkûr askerlerin) elbisesi orada imâl ettirilmekle beraber bunların ayakkaplarının dahi mahallinde yaptırılması ve süvâri sınıfı için bârgir (beygir) takımlarının gerek oradaki sarraclar gerek buradan

37 BOA, Y.EE, 3/68.

gönderilecek ustalar marifetiyle fenn-i harp (harp fennine), ilmine elverişli sûretle imâl ve izhâr kılınması (hazırlanması).

İkinci madde: Âsâyiş-i beldeyi halelden (bozulmaktan) vikâye (korumak) ve muhâfaza için sûret-i mükemmelede (mükemmel surette) mürettep (tertil edilmiş) olmak üzere icâbı kadar polis ve jandarma teşkil edilmesi.

Üçüncü madde: Vilâyet-i müşârunileyhâda (adı geçen vilâyette) ahâlinin Hükümet-i Seniyye'ye (yüce hükümete) olan muhabbetlerinin takviyesiyle vilâyete bir taraftan ve meselâ İtalyanlar cânibinden bir hücum ve tecavüz vukû'unda hâriçten asker sevk olunmasına hâcet kalmayarak memleketin kuvve-i mevcûdiyyesiyle (mevcut kuvvetiyle) müdafaası kâbil olacak bir hâle konulması.

Dördüncü madde: Vilâyetin buraya bu'du (uzaklığı) hasebiyle küçük sefâin (gemiler) ile torpidoların ve top ve tüfek ve esliha-i sâirenin (diğer silahların) tamiri için bu tarafa celbi kabil olmayacağı cihetle mahallinde tamirleri maddesinin ve müteferriâtının (parçalarının) temini muktazî (gerekli) ve esliha için lüzumu olacak fişeklerin de orada imâli (yapılması) muhassenâtı müeddî idüğünden (daha münasip olacağından) o vechile küçük sefâin gemiler ile torpidoların ve top ve tüfek ve esliha-i sâirenin (diğer silahların) tamirine ve fişek imaline ve kovanları boşalan fişeklerin imlâsına (doldurulmasına) mahsus olmak ve küçük bir havuzu şâmil bulunmak (içine almak) üzere Tersâne ve Tophâne-i Âmire'den lüzumu kadar usta ve zâbit gönderilerek mahallinde Tersâne ve Tophâne tarzında bir imalâthane tesis edilmesi.

Beşinci madde: Sevâhile (sahillere) düşman mühacemâtının (hücumlarının) men'i zımnında (engellenmesi için) sâbit torpidoların olduğu halde ikmâl olunması (tamamlanması) ve müteharrik torpidoların dahi icâbında isti'mâl (kullanılmak) ve endaht olunmak (atılmak) üzere taht-ı muhâfazada (muhafaza altında) bulundurulması velhasıl orada sâbit ve müteharrik torpidoların esbâb-ı intizam ve mükemmeliyetinin istihsal kılınması (sağlanması).

Altıncı madde: Asâkir-i şâhâne kışlalarının elverişli bir derece-i mükemmeliyete ve ahâlinin muâvenetiyle (yardımı ile) istihkâmların nevâkısı (eksiklikleri) bi'l-ikmâl (tamamlanarak) bir tecâvüz vukû'unda bi-hakkın (hakkı ile) müdâfaaya sâlih (uygun) olacak hale konulması ve erkân-ı harb zâbıtânı marifetiyle ta'yin olunacak noktalara yeniden istihkâmlar dahi yapılması.

Yedinci madde: Mahallinde belediye usûlü tesis ve mahâkim-i nizâmiye[38] teşkil edilmekle beraber kaza ve livâ teşkiline lüzum olan mahallere kaymakam ve mutasarrıflar tâyin olunması.

Sekizinci madde: Emr-i inzibâtın temin ve gümrük muamelâtının ve umur-ı ticâriyenin teshîli (kolaylaştırılması) ve ahâlinin akşamları tenezzühleri (gezinmeleri) esbâbının (vasıtalarının) istihzârı (hazırlanması) zımnında Trablusgarb sâhilinde rıhtım ve limân inşâsı.

Dokuzuncu Madde: Her türlü kaçağın men'-i vukû'u için gümrük ebniyesinin (binalarının) ıslâh ve sevâhil-i vilâyetin (vilâyet sahillerinin) muntazam ve mazbût bir hale ifrağı ile (sokulması) bir hükümet konağının dahi tanzim kılınması.

Onuncu madde: Valinin bahren (denizden) sevâhili (sahilleri) devre (dolaşmaya) çıkması için vilâyet ma'iyyetinde bir vapur bulundurulması.

On birinci madde: Mahallinde ufak bir itfâiye heyeti vücuda getirilmesi.

On ikinci madde: Trablusgarb'a doğrudan doğruya ve dolayısıyle alâkası olan devletlere mensup olmamak ve Rumeli hattında olduğu gibi imtiyazı âtîde (gelecekte) başka bir kumpanyaya devretmemek şartları ile teşekkül edecek bir anonim şirket vasıtası ile Trablusgarb'da sahile kadar ticareti temin edecek sûrette bir şimendifer (demiryolu) hattı yapılması.

On üçüncü madde: Trablusgarb vilâyetinden terakkî-i ticareti (ticaretin ilerlemesini) temin için lüzumu olan şose yollarının inşâ kılınması.

38 Nizamiye Mahkemeleri, 1840'tan itibaren ceza ve ticaret davalarına bakmak üzere kurulan, laik ilkelere göre işleyen mahkemeler.

On dördüncü madde: Livâ ve kazaların merkeze bi'n-nisbe (nispeten) baîd (uzak) olanlarına telgraf ve yakın bulunanlarına telefon hattı ile rabt edilmesi (bağlanması).

On beşinci madde: İleride Bingazi sancağı dahi Trablusgarb vilâyetine rabt ve ilhak edilmek üzere şimdilik Bingazi ile Trablusgarb'ın arasında bir posta işletilmesi ve telgraf hattı tesis olunması.

On altıncı madde: Trablusgarb ile Dersaâdet (İstanbul) beyninde (arasında) muntazam bir posta işlemesi esbâbının (vasıtalarının) istikmâl kılınması (tamamlanması).

On yedinci madde: Mahallî postahânesinin mükemmel bir hale konulması.

On sekizinci madde: Halkın istirahatını temin (sağlamak) ve medeniyetin asârını (eserlerini) tebyin (anlatmak) için şehrin içinde omnibüs işletilmesi. (umumî halk arabası).

On dokuzuncu madde: Şehrin bir münasip mahalline saat kulesi inşâsı ve zevâlde (güneşin tepede olduğu vakit) kendi kendine irtifa almağa (yükselmeğe) mahsus âletten vazedilmesi (konulması).

Yirminci madde: Trablusgarb'da birçok yabani zeytin ağaçları bulunduğundan bunlara ehemmiyet verilerek mezkûr ağaçların ıslâhı tedâbirine teşebbüs olunup ve tedâbir-i mezkûre cümlesinden olmak üzere işbu ağaçlar Girit'den celbolunacak (getirilecek) işçiler marifetiyle (eliyle) işlettirilip zeytin ve zeytinyağı ticaretinin tesisi ile bu yüzden dahi vâridât husûlü esbâbının (gelir temini vasıtalarının) istihsal kılınması.

Yirmi birinci madde: Vakti ile Trablusgarb valiliğinde bulunan zevattan Fosfor Mustafa Paşa tarafından arz ve ifâde edilmiş olduğu üzere Trablusgarb dağlarında kendi kendine yetişmekte ve toplanılarak hayvanlarla nakledilmekte olan ve el-yevm (bugün) iki yüz bin lira kadar bir ticâret-i seniyye (senelik ticaret) teşkil eden bu hulfe[39] nebâtının ticareti bu uğurda emek sarf olunduğu halde iki üç misli tezâyüd edeceğinden (artacağından) mezkûr nebat ticaretinin daha ziyade tevsî' ve teksir edilmesi.

39 Hulfe, elyafından ipek taklidi şeyler dokunan bir tür ot.

Yirmi ikinci madde: Fildişi, kum altını, sadef, deniz kaplumbağası, inci, mercan gibi bazı mevâddın ticareti vaktiyle Trablusgarb'da iken başka cihete intikal etmiş olduğundan ve orada çıkıp âdi sadef ve arûsek (gelincik) namları ile iki nevi bulunan sadef ile kezalik ora mahsûlâtından olup bağı(?) tabir olunan deniz kaplumbağısının ticaretçe ehemmiyeti olarak Avrupa'dan alât ve edevât celb ve dalyanlar tesisi ile ve dalgıçlar marifetiyle bunlar fenne mutâbık sûrette ihrâç edildiği halde işbu mahsûlatın ticâreti tevessu' edeceğinden (gelişeceğinden) ahâli bu usûle alıştırılarak vesâir tedâbir-i lâzimeye tevessül olunarak bâlâda (yukarıda) zikrolunan mahsûlat-ı mütenevvi'a (çeşitli mahsûller) ticaretinin intikâl ettikleri yerden yine Trablusgarb'a alınması.

Yirmi üçüncü madde: Trablusgarb'da cins-i feresin (atın) ıslâhı ve her türlü hastalıktan vikâye edilmesi (korunması) ve hayvanâtın (hayvanların) usûl-i baytarîye tevfikan teksiri (çoğaltılması) tedâbirinin (tedbirlerinin) ittihaz olunması (alınması).

Yirmi dördüncü madde: Orada su az olduğundan bu yüzden olan ihtiyâcın mümkün olduğu kadar menba' suları isâlesi (akıtılması) ve artezyen kuyuları hafrı (kazılması) ile izâle (gidermek) ve ziraatın temin-i terakkisi (ilerlemesini sağlamak) için ayrıca teşebbüsât-ı ciddiye (ciddi teşebbüsler) icrâ kılınması.

Yirmi beşinci madde: Trablusgarb'da yabani ağaçları çok olduğu halde kereste kullanılmamakta idüğünden kereste ticareti taht-ı temîne alınmakla beraber deve kuşları Avrupa'da olduğu gibi bazı çiftliklerde beslettirilerek bunların tüyünden dahi ticaret yolunun temin edilmesi.

Yirmi altıncı madde: Mümkün olduğu halde ehl-i servet (servet sahibi) olanlar bi't-teşvik (teşvik ile) bir banka tesis olunarak bu sûretle dahi ahâlinin tezâyüd-i servei (servetinin artması) maddesinin istihsal olunması (temin edilmesi).

Yirmi yedinci madde: Ahâliye dehşet verilmemek üzere kâbil olduğu takdirde tahrir-i nüfûsu (nüfus sayımı) icrâ ve esnâ-yı tahrirde urbânın (çöl Arapları) sunûfa (sınıflara) taksimi sûretinin esas ittihaz kılınması.

Yirmi sekizinci madde: Devlet-i Aliyye'ye ait olan hinterland arâzisine devletin temîn-i tasarruf ve mâlikiyeti maddesi be-gâyet şâyân-ı i'tina mevâddan (hususlardan) olup bu da Trablusgarb ticâretinin tesisi ve tevsî'i ve icâb eden mahaller ahalisinin celb-i kulûbu (kalplerinin kazanılması) sûretiyle hâsıl olacağından ve zaten Bornou[40] hâkiminin öteden beri makâm-ı celîl-i hilâfet-i kübrâ ve saltanat-ı uzmâya muhabbet ve meveddeti ziyade olarak hatta hâkim-i müşârunileyh atebe-i ulyâ-yı mülûkâneye arasıra hedâya (hediyeler) dahi takdim etmek ve orada cins feres (at) pek güzel olup Arap atlarından nefis olmak üzere yüksek ve tüvânâ (güçlü kuvvetli) hayvanlar bulunduğu ve tüccardan bunların ahz ve i'tâsı (alım-satım) ile meşgul olan birçok kesânın (kimselerin) oraya daima gidip geldikleri haber alınmakta olmasıyla bu hallerden istifade olunmak ve bir de ecânib (yabancılar) nazar-ı istilâ-cûyânelerini (istilacı nazarlarını) oralara kadar temdid etmekte (uzatmakta) olarak hatta evvelki sene Zübeyr Paşa'nın kölesi bir hayli asker terfiki ile (refakatinde) oraya i'zam edilmiş (gönderilmiş) ve birçok nüfus katl (öldürme) ve emvâl-i kesire (çok mal) nehb ü gâret (yağma ve çapul) ettirilmiş ve ahâli-i İslâmiyye beyninde (arasında) kıtâl (çarpışma) hudûsuna (cereyanına) sebebiyet verilmiş olduğu malûm olup Trablusgarbça tedâbir-i lâzime (gerekli tedbirler) ittihâz olunur (alınır) ve icâbı halinde el-yevm burada kullanılmayan esliha-i muhtelifeden (çeşitli silahlardan) sırf Devlet-i Aliyye lehinde ve sâirlerine müdafaa maksadı ile isti'mâl olunmak (kullanılmak) şartı ile bir mikdar işe yaramaz çakmaklı tüfeklerle müsellâh (silahlanmış) olan mahall-i mezkûr ahâlisine i'tâ kılınır (verilir) ise tekerrürü ihtimalden baîd (uzak) olmayan o gibi teşebbüsât-ı muzırranın önü alınabileceğine mebnî bu tarîkin ihtiyarı (seçilmesi) ile Bornou cihetinde nüfuz-ı devlet takviye edilmek sûretleri muvafık-ı hâl ve maslahat bulunduğunda esas-ı meşrûh (açıklanan esas) üzerine ittihaz-ı tedâbir ve teşebbüsât olunarak ber-minvâl-i muharrer (yazıldığı gibi) hinder-

40 Kuzeyinde Sahra-yı Kebir ve güneybatısında Çad Gölü bulunan bir memleket. (Kâmûsü'l-Alâm; Ş. Sami Bey) (Ed. notu)

land arazisine devletin tasarruf ve mâlikiyeti esbâbının (vasıtaların) istikmâl kılınması (tamamlanması).

Yirmi dokuzuncu madde: Trablusgarb'da mekâtib-i i'dâdiye ve âliyeye (lise ve yüksek okullara) şimdilik lüzum olmayıp bu husûsun âtiyen (gelecekte) icâbına bakılacağından orada lüzumu kadar mekâtib-i ibtidaiyye ve rüşdiyye (ilk ve ortaokullar) küşad (açılması) ve tesis olunması.

Otuzuncu madde: Üçü bir binâ dâhilinde ve her birinin ameliyathanesi bulunmak ve bi-mennihî teâlâ (Allahın yardımı ile) ileride her birinin ehemmiyeti tezâyüd eylediği (arttığı) zaman başka binâlara ayrılmak üzere ziraat ve sanayi ve baytar mektepleri tesis edilmesi ve mekteb-i sanâyide (sanat okulunun) terzilik, marangozluk, çilingirlik, kunduracılık gibi sanâyie müteallik eşya ile çinko ve tenekeden evânî (kablar) ve bunlara mümasil (benzer) herc-ı âlem (herkesin yapabildiği) olup beldece ziyade lüzumu bulunan mevâddın (eşyanın) imal ettirilmesi.

Otuz birinci madde: Buradan matbaa âlat ve edevâtı gönderilerek ve çünkü Trablusgarb'da Arapça ve Türkçeye mükemmel sûrette âşina muktedir muallimler bulunamayacağı cihetle icâbı kadar muharrir dahi i'zam olunarak (gönderilerek) ahâlinin makâm-ı hilâfet-i kübrâya olan sadakat ve ubûdiyetlerinin (bağlılıklarının) teyidi ve askerliğe ve vatana meyil ve muhabbetlerinin tevsiki zımnında (sağlamlaştırılması için) makâlatı (makaleleri) havî olmak üzere vilâyet-i mezkûrede biri "Trablusgarb" diğeri "Terakkî" nâmı ile yevmî (günlük) iki ve bunlardan başka ziraat ve sanayi ve ticarete ve ilm-i servete (iktisada) dair bendleri muhtevi bulunmak (köşe yazılarını ihtiva etmek) üzere münâsip bir nam ile ayda bir kere çıkar sırf fennî bir gazete tesis kılınması.

Otuz ikinci madde: Bâlâda zikrolunan müessesât ve sâir husûsatın bazıları şirketler marifetiyle (eliyle) yapılırsa da diğerinin vücûda gelmesi evvelemirde (ilk önce) birçok para sarfına mütevakkıf (bağlı) olup mâmâfih bu gibi mevâddın hayyiz-i husûle vüsûlü halinde mesârıf-ı vâkı'anın birkaç misli istifade olunacağı derkâr (açık)

olduğundan ve bu kabilden olan mevâd için vilâyetten karşılık gösterilerek vilâyet nâmına ve bir hesab-ı sahih üzerine dört beş yüz bin liralık istikraz (borç alma) akdi dâire-i imkânda bulunduğundan ber-minvâl-i meşrûh (açıklandığı gibi) icâb-ı halin icrâ olunması.

8- Rumeli vilâyetlerinin ıslahına dairdir.[41] Tarih: Şevval 1320 (Ocak 1903).

Nuhbe-i âmâl-i seniyye-i cenab-ı padişahî (padişahın ideali) bi'l-cümle tebaa-i şâhânenin (Osmanlı tebasının) kemâl-i sâadet-i hâl ile can ve mal ve namus ve hürriyet-i şahsiyeleri (şahsî hürriyetleri) ile devam-ı masûniyeti olup irâdât-ı seniyye-i cenab-ı hilâfetpenâhi (hilâfetin yüksek emirleri) hemîş (her zaman) bu merkezde sânihâ-i pirây-ı sudûr olduğu ve servet ve mâmûriyet-i memlekete hâdim bulunan ve sâit-i nâfia ve sınâıyyenin teksiri ve ve ticaret ve ziraâtın tevfiri (artması) nezd-i hümâyun-ı hazret-i mülkdâride (padişahın nezdinde; yanında) ne mertebe (derece) matlub (istenen) ve mültezim (lüzumlu) idüğü (olduğu) malûmdur. Hal böyle iken Rumeli cihetinde aralıkta marzi-i aliyye (padişahın rızasına) münafi (aykırı) bazı muamelat vukû'u, vâsıl-ı sem-i teessüf-i hümâyun olduğundan (pâdişaha üzücü bir şekilde ulaştığında) ve mukaddema Rumeli vilâyatı ahalisinden bazılarının Dersaâdet'e (İstanbul'a) celb olundukları (getirildikleri) ve daha geçende Trablusgarb vilâyetinde dahi bir hayli muğberân-ı mahalliyyenin geldikleri yani böyle vilâyat ahalisinden ileri gelenlerin öteden beri der-i devlete âzim ve şitâbân olmaları (koşup gelmeleri) mesbuk (geçmiş, vâkî) ve zaten efrâd-ı tebaanın (tebaa ferdlerinin) metbû-ı müfehham ve muazzamamız padişahımız efendimiz hazretlerinin atabe-i seniyye-i mülûkânelerine

41 BOA, Y.EE, 3/71.

râbıta-i kaviye-i ubûdiyyet ve musâdakatlerini (sadakatlerini) bir kat daha teyid için arzu ettikleri bir keyfiyet bulunduğundan Kosova ile civar bulunan sâir mahaller ahâli-i müslime ve gayrimüslimesînden ileri gelen ve hizmet ve sadakatlerinden istifade edilmesi me'mul olan (düşünülen) birkaç zatın Dersaâdet'e celbi ve kendilerine âmâl-i seniyye-i hazret-i padişahî mazmûn-ı münifi dâiresinde tebliğat ve vesâyay-ı münâsebe icrâ olunarak (münasip tavsiyeler yapılarak) ba'dehû (sonra) sûver-i münasebe ile (münasip suretlerle) tatyib ve taltif ile (hatırlarını hoş edip mükâfatlandırarak) memleketlerine iadeleri, sâniyen (ikinci olarak) vali ve mutasavvıflar ile bi'l-cümle memûrîn (memûrlar) cânibinden müstakîmâne (doğru) ve vazifeperverâne hareket ve lâzime-i mâdeletin hüsn-i ibkâsına pek ziyade dikkat olunması. Üçüncü olarak evvel ve ahır emir ve ferman buyrulduğu üzere gerek merkez-i vilâyette ve gerek mülhakâtta mekteplerin teksir edilmesi (çoğaltılması) ve halka ulûm-ı diniyye ve çiftçiliğe ve sanâyie müteallik fünûn-ı lâzimenin (gerekli ilimlerin) tedirsine i'tina olunması. Râbian memûrin-i mahâkimin (mahkeme memûrlarının) adliyeden yetişmiş) erbâb-ı iktidar ve vukûfdan olmaları (muktedir ve bilgili olmaları) iktiza edeceğinden hey'at-ı mahâkimin (mahkeme hey'etlerinin) ona göre tertibi ile arz edilmesi. Hâmisen ahâliden evsaf-ı lâzime ve matlûbeyi hâiz olanlar istihdam edilmek üzere jandarma ve polis sınıflarının hüsn-i tertip kılınması ve zâbitanın (subayların) intihabına dahi fevkalâde i'tina olunması. Sâdisen gerek asâkir-i şâhâne ve gerek jandarma ve polis muhassasâtının ve sâir müstahdemîm-i devlet maşatının muntazaman verilerek zerûret çektirilmemesi. Sâbian, ziraat ve ticaret ve sanatın terakkısine ve şoseler ve köprüler ve şimendiferler (demir yolları) gibi vesâit-i nafianın teksir edilmesine (çoğaltılmasına) kemali faaliyet ve müsaraatile tevessül edilip az zaman içinde çok âsâr (eserler) vücuda getirilmesi ve ahâlinin dahi bu vesileler ile istihsali esbâb-ı maişet ve iktisabı servete (geçimini sağlama ve servet elde etme) hevesine düşürülmesi ve fıkdân-ı vesâit-i taayyüş (yaşama vasıtalarının yokluğu) yüzünden tarîk-i sakîme (yanlış yola) gidilmeme-

si. Elhâsıl unsûr-ı İslâm'ın (Müslüman ahalinin) vikâyesiyle (korunması ile) beraber bi'l-cümle (bütün) tebe'a-i sâdıka-i mülûkânenin (memleketin sadık tabaasının) siyyânen (eşit olarak) mal ve can ve arz ve namus ve hürriyet-i şahsiyelerinden emin ve niam-ı asayiş (asayiş nimetleri) ve rahat ve hakkaniyet ve adalet ve fevaid-i servet ve medeniyyeten müstefid olmaları.

Jandarma ve polis teşkilâtına gelince, evvelemirde (ilk iş) her vilâyette asayiş ve emniyet-i mahalliyeyi muhafaza için ne miktar polis ve jandarma lâzım olduğu tamamiyle taayyün (belli olma), ve tebeyyün ettikten (anlaşıldıktan) ve bunlardan ne mikdarının Müslim (Müslüman) ve ne kadarının gayrimüslim olması icap edeceği hususu dahi bir esâs-ı sahih (doğru bir esas) üzerine kararlaştırıldıktan sonra ahali-i müslimeden jandarmaya alınacakların mutlaka vazife-i askeriyye ifa etmiş ve tabur ve bölüğünce az çok bir kabahatle hapis cezası görmemiş olanlardan ve kaviyyülbünye ve sahihülmizaç (sağlam karakterli) olmakla beraber uygunsuzluk ve sûi-Ahlaktan müctenib (sakınan) ve tarîk-i nâmus (namusyoluna) ve itaata münselik adamlardan ve gayrimüslim jandarmaların dahi hiçbir hususdan dolayı mahkûm ve mahpus olmamış ve namusu sadakati malûm ve mücerreb (denenmişbulunmak) kesândan (kimselerden) intihap edilmesi ve bunların zât-ı şevket-meâb hazret-i pâdişahîye sadakatle hizmet ve kavânin ve nizamat-ı seniyyeye (yüce kanun ve nizamlara) tevfik (uygun) hareket edeceklerine ve Hükümet-i Seniyyeye karşı hareket edenlerin aleyhinde feday-ı can edercesine (can verir) çalışacaklarına ve ibrâz-ı gayret edeceklerine dair Müslimlere Kur'an-ı Kerîm ve gayrimüslim olanlara İncil-i şerif üzerine yemin ettirilmesi ve esnay-ı hizmette (hizmetleri sırasında) alîl (hasta) ve sakat olanlara veyahut vefatı vukû bulanların ailelerine kendilerini ikdar için (güç kazandırmak) için maaşlar tahsisinin bir nizam-ı mahsusa rabtı bağlanması ve jandarma zabıtanı (subaylar) içinde şunun bunun iltimas ve himayesi ile min gayri hakkın (haksız olarak) tayin edilmiş olanlar var ise böyleleri açığa çıkarılarak yerlerine gayet gayûr (gayretli) ve sadık ve âkil (akıllı) hüsn-i sîret (güzel huylu)

erbabı zevattan câbıt (subay) tayin olunması ve bir de jandarmalar için efrâd-ı askeriyye (askerî ferdler) gibi müddet-i hizmet muayyen olmasiyle neferlikten onbaşı ve çavuşluğa terakkî (ilerleme yükselme) için bir had tayin ve tarik-i terakkî (yükselme yolu) tesis kılınması ve maaşlarının derecâtının dahi hadd-i lâyıkında (uygun bir seviyede) olması maddesinin teemmül olunması düşünülmesi ve jandarma süvarisinin de hayvanât ve yem tayinatının hükümetçe i'tası (verilmesi) sûret-i kendülerinin hiçbir yüzden muzâyakaya (sıkıntıya) duçar olmamalarını (uğramamalarını) temin edeceğine göre bu cihetinin karar altına alınması ve teşkil edilecek işbu jandarmalardan piyadeler için tüfek ve süvâriler için filinta ve rovalver olmak üzere iktiza eden esliha-i cedîdenin (yeni silahların) der-'akab (hemen) mübâya'a (satın alınması) ve onbaşı ve çavuş ve zabıtana da rovalver îta edilmesi verilmesi ve bunların elbisesinin de gayet elverişli ve gösterişli dayanıklı sûrette yapılması ve üzerlerinde tabur ve bölük ve sıra numaralarının rakamı bulunması ve çizme gibi ayakkabı ve levâzım-ı sairelerinin de mükemmel olması ve bunların intizam ve talim ve terbiyelerinin tamamiyle usûl-i askeriyeye (askerî usûllere) muvafık (uygun) olmasına dikkat kılınması ve polislerin de kısmen askerlik te kullanılmış ve kat'â kesinlikle lekedâr (lekeli) olmamış ve yalancılık ve sâire gibi meşavi-i Ahlaktan müberrâ (temizlenmiş) olarak mahbûsiyyet ve mevkûfiyet gibi mücâzât-ı kanûniyyeden masûn kalmış erbâb-ı nâmûs ve istikametten ve ahalinin müteferris (anlayışlı) takımından ve numero usûlünün bunlar hakkında dahi ittihaz olunması ve gerek polis ve gerek jandarmalar tarafından yevmî (günlük) ve şehrî (aylık) ve senevî (yıllık) jurnaller tertibi usûlü taht-ı karara alınarak en adi bir vakadan en büyüğüne kadar cümlesinin kaydiyle her ay başında jandarma ve polisin en büyük câbıtı tarafından vali ve mutasarrıf bir aylık vukûatın hûlasasını havi bir cedvel verilmesi ve bu sûretle tanzim edilecek istatisliklerin bir ay zarfında ne gibi vukûa olmuş ve bna karşı ne tedbir ittihaz edilmiş ve mütecâsirler (cesaret edenler) ne zaman ve ne sûretle mahkemeye teslim olunmuş olduğu cümlece malûm olmak üzere valiler tarafından vilâyet gazeteleri ile ilân olunması.

Vilâyet dâhilinde ne kadar mâdeniyat (madenler) ve sâir esbâb-ı servet var ise vilâyet ahalisinin münasiblerinden (uygun olanlarından) mürekkep bir komisyon vücûda getirilerek mahallince işletilmesi mümkün olanların usûlü dâiresinde Nafia Nezâreti ve Bâb-ı Âlî vasitasiyle muâmele-i lâzimesinin icrâ (gerekli muamelesinin yapılması) ve arz-ı atebe-i ulya kılınması (padişahın makâmına sunulması) ve fakat maâdin (madenler) yed-i ecânibe (yabancıların eline) geçmemek ve dâhil-i vilâyette (vilâyet dahilinde) hisse senedatı (senetleri) çıkarılmak üzere işletilmesi ve köprü ve şose (yolların) inşâı hususunun yine mahallerince mutlaka taht-ı temîne (teminat altına) aldırılması ve her halde köprülerin ve sâir inşâat-ı nafianın sağlam ve mükemmel olması ve fenne muvafık (uygun) sûrette vücûda getirilmesi lâzım. Buna bilhassa dikkat ve i'tina edilmesi matlûb-ı âli ve kâta-ı hazret-i hilâfetpenâhidir. (hazret-i Halifenin yüce isteği ve kât'-i emridir.)

27 Şaban 320/14 Teşrinsâni 320

Serkâtib-i Şehriyârî Tahsin

Rumeli vilâyet-i şâhânesinde yapılacak şeyler hakkında icrâ olunacak müzâkerâta esas olmak üzere kurenâ-yı hazret-i şehriyâriden (padişahın yakınında bulunanlar, mâbeynciler) Ârif Bey Efendi vasıtasiyle şifâhen tebliğ kılınan irâdât-ı seniyye-i cenab-ı padişahîye ilâveten mevâdd-ı âtiye (aşağıdaki hususlar) dahi emr u ferman buyrulmuştur.

Birincisi, Rûmeli Devlet-i Aliyye'nin bekâ-yı hükümetini (hükümetinin devamını) isteyen ve bu uğurda hıdemât-ı sadâkatkârânede (sadakatli hizmetlerde) bulunacak olan ahâli-i İslâmiyye olup ahâli-i sâirenin nazariyyât (görüşleri) ve temenniyâtı (istekleri) ise bütün bütün başka bulunduğu derkâr (meydanda) ve vaktiyle Anadolu taraflarında ve Rûmeli'nin bazı cihetlerinde muğberân-ı İslâmiyye'nin (küskün Müslümanların) ileri gelenlerinin nasıl izalesine (giderilmesine) çalışıldığı ve bundan ne gibi mazarrat zuhûra geldiği malûm ve bedîdâr (açık ve belli) olarak Avrupalıların birinci planları muğberan-ı

İslâmiye'yi türlü türlü iftiralarla lekedar ve mehcûr-ı dâr-ı diyâr etmek (diyarlarından uzaklaştırmak) olmasına ve Rûmeli ahali-i İslâmiyesi (Müslüman ahalisi) gayet nâmuslu ve vakarlı kavim olduğu gibi fi'l-asıl (aslında) muğberân-ı ahâli-i İslâmiyye Hükümet-i Seniyyece hıfz-ı asayiş (asayişin korunması) emr-i mühiminde (mühim emrinde) ve tabaka-i sâireden (diğer tabakadan) bulunan avâmın teyid-i revâbıtı (bağlarının kuvvetlenmesi) hususunda istihdâm olunmakta olmaları ile bu vechile onlar memleketlerinden izâle eyledikleri (götürüldükleri) halde avam takımının küçük bir sebeple ahâli-i sâireye (diğer ahaliye) karşı edecekleri ve bundan pek çok uygunsuzluklar tevellüd eyleyeceği (doğacağı) âşikâr bulunmasına binâen şayet muğberân-ı İslâmiyeden yolsuz hareketlerde bulunan olur ise böylelerinin hilâf-ı adâlet ve hakkâniyet (adalet ve hakkaniyete aykırı) bir muamele vuku'a gelmemek üzere mahâkime tevdî'i lâzimeden olmakla beraber tafsilât-ı meşrûhaya (açıklanan tafsilata) nazaran Devlet-i Aliyye'nin hâlen ve istikbâlen (şimdi ve gelecekte) faidesi muğberân-ı İslâmiye'nin vikâyesindedir (korunmasındadır).

İkincisi, Avusturya'nın Rumeli cihetlerinde pek çok müessesât-ı nâfi'a imtiyâzâtı (kârlı müesseselerin imtiyazları) istihsâline (elde etmeye) sâ'î oldukları (çalıştıkları) ve bunları istihsal ettikleri halde erbâb-ı fünûn ve ameleden birçok Avusturyalı nüfûsu oralara yerleştirebilecekleri câlib-i nazar-ı dikkat ve buna karşı müteyakkızâne (uyanık) davranılması muvâfık-ı hâl ve maslahat olup ancak müşârunileyh Arif Bey vasıtasiyle tafsilât şifâhen irâde ve ferman buyrulacağı vechile bundan maksad-ı âlî oralarca tesisât-ı nâfi'a vücûda gelmesine mümânaat (engel olma) değil, diğer devletlerin ülkelerinde tesisât-ı lâzim-i nâfi'ayı (faydalı ve lüzumlu tesisleri) nasıl vücûda getiriyorlar ise bizde de o vechile yapılması lüzumunu ihtardan ibarettir.

Üçüncüsü, asker ve Jandarma ve memûrîn-i sâire-i vilâyet (diğer vilayet memûrları) maaşâtının (maaşlarının) muntazaman teviyesi hususu olup; çünkü bu bâbda taahhur (gecikme) ve intizâmsızlık vukû'una sebebiyet veren şey müteahhidler havalâtı (havaleleri) ve

sâire gibi şeylerin vücûdu ve bu havalâtın tahsilâtı hususunun vilayetçe asâkir-i şâhâne esnâ-yı hazarde (barış zamanında) talim ve nizâmât-ı askeriyeye teba'iyyet etmek ve eyyâm-ı seferde (harp günlerinde) hidemât-ı harbiyeye vakf-ı vücûd (varlığını vakfetmek) ve bir de şayet asâyiş muhtell olur ise (bozulursa) vülât (valiler) tarafından gösterilecek lüzuma göre iâde-i asayiş ve emniyet (asâyiş ve emniyeti yeniden temin) emrine hizmet eylemek vezâifiyle mükellef olarak tahsîl-i emvâl (vergileri toplamak) keyfiyeti askere kalır ise bundan elbette birtakım yolsuzluklar zuhûra geleceği derkâr (açık) bulunduğundan valilerin tahsilâtı ale'l-usûl memûrin-i vilâyet (vilâyet memûrları) vasıtası ile ifâ ettikten sonra jandarma ve polis memûrin maşâtını (maaşlarını) ba'de't-tevsiye (ödendikten sonra) fazla-i tahsilât-ı (tahsilâtın fazlasını) müteahhidlere ve sâireye hiçbir şey vermeksizin kâmilen (tamamen) banka vasıtasiyle Maliye Nezâreti'ne isrâ etmeleri (göndermeleri) ve nezâret-i müşârunileyhadan (adı geçen nezaretten) dahi her vilâyetin erzak ve muayyenât ve levâzım-ı sâire-i askeriyesi (diğer askerî levazımı) için müteahhidlerce verilecek mebâliğin o vilâyetin tahsilât ve irsalâtından (gönderdiklerinden) ifraz (ayrılarak) ve noksan geldiği halde vâridat-ı sâireden ikmâl olunarak müteahhidlere verilmek üzere dâire-i askeriyeye tesviye eylemesi. Velhasıl vilâyâtça birtakım havalât tediyesi usûlü ber-taraf edilerek bu vechile hem merkeziyyet usûlüne tamamiyle riâyet ve hem de asker ve jandarma ve polis ile bi'l-cümle memûrin-i mevcudenin (mevcut memûrların) muttariden (düzenli olarak) tesviye-i maaşâtınca istihsal-i esbâb-ı intizam ve mükemmeliyet olunması ve hem de Selanik ve Manastır ve Edirne vilâyetlerince birkaç defa yapıldığı üzere sene-i âtiye vâridatından (gelecek seneye ait gelirlerinden) sarfiyât icrâsı (masraf yapılması) gibi birtakım yolsuzluklara meydan verilmemesi ve mâliye memûrları içinde gayr-i müstakîm (sahtekâr, namussuz) adamlar var ise gönderilecek hey'et marifetiyle tahkikat icrâ olunup onların dahi tebdil edilmesi (değiştirilmesi).

Fî 27 Şaban 320/14 Teşrin-i sani [1]318 (28.11.1902).

Serkâtib-i Şehriyârî Tahsin.

9- Bu önemli muhtıra askeriye ve bahriye alanlarında yapılması öngörülen ıslahatlar hakkındadır.[42] Tarih: (takriben) H. 1308, M. 1890-91.

Tezkere-i ma'rûzada (arzedilen tezkerede) Devlet-i Aliyye'nin tedârikli bulunması lüzumundan bahsolunuyor. Hâlbuki Devlet-i Aliyye'nin gerek dost ve hayırhâhı (iyilik ister) addolunan bir devlete karşı olsun ve gerekse bedhâhı (kötülük ister) addolunan diğer devlete karşı lâ-ale't-ta'yîn (rastgele) tedârikâtta (hazırlıklarda) bulunması vâcibedendir (gerekli hallerdendir). Bu tedârikât (hazırlıklar) hem berriyye (kara) hem de bahriyye (deniz) cihetiyle mükemmel olmalıdır. Hâlbuki tezkere-i ma'rûzada (arzedilen tezkerede) zikr ve ta'dâd olunan (sayılan) tedârikât belki onda birini câmi' (kapsar) değildir. Devlet-i Aliyye'nin tedârikât-ı berriyye ve bahriyyesi (kara ve deniz hazırlıkları) ne kadar mükemmel olur ise ehemmiyet ve menâfi'ini (menfaatlerini) o kadar muhafaza eylemiş olacağı apaşikârdır. Ve bir devlet tarafından ittifak edilmek istenildiği halde dahi o mertebe (derece) ehemmiyet ve kadri (kıymeti) nazar-ı itibare alınacaktır. Tedârikât-ı berriyye ve bahriyenin ne gibi şeyler olması lâzım geldiği şevket-meâb (padişahımız) efendimizce ta'ayyün ederek bunların hiç olmazsa her biri hakkında iki üç irâde-i seniyye var iken bunların hiç biri hakkında irâde-i seniyye şeref-sudûr etmemiş gibi yeniden istîzan olunması (izin istenmesi) mûcib-i ta'accüp (hay-

42 BOA, Y.EE, 4/66.

ret sebebi) ve teessüf olmuştur. Ezcümle Karadeniz boğazına inşâsı taht-ı karar ve irâde-i seniyyede bulunan istihkâm için o civârda bazı haneler (evler) mübâya'a (satın alınması) ve hedmi (yıkılması) iktiza eylediğinden bunun için lâzım gelen üç bin beş yüz lira kadar bir meblağın sür'at-i tesviyesi (çabucak ödenmesi) hakkında tâ eylül ayında irâde-i seniyye şeref-sâdır olmuş iken henüz Maliye Nezâretinden meblâğ-ı mezkûr tesviye olunmamış ve bu vechile de istihkâm-ı mezkûrun kışın takarrüb-i hulûlü (yaklaşan girişi) hasebiyle inşâsı müstahîl (imkânsız) bir hâle gelmiştir. Her ne hal ise Devlet-i Aliyye'nin berren ve bahren ittihaz etmesi (alması) derece-i elzemiyyette bulunan tedârikât hakkında birkaç defa irâde-i seniyye şeref-sudûr edip bunlar da neden ibaret ise ber-vech-i âti (aşağıdaki gibi) zikr ü ta'dâd olunur (sayılır).

1- Evelen, Fransa'dan en son sistem olmak üzere mübâya'a olunacak (satın alınacak) zırhlı ile iki kruvazörün esmânı (değeri, bedeli) tedârik olunması. Bir buçuk senede teslim olunmak üzere irâde-i seniyyeye verilmiş.

2- Saniyen, Almanya'da Cern(?) fabrikasına sipâriş olunan dört kıt'a küçük torpido yerine iki büyük kıt'a da torpido mübâya'ası daha hayırlı olacağı bahriyyeden arz olunmakla sür'at-i icrâ-yı icabı (çabucak gereğinin icrâsı) şeref-sâdır olmuş iken.

3- Sâlisen, Altı adet torpido vapurunun en son sistemde olarak Fransa'dan ya İngiltere'den mübâya'a ve tedâriki ve bunlardan ehven bir fiyat ile hâsıl olacağından birçok masrafa hacet yoktur. Bunun her ne kadar lüzumu beyan buyrulmuş ise mâliyenin adem-i istitâ'atından (gücünün yetemiyeceğinden) bahisle bundan bir semere hâsıl olmamış.

4- Eski zırhlılar için olsun ve yeni zırhlılar için en son sistem olarak hangi nevi top ile techiz etmek (donatmak) lâzım gelir ise ve keza kale ve istihkâmlara ne gibi toplar vazolunmak (konulmak) lâzım gelir ise etrafı ile tedkikât (tetkikler) ve muâyenât (muayeneler) icrâ olunarak ve Çatalca'da bir poligon yaptırılarak, tecrübelerin hem mahallerinde ve hem burada poligonda icrâ ettirilerek lü-

zumu kadar mübâya'a olunması için bir çare aranılması.

5- Bahriye kâr-ı kadim (eski yapı) zırhlıların ve sâir korvet ve sâire gibi süfünün (gemilerin) yeni sisteme tahvil ve düşmana müdafaa edebilecek hale getirilmesi hakkında mükerreren irâde-i seniyye şeref-sudûr eylediği gibi bunlara iktiza eden mebâliğin taht-ı temîne (teminat altına) alınması için bir karar alınması.

6- Donanmanın bahren icrâ-yi ta'lim etmeleri bahsine gelince; Almanya İmparatoru'nun Dersaâdet'e teşrifleri esnasında istikbâline (karşılanmasına) gönderilen zırhlılara kumanda edenlerin verdikleri raporda süfün-i mezkûrenin (adı geçen gemilerin) kazanları pek fena halde –pek çok eksikleri dahi bulunduğundan- olup bunlar ile ta'lim icrâ etmek gayr-ı kâbil (imkânsız) ve tehlikeli olacağı arz olunmakla her ne zaman istenilir ise denize çıkmak ve bir tarafa sevk edilmek lâzım gelir ise bunların mükemmel halde bulunması bahriyeye havale olunmuş idi. Şimdi hangileri hazırdır ve hangileri kusurludur henüz malûm olmadığından bunların mükemmel sûrette tamirleri.

7- Burada bulunan ustalar ekseriyetle eski sistem inşâata vakıf olup inşâat-ı bahriyye ise şimdi hayli terakkî etmiş olduğundan ve zırhlıların yeni sisteme tahvil ve tebdili pek çok mesârife tevakkuf eylediği (pek çok masrafı gerektirdiği) halde bunlardan edilen masraf mukabilinde istifade edilemiyeceği bazı mütefennin (teknik bilgisi olan) zevat tarafından da söylenmekte olduğundan Avrupa'dan inşâat-ı hazıra-i bahriyyeye vâkıf mütefennin ustalar celbi.

8- Ve bahriye tezgâhlarında birkaç kruvazör ve korvet inşâ olunması için irâde-i seniyye şeref-sudûr olmuş olmakla bunun dahi nazar-ı mütâlaaya (göz önüne alınması) alınması.

9- Akdeniz ve Karadeniz'de bulunan limanlar ile boğazlara kale ve istihkâmların bir an evvel mükemmel sûrette ikmâl-i inşâatıyla limanlara dahi sâbit torpidolar vaz'ı (konulması) ve mezkûr torpidolar ehven olmakla ve burada sâbit torpidolar imâli için ustalar var ise bunların her hususta mükemmel olarak inşâ olunmaları için, Avrupa'dan ehil ve mütefennin ustalar celbi (getirilmesi) ve elektrik

telleri ile mezkûr torpidoları endaht etmek (atmak) için iktiza eden mahallere istasyonlar inşâsı ve Şili'de görüldüğü gibi sâbit torpidoların pek çok sınıfı olduğu sâbit olduğundan ve Amerika tecavüzî (saldıran) hareket etmeyip tedâfüî (savunan) harekette bulunduğu için sevâhilini sâbit torpidolar ile muhafazaya karar vererek bi'l-cümle limanlara bundan birçok muhassenât (iyilikler) vücûda gelmiştir. Binâenaleyh biz de tecavüzî değil tedafüiyette bulunacağımızdan sâbit torpidolar vaz'ı çaresinin düşünülmesi.

10- Erzurum'da Rusya'ya ve Anadolu'da İran'a ve Rumeli'de Bulgaristan'a Sırbiye, Karadağ ve Yunan'a karşı mevcut olan istihkâmlar pek nâkıs (eksik) bir halde olduğu ve bazı mahallere yeniden inşâsı lâzım geldiği halde bunların sür'atle inşâ ve ikmâlleri hakkında defâ'atle irâde-i seniyye şeref-sâdır olmuş. Ahali bu gibi müdafa'a-i memkekete hizmet edecek istihkâmların inşâatında istihdam olunabileceğinden bunlara yalnız bir ekmek ve katık parası vererek veya sair sûrette valiler tarafından inşâsında muâvenet olunması ve erkân-ı harb ve istihkâm zabitleri nezâret eylemeleri ve asker de çalıştırılması bunun için ciddi bir çare düşünülmesi.

11- İstanbul'u Çatalca'ya rabt eylemek (bağlamak) için geçende Bâb-ı Âlî'ye tebliğ olunduğu vechile on dört kilometrelik bir hat ile Dimetoka'dan Selanik'e dahi bir hat inşâ olunması derece-i vücûbda olduğundan hutût-ı mezkûrenin (mezkûr hatların) inşâsının taht-ı temîne (teminat altına) ve bir de İstanbul'a, Bağdat'a rabt olunmadıkça (bağlanmadıkça) şimendifer imtiyazı vermek câiz olmayacağından ahaliye hisse aldırarak ve diğer iktiza eden çareler düşünülerek Nâfia Nâzırı'na verilen emir mûcebince Bağdat merkez-i hükümete (hükümet merkezine) rabt olunmadıkça bir imtiyaz verilmiyerek ve mezkûr hat inşâ olunduktan sonra sâir lâzım gelen hatların imtiyâzını i'tâda bir beis olamayacağından i'tâsı.

12- Berriyye (kara) için iktiza eden toplar ile mermilerin mübâya'a (satın alınması) ve tedâriki çaresinin düşünülmesi.

13- Mavzerin ikinci tüfeği çapında olarak mevcût olan Martini-Henry tüfeklerini küçük çapa ifrağ eylemek (şekil ver-

mek) muhassenâtı (faydaları) mucip olacağından ve bu bâbda Almanya'da küçük çapa ifrağ olunan Hanri Martini için bir lira istenilip Fransa'da imâl olunan küçük çap hanri Martini için ise yalnız yarım liraya karip (yakın) istenildiğinden her ne kadar Tophane'de dahi bir aded küçük çapta Martini-Henry yapılmış ise de bunun devlete kaça mâl olduğu henüz tâyin edilmemiş olduğundan bu iki tüfek icrâ-yı tecrübesiyle (tecrübelerinin yapılması ile) metânetleri ve nişangâhları hangisi matlûbe muvafık ise ve Fransızların yaptığı binnisbe (nispeten) pek ehven olup bunda ise politikaya bırakılmayacak devlet menfaâtı hangi cihette ise ona göre hareket edilmesi tabiî olduğundan elde mevcût bulunan Martinilerin küçük çapa ifrağı ve Birmingham, Steiner ve Winchester ve sâire gibi mevcûd olan sâir tüfekleri ise satarak irâd [ü] masrafla (gelir-gider) yeniden bir mikdar daha küçük çapta yeni Martini-Henry mübâya'a olunarak bu sûretle jandarmalara da bu silahtan tevzi'i (dağıtılması) ve gerek bu tüfeklere ve gerek mübâya'a olunmakta olan mavzerlerin fişekleri hep bir kalıpta olacağından iktiza eden fişekler ile barutun Dersaâdet'de (İstanbul'da) imal çarelerinin düşünülmesi.

14- Süvâri-i asâkir-i şâhâne üç kısım olup biri zayıf biri ağır ve diğeri de Hamidiye süvari alaylarından mürekkeptir. Binâenaleyh süvarilerin mükemmel bir halde olması için bunların rükûbu için iktiza eden hayvanların Adana, Sivas gibi vilâyetlerden ne mikdar ise(?) ehven fiyatla tedârik olunabileceğinden ve Çerkezlerde süvariye hayli hayvan bulunduğundan hayvan ihracâtını men ile süvâri-i asâkir-i şâhâne (memleket içinden) tedâriki ve yalnız Ertuğrul alayının hayvanları zaten Macaristan'dan mübâya'a olunup (satın alınıp) cüsseleri de iri olduğundan bunlardan çürük olanların pey-der-pey yine Macaristan'dan mübâya'a ile tecdidi (yenilenmesi) ve topkeş (top çeken) hayvanların dahi Macaristan'dan getirilmesi. Bizde çıkan hayvanların cüsseleri ufak olmak hasebiyle süvariler ve topçular için iktiza eden hayvanların tedâriki çaresinin düşünülmesi.

15- Asâkir-i redîfenin silah ve elbise debboylarının (depo) inşâ olunması ve mükemmel bir halde bulunması tensîkât-ı askeriye

(askerî ıslahât) icâbından olmakla mezkûr debboyların inşâsı ile elbiselerin tedâriki.

16- Her fırkanın (tümenin) levâzım ve melbûsâtını (giyim-kuşamını) kendi tedârik ve imâl eylemesi dahi büyük bir menfaat olarak ve altıncı fırka-i hümayûnda (altıncı tümende) ise melbûsât (elbise) cihetini mübâya'a ve imâline mübâşeret olunmuş olduğundan ileride bu usûl sâir fırkalara da (tümenlere) ta'mîm olunmak üzere mahsûsatın vakt ü zamaniyle tedârik ve tahsil olunması mülkiye memûrlarının gayret ve hüsn-i idârelerine menût (bağlı) bir keyfiyet olmakla bunun dahi çaresinin düşünülmesi.

17- Bir de hizmet-i askeriyyede tensikât-ı cedide (yeni düzenlemeler) icâbınca üç seneye tenzil olunduğu (indirildiği) halde asker dört sene silâhaltında kalıyor. Hâlbuki sâir devletlerde hizmet-i askeriyeye bir iki seneye bile tenzile (indirmeye) teşebbüs edildiği halde asker dört sene silâhaltında kalması caiz olmayacağından bunun çaresi. Ve bundan başka sâir devletlerde sâhilnişîn (sahilde oturan) olanlar deniz ile me'luf (denize alışkın) olduklarından bahriyeye (denizciliğe) ve rükûb ve nüzûl (bindirip indirme) ile me'lûf (alışık) olanlar süvâriye alındığı halde bizde kur'a efrâdı askerler toplandıktan sonra bazen sahilîler (sahilden olanlar) ömründe ata binmemiş süvariye ve at ile me'lûf olanlar bahriyyeye veriliyor ki bunlar[ın] talim ve terbiyeleri de müteassir oluyor (güç oluyor). Bu hâlin fenâlığı ümerâ-yı askeriyye tarafından dahi tasdik olunmakta ise de kur'a efrâdının (kuraya katılan kimselerin) cem'inde (toplanmasında) memûrin-i mülkiyenin (mülkî memûrların) gösterdiği rehâvet ve tekâsül (tembellik) buna sebep olduğunu ve efrâd-ı merkûmenin vakt ü zamaniyle cem olunmayıp vürûd etmediğinden neş'et eylediği (doğduğu) cihetle bunun dahi ciddi sûrette çaresinin düşünülmesi.

18- Tensikât-ı askeriyenin (askerî ıslahatın) mecelle-i ahkâmından (hüküm maddelerinden) biri de esbâb-ı nakliyyenin (nakliye vasıtalarının) mükemmel bulunması ve her orduda telgraf bölükleri bulunmak lâzım geldiği halde esbâb-ı nakliye (nakliye vasıtaları) gayr-i mükemmel ve âdeta mefkûd (yok) ve telgraf bölüklerinin tamamiy-

le teşkil olunmamış olduğundan bunun dahi taharrî çaresiyle (araştırılmasıyla) askerlein taşıması lâzım gelen çantalara da bir karar verilmesi ve tedâriki.

19- Ve bir de Fransa devleti en evvel şeşhâneli tüfekleri kabul etmesi üzerine merhûm Halil Paşa Tophane'de ordû-yı hümayûn için iktiza eden (gereken) şeşhâneli tüfekleri derhal imâl[ine] mübaşeret ederek (imale başlıyarak) onun himmetiyle Tophane mükemmel bir fabrika haline ifrağ edilmiş (getirilmiş) ve şevket-meâb efendimiz efendilikleri zamanında da Tophane'nin bu hâl-i mükemmeliyetini defeâtle müşâhede buyurmuşlardı. Muahharen (daha sonra) mavzer ile tüfek konrato edildiği zaman mümâileyh Tophane'yi göstererek "Böyle bir fabrika bir devletin elinde oldukça eslihaca (silahça) olan ihtiyacâtını (ihtiyaçlarını) defettikten, (giderdikten) başka hârice bile silah imâl edip satabilir." demişlerdi ve bu da nefsü'l-emre (işin aslına) muvâfıktır. Binâenaleyh Tophane'de mütefennin (usta) ve imâl-i esliha (silah imali) fenine tamamiyle vâkıf bir mühendisin lüzumu olduğundan öyle bir mühendisin tedâriki ve icâp eden ustalar[ın] Avrupa'dan celbiyle (getirilmesi ile) Tophane'nin mükemmel sûrette ıslahı çaresine bakılması. Ve bir de mavzer ile yapılan kontrat mûcebince imâl ve teslim edeceği tüfekler ne kadar bir müddet zarfında teslim olunacak ise o müddetin taklîli çaresine bakılarak mezkûr silahların bir mikdarının Tophane'de yaptırılması esbâbına tevessül olunması mümâileyh ile muharebe ederek.

20- Esbâb-ı nakliye-i bahriyyeye (deniz nakliye vasıtalarına) gelince; idâre-i mahsûsa vapurları ise de bunun mükemmel bir surete ifrâğı (sokulması) için bazı tasavvurât-ı şâhâne olup bunlar ise (bu yakınlarda tebliğ olunacağından ve burada tafsili ise uzun süreceğinden) fihriste dâhil olmak üzere burada beyân olunur.

21- Ve cins-i feresin (at cinsinin) ıslahı için tensikât iktizasından her ordu merkezinde birer hara yapılacağından her ne kadar bir iki orduda yapıldı ise de sâir ordularda şimdiye kadar bu gibi haralar teessüs eylemediğinden ve bunların tesisi ise memûrin-i mülkiyenin inzımâm-ı muâvenetine (yardımlarının eklenmesine) mütevakkıf ol-

duğundan Haralar Nâzırı paşadan iktiza eden lâyihalar talep olunarak cins-i feresin ıslahı çarelerinin dahi düşünülmesi.

22- Bir de Memâlik-i Şâhânenin ahvâliyle sekenesinin (oturanlarının) cins-i etvârına dair mükemmel bir cağrafya-yı askerîye lüzum olup bunun için ise her valinin bir yevmiye (günlük) jurnal tutması hakkında evvelce emir ve irâde buyrulmuştu. Bu jurnal mükemmel bir istatistik olup o memlekette ithâlât ve ihrâcat ve zuhûra gelen vukû'âtı câmi' (içerir) olacağından böyle bir eserin vücuda gelmesine bu istatistiklerin azîm menfaati olacağından buna bir karar verilip mevki'-i icrâya (icrâ mevkiine) konulup konulmadığının arzı ve bu coğrafya-yı askerîden hâsıl olacak menfaata gelince; o mesela Yemen'e bir zâbit gönderilmek lâzım geldiği halde o zabitin hıtta-i mezkûrenin (adı geçen bölgenin) ahvâline durumuna vukûfu (bilgisi) olup olmadığı sual olunuyor. Hâlbuki böyle bir eser mevcut olduğu halde hangi zâbit olur ise olsun Yemen'de ne kadar nüfus olduğu ve ne cins ve mezhepten oldukları ve ne gibi yerlerde oturdukları hangi köyler mutî (itaatkâr) ve hangiler âsî olduğunu ve emziceleri (mizaçları) nasıldır hava ve iklimi ne yolda ona göre ne gibi tedâbir iktizası lâzım gelir buralarına cümle (bütün) kesb-i vukûf ederek (bilgi edinerek) öylece memûruna göre… Hâlbuki şimdiki halde hep malûmatsızlıkla hareket olunarak bundan ise mülken ve siyâseten pek çok mahâzir (sakıncalar) tevellüt eylemektedir (doğmaktadır).

23- Maliye devletin hayatı mesabesinde olup bunun ıslahı ise derece-i vücûptadır. Gerek intizâm-ı idâreyi temin etmek ve gerek bâlâda tâdad olunan şeyleri mübâya'a ve tedârik etmek üzere binâenaleyh devletin varidât (geliri) ile mesârifini gösterir bir muntazam bütçenin tanzim olunması lâzimedendir. Bu bâbda devâirde (dâirelerde) lüzumsuz olan bazı mesârifi (masrafları) mümkün mertebe taklîl (azaltma) ve tenzil ederek (indirerek) ve diğer taraftan yeni menâbi'-i vâridat (gelir kaynakları) bularak maaşların dahi mah-be-mah (ay ay) te'diyesini (ödenmesini) taht-ı temîne alacak vesâitin taharrîsi (vasıtaların araştırılması).

24- İnzibat ve asayiş-i memleketi muhafaza etmek için el-yevm

istihdam olunmakta [bulunan] jandarmalara tayin olunan zâbitanın bir kısmı ehliyetsiz adamlar olup vazife-i memûrelerini (memûriyet vazifelerini) ifâda kusûr ve rehâvet (gevşeklik) göstermekte olduklarından gerek jandarma efrâdından memleketin bi-hakkın (hakkıyla) istifade etmesi ve gerek bunların üzerine ta'yin olunacak zabitânın mütekâidîn-i askeriyeden rabt ve zapta alınmış gayûr (gayretli) ve mukaddem (üstün) ve vazife-şinâs zabitler (vazifesever subaylar) olmasına i'tina olunması ve eşkıya, eşkıyalık etmek için birer yatağa muhtaç olup yatakları bulmak ve taharrî eylemek (araştırmak) ise jandarmalar için müşkil olacağından adliye memûrlarının ma'iyyetinde bulunmak üzere her vilayette birer polis komiseri ile ma'iyyetine mikdar-ı kâfi (yetecek kadar) polis efrâdı (ferdleri) bulundurulması. Bunlara muâvenet eylemek (yardım etmek) için jandarmalar bulunması ve bu suretle asayiş ve emniyetin muhafaza ve idamesinin çarelerinin taharrîsi (araştırılması).

25- Anadolu kıtasında (bölgesinde) bulunan vilâyat-ı şâhâne dâireleri gayet vâsi (geniş) olup şimendiferler (demiryolları) dahi mevcut bulunmadığından dâiresi pek vâsi (geniş) olan vilâyetler valisi vilâyeti devr ile (dolaşarak) ahvâl-i memleket ve tebaa (durum) hakkında lâyıkı ile malûmat (bilgi) almaları melhûz olmakla (düşünülmekle) böyle Anadolu içinde bir iki vilâyetin yeniden tesisi (kurulması) lâzım gelir ise müzakere olunarak ârzı.

26- Jandarmalar meyânına (arasına) onda iki nispetini tecavüz etmemek (geçmemek) üzere Hıristiyan ve Musevî olan teba'a-i şâhâneden istek edenlerin jandarma yazılmasında beis görülmeyip bu hususun dahi müzakere olunması. Eğer işbu yazılacak Hıristiyan ve Musevî jandarmalar istikametle (doğrulukla) hareket edecek olurlar ise ibkâ olunurlar (yerlerinde bırakılırlar); etmedikleri halde ihrâç olunurlar. Şu kadar var ki bazı vali ve mutasarrıflar bulundukları mahallerin konsoloslarına cemîle (iyilik) göstermek için ziyade mikdarda jandarma yazmağa me'zûn olmadıkları nizamnamede tasrih olunmalı ki bu mezuniyet su-i istimalâta (yolsuzluklara) uğramasın.

10- Bu muhtıra Osmanlı Devleti'nde yapılması gerekli olan çeşitli ıslahat meselelerini irdeler. Askerî, adlî, malî, nâfî vs. konularda neler yapılacağı izah edilmektedir.[43] Tarih: Rebiulâhir 1327 (Nisan-Mayıs 1909).

Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin idâre-i dâhiliyesince (dâhilî idâresi bakımından) öteden beri meşhûd olan (müşahade edilen) nevâkıs (eksiklikler) ve sûi istimadat (yolsuzluklar) cümlesinin malûmudur. Şuabât-ı muhtelife-i idârede (idârenin muhtelif şubelerinde) câri (yürürlükte) olagelen ahvâl (haller) ihtiyacât-ı zamanî (zamana ait ihtiyaçları) bi-hakkın (hakkı ile) ifâya kâfi olmadığı dahi cây-i inkâr değildir (inkâr edilemez). Hususiyle her şu'be-i idârede (idârenin bütün kademelerinde) ittihaz olunan kavâid (kaideler, prensipler, kurallar) menâfi'-i saltanat ve devleti (devletin ve saltanatın menfaatlerini) tamamiyle vikâye edecek (koruyacak) mertebede olmadığı gibi devletin tamâmi-i mülkîsini (ülkesinin bütünlüğünü) ve teba'a-i sâdıka-i şâhânenin (memleket tabasının) menâfi-i hakîkiye ve milliyesini (hakîki ve milli menfaatlerini) ve bilhassa devletin sebeb-i bekâ ve kuvveti olan (kuvvet ve bekâsının sebebi olan) din-i mübin-i İslâm'ı temin edemediğinden ve bulunduğumuz asır ve zaman icabâtından olmak ve muhât (çevrili) bulunduğumuz düvel ve milel-i muhtelife (muhtelif millet ve devletler) ile câri münasebat-ı gûnâgûnumuz

43 BOA, Y.EE, 3/60.

(çeşitli münasebetler) ilcâatından (zorlamalardan) bulunmak üzere usûl-i idâre-i hâzırayı ıslah ve servet-i memleketi ve binâenaleyh varidât-ı devleti teksîr (devlet gelirlerini artırma) ve kuvvet-i saltanatı tezyîd velhasıl âtîyi (geleceği) her sûretle temin lüzumu şiddetle derkâr bulunduğundan bu bâbda ittihaz olunacak tedâbir-i sâibe ve metine (sağlam ve isabetli tedbirler) için üss-i rasîn ve lâ-yetegayyer (sağlam ve değişmez bir esas) her türlü ve şu'abât-ı idârenin ıslâh-ı usûlü zımnında bir medâr ve esâs-ı hareket olmak üzere mülahazât-ı âtiye (aşağıdaki düşünceler) dermeyan buyrulmuş ve ittihaz olunacak tedâbirde daima işbu mülahazat-ı esâsiyyeye tevfik-i harekât olunması (uygun hareket edilmesi) hakkında irâde-i kâtı'a-i cenâb-ı tacdâri şeref-sâdır olmuştur. Şöyle ki:

Evvelen Bâb-ı Vâlâ-yı Fetvâ-penâhîde lüzumu mikdar erbâb-ı vukûf ve mâlûmat-ı tâmmeden mürekkep komisyon-ı âlî-i ıslahat teşkil olunacak ve bu komisyon medâris (medreseler) ve mahakim-i şer'iyyenin (şer'î mahkemelerin) ıslâh-ı ahvâl ve idâresi zımınında mufassal bir lâyiha tanzim ile hâk-i pây-ı şâhaneye takdim eyliyecektir.

Komisyon-ı mezkûr medârisin ıslahı hususunda talebe-i ulûmun fakr u mezelletden (fakirlik ve zelalet) halâs (kurtuluş) ve müderrisînin temin-i maişeti ve muhassasat-ı ılmiyenin (ilmî tahsisatların) su-i istimalâtdan masûniyyeti ve tedris olunan ulûmun tanzim ve teshil-i tahsili (kolayca tahsili) ve tevsî'i ve evkât-ı tahsiliyyenin tanzimi (tahsil süresinin düzenlenmesi) ve talebenin hasâil-i memdûhayı iktisab (methedilen hasletleri kazanmaları) ve mezmûmeden mücânebet eylemeleri (sakınmaları) zımnında ahvâl ve harekâtlarının ta'yini vesâitlerini taharrî edecek velhasıl medârisi hâl-i aslîleri olan darülfünun-ı umûmiler hey'etine ifrağ ile beraber terakkıyât-ı asriyeden behremend (asrın terakkilerinden pay almış) eyliyecektir. Mahakim-i şer'iyyenin ıslahı hususunda dahi ahkâm-ı şer'-i şerifi bi-hakkın ve tamamen icrâ etmek ve irtikâb ve irtişâdan (rüşvetçilikten) berî olmak ve ehl-i İslâm'ı hoşnut ve razı eylemek velhasıl adalet ve hakkaniyeti ber nehc-i şer'î (şeriat yolunda) ola-

cak meydan-ı icrâya koymak üzere memûrîn-i şer'iyyenin muktedir ve salih ve afîf (namuslu) ve mustakîm (doğru) zevattan bulunması için lâzım gelen tedâbir-i islahiyyenin ittihazına cidden teşebbüs eyliyecektir.

Sâniyen, idâre-i harbiyenin ıslahı için tensikât-ı cedîdede görülen kusurların ta'dil ve ikmâli ile asâkir-i şâhânenin hîn-i hacette en az bir hidemat zarfında silâhaltına alınması ve nevakıs-ı harbiyenin itmamı ve tahsisat-ı harbiyenin su-i istimalâttan masûniyeti ve tesisat-ı harbiyenin tanzim ve hüsn-i idâresi ve disiplin usûlünün temin ve takviyesi yani kavanin-i askeriyenin kemal-i adaletle ve tamamen tanzim ve icrâsı ve mekâtib-i askeriyenin ıslahı programlarının tanziminde evvel-be-evvel (ilk önce) din-i mübîni muhafaza esbâbının temini zımnında tedâbir ittihazı ve imtihan usûllerinin tanzimi velhasıl din ve devletin muhafızı olan işbu evlâd-ı vatanın ez-her-cihet (her yönden) ıslah ve temin-i halleri hususları hakkında cânib-i Harbiye'den mufassal bir lâyiha kaleme alınacaktır.

Sâlisen, Bahriyye ve Tophane-i Âmire idâreleri tarafından dahi hususât-ı mebhûsa esas ittihaz kılınarak ve bi't-tab' maslahat kendi umûr-ı memûrelerine tatbik olunarak birer mufassal lâyiha kaleme alınacaktır.

Râbian, idâre-i adliyenin ıslahı kaide-i adalet ve hakkaniyetin daima icrâsı esası üzerine mübtenî olmak (dayanmak) lâzım geldiğinden bu bâbda ittihaz olunacak tedâbir esas-ı mezkûreye mutabık olması ve ma'a-zâlik (bununla beraber) bunda dahi nokta-i siyasiyyenin pîş-i nazar-ı ehemmiyete (ehemmiyetle göz önüne alınması) lâ-büdd (gerekli) olup meselâ teb'a-i sadıka-i saltanat-ı seniyyenin bi-hakkın vukû bulan birçok şikâyatına mahal bırakmamak ve umûr-ı adliye mihver-i lâyıkında cereyan eylemek için hiç olmazsa mahâkim-i nizâmiyyenin reîs-i evveli ve sanîleri ve müddeî ve müfettiş-i umûmiler İslâm'ın gayrı mezâhip ashâbından tayin olunmak kaidesinin vaz'ıyla muhafazası ve mekâtib-i hukûkiye ve mülkiyede idâre-i selîm aleyhinde dersler okutturulmaması ve mekâtib-i mezkûre programlarının ol vechile tanzimi yani nev-resîdegâna

(yeni yetişmiş, genç) evvel-be-evvel diyanetlerini ve netice-i diyanet olan vatanperverlik ve hamiyet ve gayret-i milliye efkârının taleb-i ulûm meyanında neşr ve ta'mîmi ve te'kid ve teyidi ve usûl-i mülkçe merkeziyyet usûlünün kâffe-i ezhânda (zihinlerde) tahkim ve takviyesi velhasıl Türk ve Müslüman unsurlarının yevmen-fe-yevmen (günden güne) terakkî ile kesb-i kuvvet ve nüfûz eylemesi esbâbının taharrîsi esasları üzerine Adliye Nezâreti tarafından mufassal bir lahiya kaleme alınacaktır.

Hâmisen Maârif Nezâreti tarafından dahi Adliye Nezâreti'nin lâyihası misillü bir lâyiha kaleme alınacak ve mündericat-ı mufassalası umum mekâtib-i ibtidâiyye ve tâliye ve âliyenin mevcut programlarının ez-ser-i nev (yeni baştan) tedkikiyle diyaneten ve siyaseten muzırr olan maddelerinin tayy ve ihrâcı ile talebe-i ulûmun evvel-be-evvel diyanetlerinin ve binâenaleyh hamiyet ve gayret-i milliyelerini tezyid ve te'kid mâlumatlarını Avrupalıların malûmatı arasında tevsi' ve tamim esasları üzerine tafsilat-ı lâzime ve mükemmeleyi havi olacaktır. Muallimlerin dahi bu esasa hizmet etmeleri ve binâenaleyh bununla mütenasib fezail ve malûmatı haiz olmaları elzemdir. Maarif tahsisatının su-i istimalât ve israfâttan vikâyesi ve vilayâtta maârif-i sahiha ve nâfi'anın neşr ve ta'mimi ve imtihan usûllerinin sûret-i şedîdede tesisi ve muhafazası esaslarının dahi pîş-i nazar-ı ehemmiyete alınması muktazîdir. Kütüphanelerin ve müzehanelerin ve bi'l-cümle tesisât-ı ılmiyenin su-i istimalâttan masûniyetiyle tanzim ve ıslahı ve kütüb ve âsâr-ı atîkanın muhafaza ve tezyidi esbâbının taharrîsi lâbüddür (gereklidir).

Sâdisen, irâde-i maliyenin ıslahı zımnında Maliye Nezâreti'nde nâzır beyefendi ve müsteşar Wittendorf(?) Bey ve daha bazı erbab-ı vukûf zevat tarafından bir lâyiha kaleme alınarak ve bu lâyihada ıslahat-ı lâzime gösterilmekle beraber varidât-ı devletin suret-i nâfi'a ve tanzimde tahsil ve sarfı esbâb-ı ile an-be-an tezyidi çareleri taharrî olunacak ve memûrîn maaşatının suret-i muntazamada te'diyesi velhasıl her türlü su-i istimalât ve israfâtın önü alınması esbâbı düşünülecektir.

Sâbian, umûr-ı nâfia hakkında Nâfia ve Ticaret ve Ziraat nezareti tarafından bir lâyiha kaleme alınacak ve bu lâyihada Memâlik-i Şâhâne'nin bi'l-cümle menâbi'-i servetinden bi-hakkın istifade tarikleri tafsilen irâe olunacaktır (gösterilecektir). Umûr-ı nafiaya hizmet edecek tab'a-i şâhâneden mürekkeb şirketler zuhûr eylediği halde şerait-i mütesaviye ile onlar tercih olunacak ve ecnebiler ile olacak her türlü muamelâtda politika ciheti arîz ve amîk düşünülecek ve menâfi'-i devlet ve memleket ez-her-cihet gözetilip vikâye olunacak ve akdolunacak mukavelâtda şerâit-ı mevzûa hep menfaat-i devleti evvel-be-evvel temin eyleyecek ve varidât-ı devletin ve servet-i umumiyyenin tevsî'ine medâr (umumi servetin artmasına) olacaktır.

Sâminen, idâre-i evkâfın (vakıfların idaresinin) bi-hakkın muhtaç olduğu ıslahatı ber-tafsil (tafsilatıyla) hâvi olmak üzere Evkaf Nezâreti tarafından bir lâyiha kaleme alınacak ve bunlara emvâl ve mahsûsat-ı vakfiyenin su-i istimalâtdan masûniyeti ve memûrin ıslah ve tanzim-i ahvâli ve vezaifin hüsn-i icrâsı noktaları pîş-i nazar-ı ehemmiyete alınacaktır.

Tâsian, jandarma usûlünün Memâlik-i Mahrûsa-i Şâhâne'de vaz' ve tesisi masârif-i külliyeyi istilzam edip (büyük masraflar gerektirip) buna ise hazine-i mâliyenin tahammülü olmadığından jandarma hizmetinin asâkir-i şâhaneye gördürülmesi ve ma'a-zâlik polis idâresinin suret-i mükemmelede ve vesî'ada tanzimi enseb (pek münasip) olup hîn-i hacette asâkir-i şâhânenin polis idâresine muâvenetini temin edecek mükemmel bir nizamnamenin kaleme alınması muktazîdir. Jandarma idâresi nâmı ile bir idâre-i mümtâzenin ihdâsı (oluşturulması) memlekette milis askeri idâresine müşabih bir idâre ihdâsı demek olup bunun ise Memâlik-i sâirede tecarüb-i adîdesi (çok kereler tecrübe edilerek) ile mazarratı meydanda olduğundan ve ale'l-husûs (özellikle) Memâlik-i Mahrûsa'da bunun ihdâsı ahvâl-i zaman mülâhazası ile daha vahim mazarratı dâ'î (davet eder) olacağından ve adeta ma'âzallâhi teâla hükümât-ı mahalliye yedinde cesîm bir kuvvet olup efkâr-ı muzırra ashabı ise bundan istifade dâ'iyesine düşerek birçok fenalıkları bâdî olabilece-

ğinden (beraberinde getireceğinden) elbette polis idâresinin gayetle muntazam bir halde tesisi ile jandarma usûlünden külliyen ferağat olunması ve ma'azâlik bâlâda beyân olunduğu üzere hîn-i hâcette polis idâresine asâkir-i şâhânenin muâvenetinin inzimâmı, fevâid ve muhassenat-ı adîde ve cesîmeyi (fayda ve pek çok ve büyük güzellikleri) müeddî olacağı (doğuracağı) bî-iştibâhtır (şüphesizdir).

Islahât-ı idâre-i vilayât bahsine gelince; bu bâbda bir lâyiha tanzim olunmuş icabı derdest-i icrâ bulmuştur. Bunda daima devletin sebeb-i kuvvet ve hayatı olan usûl-i merkeziye esas ittihaz olunmuş ve ma'azâlik valilerin me'zuniyeti lüzumu mikdar tevsî olunmuştur.

10/A- Bu muhtıra da yukarıdaki muhtıraya ekli olarak, ıslahat meselelerinden bahsetmektedir.

1- Meşihat
2- Harbiye
3- Bahriye
4- Adliye
5- Maarif
6- Mâliye
7- Nâfia
8- Evkâf
9- Jandarmanın suret-i teşkili, polis idâresi.

1- Medreselerin ıslahı mehâkim-i şer'iyyenin ıslahı (irtikâb, irtişa) ahalinin bundan dilgîrliği, (bıkkınlığı) şer'-i şerifin icrâ olunmadığı, bu bâbda bir lâyihanın dâire-i meşihatta kaleme alınması.

2- Tensikât-ı cedîdenin kusurları, askerin vehleten (âniden) silâhaltına alınması, debboyların intizamı, su-i istimalâtın önü alınması, mekâtib-i askeriye programlarının din-i mübîni muhafaza edecek surette tanzimi, imtihanlarının tanzimi, kanun-ı askerînin intizamı.

3- Harbiye gibi Tophane dahi.

4- Adliyede Hıristiyan memûrların vücûdu İslâm'a (Müslümanla-

ra) ağır geliyor, şikâyât vukû‘ buluyor. Her halde hâkim-i evvel ve sâni ve müddeî-i umumî ve müfettişler Hıristiyan olmaması kaidesinin icrâsı ile muhafazası, hukuk mekteplerinde ve mekteb-i mülkiyede tedris eden (ders veren) **muallimlerden bazıları din-i mübîn aleyhinde ve idâre-i selîme aleyhinde dersler verdikleri ma‘a’t-teessüf görülmekte olduğundan programlarının tanzimi.**

5- Umûm mekteplerde programların tanzimi, bir Müslüman çocuk kendi dini üzere imtihan vermedikçe sâir şeylere teşebbüs etmemesi, Avrupa’nın birtakım muzırr usûllerinin mekteplerde bulunmaması, **din ve vatanlarına muhabbetlerini ve milliyetlerini vikâye ettirecek derslerin programlara ilâvesi muallimlerin dahi buna mütenâsip olması.**

6- Maliyede Wittendorf ve nâzırdan ve bazı azadan mürekkep bir komisyon-ı mâliyenin ıslahı, ez-her-cihet (her yönden); bütçe tanzimi (düyûnât dahi gösterilecek).

7- Memleketimizde şirketler olur ise onlarda ecnebîlere verilecek imtiyazlarda politika cihetinin arîz ve amîk (enine boyuna) düşünülmesi, hukûk-ı devleti, menâfi-i memleketi vikâye, Hirsch(?) gibi olmaması, bu vasıta ile varidât-ı devletin tezyidi.

8- Islahât-ı lâzimeyi hâvi bir mufassal lâyiha.

9- Jandarmanın masârifi çoktur; asker olmalı, bunun yerine polis gayet muntazam olmalı ve polise askerin muâveneti zımnında bir nizâmname yapılmalı, bunun da sebebi mahza (sırf) milis askeri olmaması, çünkü milis memleketi tefrik eder (böler).

Islahat hakkında yapılan lâyîhanın icrâ-yı icâbı, esası merkeziyet-i idâredir. Valilerin lüzumu kadar serbestîsi muhafaza olunmuştur.

C - HAYVANCILIK VE ZİRAATLE İLGİLİ MUHTIRALAR

Bu tarihsiz muhtıra Osmanlı ülkesindeki at cinsinin ıslahı için yapılması gereken şeyler hakkındadır. Hangi makama yazıldığı belli değildir.

Her memlekette hayvanâtın terakkîsi için güzel hayvan yetiştirmek üzere bir çare bulmuşlardır. O da muayyen zamanlarda panayır ve sergiler küşâdı (açılması) ile her nevi hayvanın en iyisini o sergi ve panayıra getirenlere madalya ve şehâdetnâmeler i'tâsı ile taltif ve yetiştirdiği güzel hayvanını dahi değer fiyatla satmağa muvaffak olacağından ve hatta mezatta on kuruşluk bir eşya müzayede esnasında üç dört müşteri beyninde hâsıl olan rekabet sebebiyle yüz kuruşa satıldığı görülmüştür. Serginin küşâdından hitâmı (son, kapanış) gününe kadar hayvan sahibi getirdiği hayvanı satmağa dahi muvaffak olamayacak olursa sergi komisyonu tarafından ta'yin olunan gün ve zamanda o hayvanları muzâyede veyahut piyangoya koyup mal sahibi olsun ve sergi komisyonunun mesârif-i fevkâladesi için olsun şu vechile zarar etmemiş olurlar. Meselâ sergi mahalli ve panayırın küşâd olunacağı (açılacağı) Kâğıthâne yokuşunun sağ tarafından Okmeydanı'na kadar olan cebellerin (tepeler) üzerinde bulunan düzlük pek münasip olacağı hatıra geldiğinden harita ile de gösterilecektir.

İkinci, inşâ olunacak ebniye (binalar) hiç olmazsa yüz metre tûlünde (uzunluğunda) otuz beş otuz altı metre arzında (genişliğinde)

on üç metre irtifa'ında (yüksekliğinde) ve çatısının dört metre irtifa'ı ve çatısının nısfı (yarısı) camlı sobalar gibi hava ve aydınlık almak için binânın etraf-ı erba'ası (dört tarafı) pencereli olarak şimdilik şu yolda bir serginin inşâ edilmesi lâzım gelip şunun da bi'l-hesab şu kadar fiyatla hâsıl olacağı anlaşılmıştır.

Üçüncü, birinci fıkrada gösterilen sergi mahalli yani panayır mahalli emlâkten ve eğer emlâk-i hümâyûndan değil ise bi'l-iştira (satın alınarak) sergiye hayvan getiren adamların gece yatmaları ve hayvanlarını koymak için gösterilecek resim vechile küçük küçük ahırlar ve sâir hayvanâtı hıfz (korumak) için dahi resimdeki gösterilecek yolda küçük panayırlar yapılması ve bunlara hayvan koyacak ve yatacak adamlardan cüz'î mikdar ücret alınarak işbu ebniyelerin (binaların) hıfz ve ta'mirine sarf olunacak ve sergi ve panayırların reis vekili namı ile Ticaret Nezâreti ma'iyyetinde dört âza, bir muhasebeci, bir başkâtip, bir sandıktâr, üç nefer kayıt ve hesap kâtipleri ve iki baytar ve bir hekim sûret-i dâimede (devamlı surette) bulunarak hekim, hayvanın tecemmu' (toplanması) zamanında hayvan sahiplerinin bulundukları mahalle (yere) hıfz-ı sıhhat (sağlığı koruma) için lâzım gelen tedâbiri (tedbirleri) ittihaz etmek (almak) üzere komisyona ihtar eyliyecek iki baytar dahi gelen hayvanları daima muayene ederek sahiplerinin yedlerine (ellerine) meselâ hayvanın boyu şu kadar santimetre ve sinni (yaşı) iki veya dört ve hiçbir gûne (surette) illeti (hastalığı) olmadığı ve gayetle kuvvetli ve tuvâne (güçlü) bir hayvan olduğuna dair ve ale't-tahmin (tahmin üzere) şu kadar lira ve kuruş değeri bulunduğuna bir rapor i'tâ eyleyecekler (verecekler) ve komisyon tarafından dahi işbu raporlar tasdik olunacaktır. Ve sergiye hayvan mübâya'asına gelen adamlar hayvanın bulunduğu mahalde o raporu müşahade edecek ve mezat usûlü vechile şu kadar kuruştan şu kadar kuruşa kadar o hayvanın fiyatı terakkî ettiği halde o müşteri hayvanın sahibi olacaktır. Yani bargirini (atını) sergiye koymaya getiren zât doğruca nâzıra istid'â (dilekçe vererek) ve nazır dahi komisyona emir i'tâ eyledikçe komisyonun baytarı, hayvanı bi'l-muâyene (muayene ederek) tûlünü (boyunu) yaşını ve illeti (has-

talığı) olmadığını ve makine vasıtası ile sikletini ve tonunu ve üzerinde bulunan alamâtını (alametler) ve sahibi tarafından irâe olunacak (gösterilecek) şecerede gösterildiği vechile ve cins hayvan olduğunu yani babası Fransa'da filancanın harasında yetişmiş filan mösyönün Lyon ismindeki atı olup, filan vilâyete falanca adama götürmüş veyahut Hükümet-i Seniyye tarafından filan vilâyete gönderilmiş ve şu şekilde şu tonda ve boyda ve anası dahi Şemmâr aşiretinin filanca şeyhinin hayvanından filan hayvan olduğu ve bunlardan tevellüd eylemiş (doğmuş) olan kısrak at veya at iken beygir edilmiş beygir veya tay denilerek ve baytar işbu hayvanı icâbı vechile (gerektiği şekilde) tasdikten sonra komisyonun muhammini (karar vericisi) yani devletin haralarında müfettiş nâmı ile bulunacak mütefennin (uzman) ve hayvan cinsi ve nev'ine vukûfu olan memûr o hayvanın fiyatı meselâ yirmi liradır diyerek tahmin ettikten sonra on beş gün hitâmına (son) kadar vukû' bulacak zamâim fiyat-ı muhamminesi üzerinde (zamlar tahmini fiyat üzerinde) gösterilecek on beşinci günün nihayetinde her hangi talip (isteyen) uhdesinde (üzerinde) kalır ise o adam hayvanı alacak ve kendisine verilecek makbuz-ı ilmühaberi zîrinde (altında) devletin haraları müfettişi meselâ Ahmed, baytar-ı evvel (birinci baytar) Hüseyin ve baytar-ı sânî (ikinci baytar) Bekir, reis vekili filan, muhasebeci meselâ Ömer imzaları vaz' olunacaktır (konulacaktır) ve komisyon tarafından dahi o hayvanâtı alanın ve satanın ismi defter-i mahsusuna kayd olunacaktır.

Serginin civarında bulunan panayır mahalline tayin olunacak duhûliye (giriş) akçesi ile ahırların kira ve icrâsından hâsıl olacak yüzde birden ona kadar ta'yin olunacak akçeyi temin ettiği halde her kim isterse panayırda hayvanını satmak için getirmeğe me'zun olacak yalnız en birinci ve sergiye mahsûs olmak üzere gelen hayvanlar müstesnâ tutulacaktır. Fakat serginin küşâdı (açılması) gününden on beş gün mürûruna (geçmesine) kadar hayvan mübâya'a edenler hayvanlarını sergiden alamayacaklar on beş gün sonra mübâya'a eden zevat mallarını satandan komisyonun ruhsatı ile alacaklardır. Sergi ve panayır daima nisanın yirmisinde küşad olu-

narak haziranın onuna kadar devam edecek ve haziranın on beşinci gününde dahi sergiye güzel hayvan getirenler için mükâfat şâyân olanlara madalya ve şehadetnâme tevzî'iyle taltîf olunacak ve o zaman vukû' bulacak istizân üzerine ta'yin olunacak mahalde ve madalya ve şehâdetnâme tevzî'i yâ huzûr-ı şâhanede veyahut i'zâm buyrulacak (gönderilecek) memûr müvâcehesinde (karşısında) resmi ve küçük üniforma iksâ (giydirmek) ve nişanlar bulunduğu halde mutantan bir sûrette icrâ olunacak ve bu resmin (merasimin) hîn-i icrâsında terakkîye dair (ilerlemeye dair) münasip bir nutuk irad olunacak ve madalya alacak hayvan sahipleri başı bozuk elbisesini giymek adetleri olmayıp da setre pantolon giyenler her kaç kişi ise resim (merasim) günü siyah setre pantolon beyaz boyunbağı ve tuvalet olacak ve eğer başı bozuk ise yani bulunacağı memleket elbisesi ile güzelce traşlı ve üzeri başı temiz bulunarak, pejmürde bir halde bulunmamaları için komisyon tarafından kendilerine tenbihât ifâ kılınacak.

Bâlâda mezkûr (yukarıda zikredilen) ebniyelerle sergi ve ahırların kâffe-i masârifi (bütün masrafları) on beş bin lira raddesinde tahmin kılınmakta olup işbu masârif Ticaret Nezâreti fevkalâde masraf bütçesine kayd veyahut bankayla(?) ayrıca bir kredi küşadı (açılması) münasip olur. Bir de emlâkden olmayıp da sahiplerinden iştira kılınacak (satın alınacak) arazinin fiyatı işbu masarife zam (ilave) edilmek lazım gelir ise de orada bulunan arazinin cüz'î mikdarının emlâk-i hümayundan olmadığı mesmûdur (işitilmiştir).

Ve vâkı'a mezkûr ebniyenin (binaların) inşâsı için Ticaret Nezâreti'nde her ne kadar kalfa ve mühendisler bulunmakta ise de Vasilaki Kalfa oldukça sahib-i servet (servet sahibi, zengin) ve ameleyi kendisine itâate alıştırmış ve müstaid (kabiliyetli) ve öteden beri devlet hizmetinde istihdâm olunarak her inşâ eylediği büyük ve küçük ebniyelerde (binalarda) sahiplerini ve devleti memnun etmekte olduğu dahi malûm bulunduğundan başka sair kalfaların on-on beş günde inşâ edecekleri bir ebniyeyi yedi günde inşâya muvaffak olacağı pek çok kereler görülmüş olmakla onun vasıtasiyle işbu ser-

gi ve ebniyeler inşâ ettirilecek olur ise her halde ve az günde matluba muvafık surette yapıp hükümete teslim edeceği âşikârdır. Yalnız taksitlerin dikkat ve zamanı ile te'diye edilmesi elzemdir. Devletin her ne kadar şöyle bir masrafı ihtiyar etmek zamanı değilse de âtî (gelecek) için hâsıl olacak fevâid (faydalar) bu masârıfın on kat nispetinde olacağı dahi bedîhidir (açıktır). Bir de işbu sergi her nevi hayvanâta mahsus olacaktır. Vâkı'a sair devletlerde hayvanât sergileri her ne kadar sınıfa taksim ve sergileri küşadını (açılmasını) aylara nispet etmiş oldukları malûm ise de inşâellâhürrahmân bizde de hayvanâtın terakkîsi görüldükçe o halde komisyonu marifetiyle sergiler küşadı dahi aylara taksim olunur.

Hayvanâtın terâkkîsi için küşadı arzu buyrulan sergi ve panayırların ebniye ve inşâatı ve ol bâbda kaleme alınan nizamnamesiyle teferru'ât-ı esâsiyesini (esas ayrıntılarını) mübeyyin olan muhtıranın mündericâtı bi'l-mütâlaa iktizâ eden ilâvâtın ikmâli için Ticaret Nezâreti'nde erbâb-ı vukûftan mürekkep bir komisyon teşkil ettirilerek netice-i müzakerenin sûret-i hususiyyede arz-ı atebe-i âlî kılınması bâbında.

D - MALİYE İLE İLGİLİ

Bu muhtıra memleketin terakkisi için gerekli olan paranın temini adına maliye ve malî işlerin düzeltilmesi hakkındadır.[44] Tarih: Takriben 1327 (M. 1909).

Bir mülkün (memleketin) müzeyyen ve ma'mûr ve ahalinin nâil-i servet ve yesâr (varlıklı) olması birkaç esbâba müstenid olduğu (dayandığı) âşikârdır. Ve esbâb-ı mezkûrede ahvâl-i maliyenin ve merkez-i muamelÂt-ı hukukiyye olan (hukûkî muamelelerin merkezi olan) mehâkimin (mahkemelerin) ve ziraat ve sanat ve ticaretin ve maarifin ihtiyacat-ı asriye ile hem-'ınân (birlikte) olarak kat'-ı tarîk-i terakkî (terakkide yol alması) ve intizam etmesinden ibarettir. Eğerçi devletimizde bundan otuz kırk sene evvele kıyâsen bâlâda (yukarıda) ta'dâd olunan (sayılan) hususlarda âsâr-ı terakkıyât görünür ise de hayfâ ki (yazık ki) hurûb (harpler) ve ihtilalât-ı müteâkibe (birbirini takip eden ihtilâller) haylûletiyle (araya girmesi ile) şu terakkıyâtın arzû-yı zamana göre olmadığı ve bulunduğumuz hal ve vaktin ziyade ehemmiyeti ve nazikliği i'mar ve ihyâ-yı mülk ü millet hakkında olan emel ve arzû-yı mahsûsumuzun bir an evvel pey-derpey hayyiz-i fi'le (fiiliyata) isâle (ulaşması) için heyet-i devletimizin el birliği ile sarf-ı mesâi ve hizmet eylemekte dakika fevt etmemeleri (geçirmemeleri) lâzım geleceği tavsiye ve ihtar etmekte olduğu cây-i tereddüd (şüphe edilecek nokta) ve inkâr değildir. Ve ümûr-ı

44 BOA, Y.EE, 4/16.

mâliyenin (mâli işlerin) bugünkü bulunduğu hal-i iğtişâş (karışıklık hali) devletimizin bi'l-cümle muamelâtını ihlâl ve ıslahât-ı mutasavvaramızın mevki'-i icrâya vaz'ını ta'vîk (geri bıraktırma) ve işkâl eylediğinden en evvel bu nokta nazar-ı dikkate alınmağa şâyândır. Umûr-ı maliyemiz (mâli işlerimizin) mecrâ-yı intizâmdan (intizam yolundan) çıkması ahd-i karibde (yakın zamanda) vukû'a gelmiş bir şey olmayıp eski zamanlardan beri görülmekte olan bir hal ise de, şu halin göstermekte olduğu netice pek vahim olduğundan ve işin bu derece ağırlaşmasından sebeb-i müstakil (müstakıl sebep) ise kavâim-i nakdiyyenin (kâğıt paraların) mevki-i tedâvülde (tedavülde) itibar bulamaması maddesi idüğünden (olduğundan) itibar-ı mâlimizi istihsâl (elde etmek) için kâimenin (kâğıt paraların) ilgasından (ortadan kalkmasından) başka çare olmadığına ve çünkü kavaim-i nakdiyye yalnız vâridat-ı devleti (devletin gelirlerini) mahv ve heba değil bütün servet-i umûmiyyeyi fena etmekte olduğu cihetle bu bâbda devletçe edilecek teşebbüsün semere-bahş-i husûl olmasına (netice verir olmasına) umum ahalinin dahi muâvenetten geri durmayacağı âsâr-ı delâletiyle (delilleriyle) malûm olduğuna binâen şan ve şükûh-ı padişâhânemizi vikâye edecek mevki' ve sûrette istimal olunabileceklerinden mâ-'ada saray-ı hümayûnlarımızda bulunan evânî-i sim (gümüş kaplar) ile bi'l-cümle vükelâ ve memûrîn ve bendegân hanelerinde mevcut gümüş takımlar terk olunarak ve Dersaâdet ahalisinden bu yolda ihtiyar-ı fedakârî etmeyenler (fedakârlığı seçmeyenler) olur ise o misillülerin verecekleri evanî (kaplar) dahi bedelâtı (bedelleri) hazine-i devletten bi't-tedric (derece derece) ifa edilmek şartı ile ve senedât-ı mahsusa (hususî senetler) i'tâsı (verilmesi) ile istikrâz yolunda alınarak ve bazı türbelerde bulunan sîme (gümüşe) müteallık tezyinat dahi mesâğ-ı şer'îye mebnî (şer'î izne bağlı olarak) ahzolunarak (alınarak) İstanbulca şu beliyye-i mâliyenin (mâli sıkıntının) bu suretle def'ine teşebbüs olunması ve taşralarca dahi ahaliden öşüre ilâveten bir mikdar şey istifasıyle (alınmasıyle) hâsılâtının kâimenin ilgasına karşılık tutulması. Ve şu karşılıklardan ele akçe geçtikçe tutulmayıp tayin kılınacak mevkilerde her hafta

zarfında terâküm edecek (birikecek) kâimenin ihrâk edilmesi (yakılması) ve şu mütâlâa, kâimenin (kâğıt paranın) kaldırılması için bir tedbir-i âcil olup meydan-ı tedâvülde bulunan kavâimin (kâğıt paraların) nısfı (yarısı) olsun tedbir-i mezkûr (mezkûr tedbir) semeresi ile mahvedilirse nısf-ı diğeri (diğer yarısı) bayağı sikke-i hâlisa ile itibarca hem-ayar (denk) olacağı emr-i bedihi (açık) ise de maliyece yapılacak ıslâhâtın üss-i esâsı (esas noktası) idâre-i mâliyenin Avrupa devletleri devâir-i mâliyesine tatbikan tanzim ve tensîk (düzenleme) ve ıslah-ı muamelâtı kazıyyesi (meselesi) olup bu matlab hâsıl olmadıkça kâimenin ihdâsına illet-i mûcibe olan müzâyakalar (sıkıntılar) az vakit içinde yine ser-nümâ-yı zuhûr olabileceği (yeniden ortaya çıkabileceği) akvâ-yı melhûzat (en kuvvetli düşünceler) olduğundan bu bâbda ıslahat-ı esâsiyye dahi vücûda getirilmek için devletçe evvelleri dahi tasavvur olunduğu üzere İngiltere'den ümûr-ı mâliyeye (malî işlere) hakkıyla vakıf bir müsteşar ile bir muâvin veya yine oradan yahut Avrupa'nın diğer mahallerinden birkaç mühâsip (muhasebeci, sayman) celb edilmesi (getirilmesi). Ve vükelây-ı devletimizin dirâyet ve sadâkat-ı müsellemeleri iktizasınca icrâât-ı ıslâhıyenin tesrî' (çabuklaştırmak) ve teshîl (kolaylaştırmak) ve her türlü ihtiyacatımızın tedârik ve tekmili hususlarında gayretleri meşhûd-ı nazar-ı mahzuziyyetimiz (görmekle haz duyduğumuz) olmakta ise de zamanın ağırlığı her türlü icrââta derece-i gâyette teşebbüsün lüzum ve vücubunu tenbih ve ihtar eylemekte olduğundan gerek mevadd-ı mâliye (mali hususlar) gerek devletimizin esasen muhtaç olduğu sâir suver-i ıslâhiyye (ıslahat şekilleri) müzâkerât ve kararâtının bir kat daha sür'at-i cereyânına medâr (vesile) olmak üzere Meclis-i hâss-ı vükelânın haftada bir gece bu işler için dâire-i hümayûnumuzda ve huzûr-ı şâhânemizde akdolunması (toplanması) ve bir mecliste verilen kararın icrâsına müteallik ne yapıldığını ve ictimâ'-ı âtîde (gelecek toplantıda) mevki'-i müzâkereye kangı (hangi) madde konulacağını mübeyyin birer program tanzim olunmasının usûl ittihaz kılınması lâyih-ı hâtırımız olup (hatırımıza gelip) işbu teşebbüsât devlet ve memleketimizin muhtaç olduğu ıslahatı bi-tevfîkıhî teâlâ vücûda

getirmek azm-i kavîsinde olduğumuzu enzâr-ı ecanibe (yabancıların bakışlarına) karşı ispat edeceği misillü (gibi) Meclis-i Umumî dahi hîn-i in'ikadında (toplandığı zaman) ıslahat-ı matlûbe ve muntazaranın (istenen ve beklenen ıslahatın) birtakımını yapılmış birtakımının lâyihalarını (tasarılarını) hazırlanmış bulacağı cihetle dâhile dahi pek büyük te'sirat-ı hasaneyi müstelzim olacağı cümle-i mütalaâtımızdan bulunmuştur.

E - DEMİRYOLU İLE İLGİLİ MUHTIRALAR

Bu tarihsiz ve kısa muhtıra Bağdat Demir Yolu hattının inşası ve sağlayacağı faydalar hakkındadır.

Nâfia Nezâreti'nin harita-i melfûfe (eklenmiş harita) ile tevdî olunan (verilen) tezkeresi komisyon-ı askerîce (askerî komisyonca) mütâlaa olunduğu sırada Bağdad hattının güzergâhı hakkında mülâhaza-i hümayûn-ı hazret-i padişâhî (padişah hazretlerinin düşünceleri) ki bu bâbda Tophane-i Âmire (devletin top döküm yeri) müşîri devletlü Zeki Paşa hazretleri ber-mantûk-ı emr u ferman-ı hümayûn-ı mülûkâne (padişahın emirleri geri) Almanya sefiri Baron Marschall[45] ile mükerreren mülâkat etmişlerdi. O esâsın der-pîş edilmesi (göz önünde bulundurulması).

Velînimet-i bî-minnetimiz pâdişah-ı dekâyik-iktinâh (inceliklere vâkıf olan) padişah efendimiz hazretleri daima Devlet-i Aliyyelerinin selâmet-i hâliyye ve istikbaliyyesi (şimdiki ve gelecekteki selâmeti) için her şeyi etrafı ile düşünmek ve vukû'at ve ahvâl-i âlemi (dünya ahvâli) nazar-ı tedkik (gözden geçirme) ve mülâhazadan (dikkatle inceleme) dûr (uzak) tutmamak meslek-i âlî-i hümâyûnlarının icâb-ı celîlini bu hususta dahi emr u fermân ile meselâ, Çin muamelesine bî-tarâfâne (tarafsızca) nazar olundukta (bakıldıkta) bazı göze çarpacak şeylere tesadüf etmemek kabil olmayacağı ve bunların ehemmiyetsizleri olabileceği gibi ehemmiyetlileri de bulunacağı

45 Adolf Freiherr Marschall (Ed. notu)

cihetle bu hakîkatin ve Almanya devletinin askerliğe müte'allık her tecaribi (tecrübeleri) ifâ etmekte olduğu malûm olup fakat bu kere bir gazetede Almanya'nın az zamanda gemiden sâhile asker dökmek manevrası tecrübesi ile iştigali manzûr-ı âli buyrularak Almanya devletinin şimdiye kadar böyle bir manevraya lüzum görüp tecrübesine teşebbüs etmemiş olduğu halde şu tecrübenin bir lüzuma müstenid olmak lâzım geleceği ve Afrika cihetlerinde müstemlekât (sömürgeler) edinmek gibi bir maksada âit tedâbir tedbirler cümlesinden olmak üzere mülâhaza ve mütâlaa edilecek olsa karşısında muntazam bir devlet olmadığı cihetle bu yolda manevralara hacet olmayıp bunun bir devlet-i muntazamaya karşı olması iktiza edeceği bir fikr-i amîk (derin bir düşünce) ile muhakeme edilince şimendifer (demiryolu) hattı hakkında her türlü ihtimalât ve ihtiyata riayetin vücûbu (gerekliliği) âşikâr olacağından ve işbu Bağdad hattının hem ticaret hem de askerlik nokta-i nazarınca faydalı olmasına dikkat ve şimendifer güzergâh olmaması hasebiyle şu'beler yapmak lâzım gelen mahaller var ise onlara da atf-ı nazar-ı ehemmiyet olunmak (önem vermek) muktazî idüğünden (gerekli olduğundan) buralarının esnâ-yı müzakerede (müzakere sırasında) derpiş edilmesi (öne alınması) emr-ü fermân-ı hümâyûn-ı cenâb-ı hilâfetpenâhî iktiza-yı âlisindendir.

F - MÜTEFERRİK MUHTIRALAR

1- Askerin her türlü dinî vazife ve taharetleri mevzuunda azami ihtimam gösterilmesini emreden muhtıra.[46] Tarih: 1909.

Devlet-i Aliyye-i Osmâniye ve hilâfet-i muazzama-i İslâmiye'nin bekâsı ve istikbâlinin temini ve binâenaleyh ordu-yı hümâyûnun tezyîd-i kuvvâ-yı mâddiyye ve mâneviyesi (maddî ve manevî kuvvetinin arttırılması) kazıyye-i mühimmesi (mühim meselesi, davası) nokta-i nazarından (görüş açısından) bir mülâhaza-i celîle-i seniyyedir.

Beyandan müstağnîdir (açıklanmaya gerek yoktur) ki askerliğin birinci vazifesi dinine ve pâdişâhına ve kavânîn-i askeriyeye (askerî kanunlara) riâyet ve vatan ve memlekete cidden ve hakîkaten merbût (bağlı olarak) arz-ı hizmet ve sadakat olduğu cihetle bu maksadın bi-hakkın (hakkı ile) temini için:

Evvelen (birinci olarak), asâkir-i şâhânenin hiçbir gûne (surette) özür ve bahâne beyân etmeyerek evkât-ı mefrûza-i hamsin (farz kılınmış beş vakit namazın) îfâsını;

Saniyen (ikinci olarak), salât-ı cum'anın bi'l-münâvebe (sıra ile) edâsını;

Sâlisen (üçüncü olarak), yemek vakitlerinin lâ-yetegayyer (değişmez) surette ta'yin edilmesini;

46 4 Rebiulevvel 1327.

Râbian (dördüncü olarak) evkât-ı ta'limiyenin(eğitim saatlerinin);

Hâmisen (beşinci olarak), asâkirin (askerlerin) tıraş ve istihmâm (yıkanma) gibi vakitlerinin;

Sâdisen (altıncı olarak), uyku zamanlarının ta'yinini. Velhâsıl bilumûm asâkir-i şâhânenin farz-ı ayn olan salât-ı mefzûza-i hamsin (farz kılınan beş vaktin) îfâsında bir gûne (hiçbir sûrette) mevâni'a (engellere) dûçar olmamaları zımmında evkatın (vakitlerin) ona göre taksîmini mutazammın olmak ve bi'l-cümle ümerâ (kumandanlar) ve zâbitan (subaylar) ve neferât (neferler) tamamen ve harfiyyen icrâsına mecbur tutulmak üzere bir kararname tanzîmi.

2- Ahmed Midhat Efendi'ye, yabancı devletlerin Osmanlı Devleti hakkında besledikleri kötü emeller ve taşıdıkları düşüncelerin Müslüman halka gereği şekilde aktarılması hususunda yazılmış tarihsiz muhtıra.[47]

Bir müddetten beri İngiltere devletinin ittihaz ettiği (benimsediği) politikası ile bilhassa Gladstone'nun politikası malûmdur. Demek oluyor ki mâhûd (bilinen) politikanın devamı Devlet-i Aliyye'yi neûzen bi'llâhi teâlâ herc ü merc (karmakarışık) edecektir.

Rusya devletinin politikasına gelince ayniyle İngiltere'nin Devlet-i Aliyye aleyhine ittihaz eylemekte olduğu (benimsemekte olduğu) politika gibidir. Yalnız, tarîk (yol) ve menfa'ati başka noktadadır. Avusturya, İtalya ve Yunan devletlerinin maksad ve politikaları aleyhimize bir gibidir; fakat beynlerinde (aralarında) ittifak ve muvâfakat olmadığından bunlara hüsn-i sûretle müdafaa etmek kabildir. Şu üç devletten ikisinin ayrı ayrı hâmîleri (koruyucuları) de vardır. Meselâ, Yunan devletinin hâmisi Fransa olduğu gibi Akdeniz ticâretini devlet-i müşârunileyh (Fransa) elinde bırakmamak için Avusturya'nın hâmisi de İngiltere'dir. Bu da Fransızların Akdeniz'e karşı olan menfaatleri içindir. **Şu halde Devlet-i Aliyye'nin en muzırr olan düşmanları Rusya ve İngiltere demek oluyor.** Eğer bunlara karşı milletimizin niyeti hâlis olup da beynlerinde (aralarında) dahi bir itimad ve ittifak hâsıl olacak olur ise devlet bunların

47 BOA, Y.EE, 4/59.

ikisinin ortasında bir politika ittihâz edebilir. Ve zikrolunan Fransa ve İtalya ve Avusturya ve Yunan devletlerinden gelecek zararlar kolaylıkla ve ehemmiyetsizce defedilebilir. Zira ki Rusya devletinin maksadı ale'l-umûm Slavları himâye olduğu gibi ve Avusturya dahi bu fikirde bulunduğundan bâlâda (yukarıda) zikrolduğu üzere Devlet-i Aliyye iki devlet beyninde (arasında) ittihâz edeceği politika ile büsbütün kendisini halâs edebilir (kurtarabilir).

İngiltere devletinin Devlet-i Aliyye'yi neûzen bi'llâhi teâla mülûk (küçük devletçikler) şekline koymaya sa'y eylemekte olduğu (çalışmakta) bedîhîdir (açıktır). Meselâ, Arnavutluğu Arnavutluk ve Ermeni sâkin olan (oturan) mahalde bir Ermenistan ve bi'l-cümle Arap sâkin olan mahallerde bir Arap hükümeti ve Türk sâkin olan yerleri Türkistan tabirleriyle oto[no]mi (muhtariyyet) değil yani anatomi yapmaktan (parçalamaktan) ibarettir.

Bu sırada hilâfet-i kübrâyı (yüce hilâfet makâmını) dahi İstanbul'dan, Arabistan kıt'alarından (memleketlerinden) Cidde veya Mısır'a bir mahalle naklettirmek ve hilâfeti kendi ma'iyyetinde bir alan ittihaz ederekten cümle mü'minîni istediği gibi tasarruf etmektir (kullanmaktır).

Yalnız şurasına teessüf olunur ki, bizim Jön Türk tâbir olunan birtakım çapkın makûlesi herifler ki el ve ayakları ile İngilizlerin şu maksadını tervîc ederek (destekleyerek) leylî (gece) ve nehâri (gündüz) şöyle bir fenalığı fiile getirmeğe (gerçekleştirmeğe) çabalamaktadırlar. Vükelâ-yı devlet içinde bulunan sosyalistler dahi istibdâdı padişahtan kendileri almak, kendileri müstebid bulunmak (olmak) için gece gündüz sefâretlere mürâca'atla şu maksadı birtakım vaadlerle temin edip ve bu yolda İngilizlerden birçok paralar almaktadırlar.

Bir hükümetin ve bir kavmin (milletin) bekâsına (ayakta durmasına) **ancak birkaç şey lâzımdır. Birincisi: din ve o dini muhafaza etmek için bir miktar taassup. İkincisi: mâarif. Üçüncüsü: milliyet. Dördüncüsü: sanâyi ve servet.**

Teessüf olunur ki, malûmât-ı tâmmesi (tam bilgisi) olan adamlarımız pek azdır. Bi'l-'akis nâkıs malûmatlılarımız pek çoktur. Onun için milliyet ve din ne demek olduğunu bilmezler. Dâimen (devamlı olarak) ecânibin (yabancıların) alkış ve paralarına aldanırlar. Maârif ise olmadığından, servetle dahi müdâfaa edemezler. Bi'l-'akis, memleketimizde bulunan Hıristiyanlar oldukça malûmâtları ile temelli ve kendi mezheplerince dindar ve dinlerini muhafaza edecek kadar da taassupları bulunduğundan şu vaziyette milliyetlerini dahi muhafaza etmektedirler.

Sanâyi ve servet bahislerine gelince, memleketimizde bulunan zengin ve emlâk ve akar sâhibi ve tüccar olanlar bütün bunlardandır. Karşılarında bizi bu halde gördükçe her dakika teşekkür ederek bizi daha fena bir hâle koymak yani bütün bütün mahvetmek üzere lâzım gelen politikalarını gerek seyf (kılınç) ve kalem ve akça ile aleyhimizde isti'mâl eylemektedirler (kullanmaktadırlar). Mahûd (bilinen) iki devlet ve sâir devletler bunlara hâmî (koruyucu) ve şu devletlerin makâsıdını bunlar dahi tervîc ve hep bir dinde bulunduklarından dolayı leylî (gece) ve nehârî (gündüz) istifâde etmektedirler. Binâenaleyh, zikrolunduğu vechile milletin ittihâd ve arzusu ile Devlet-i Aliyye ile iki mahûd devletin arasında bir meslek (yol) ve politika ittihâzı (tutulması, benimsenmesi) lâbüdd (gerekli) ve lâzım görünmektedir.

Tercümân-ı Hakikat gazetesinin sâhib-i imtiyâzı efendi eğer Osmanlı ve babası Ahmed, anası Fâtıma olup da mezhebi dahi Müslüman ise ale'l-husûs (hele) sabahleyin uykudan kalktığı zaman minârelerin üzerinde müezzinleri görüp "essalâtü hayrun mine'n-nevm" deyü nidâlarını işitmek ve evlâdlarının evlâdı mezarlarının dahi hükûmet-i Osmâniyye'nin pâyitahtı İstanbul şehri olmaklığını niyyet ve arzu eyler ise efkâr-ı umûmiyye-i İslâm'ı (Müslümanların umûmi efkârını) şu noktaya cem edeceği (toplayacağı) tabiî olduğu için devletlerin niyet ve maksadlarının lâyıkı vechile ehl-i İslâm'a şu yolda olduğunu bildirir.

3- Kavâim-i nakdiyyenin ilgası hakkında Sultan Abdülhamid Han tarafından tanzim edilen muhtıraya Meclîs-i Vükelâ'nın verdiği cevaptır.[48] Tarih: 19 Şevval 1295 (17.10.1878).

Lâyiha-i seniyye kırâet olunarak (okunarak) ahkâm-ı münîfesi (yüce hükümleri) malûm oldu. İşbu lâyiha-i seniyyenin akd-i istikrâz (borç, borçlanma akdi) hakkında olan birinci fıkrasının tedkîk ve müzâkeresine ibtidâr olunarak (başlanarak) bir vilâyetin mecmû'-ı varidâtından (toplam gelirinden) yekûn masârıfı (masraflarının yekünü) çıkarıldıktan sonra düyûn-ı umûmiyyenin mikdar ve kemmiyetine nazaran o vilâyetin varidât-ı umûmiyyesine (umûmî gelirine) yüzde kaç kuruş hisse isâbet edeceğine dâir nümûne olarak tahminî bir hesap yapılmasının Mâliye Nezâreti'ne havâlesi ve onun üzerine tedkik ve mütâlaa-i keyfiyyet olunması keyfiyetin iyi düşünülüp incelenmesi karargîr (karara bağlanmış) oldu.

Metâlikin (meteliklerin) tedâvülden kaldırılmasını mutazammın olan (ihtivâ eden) ikinci fıkrası lede't-tezekkür (müzakere edilince) kavâimin (kâğıt paraların) ilgâsına devletçe bir çare bulunduğu halde Mösyö Zarifi'den[49] istikrazı (borç alınması) mutasavver olan bir milyon iki yüz bin liranın metâlikin (meteliklerin) imhasına tahsisi tensib olunduğu (uygun bulunduğu).

48 BOA, Y.EE, 4/45.

49 Sultan Abdülaziz Han döneminde ve sonrasında hükümetle malî muameleler yapan Yunan sarraf. (Ed. notu)

İhrâk olunan (yakılan) kavâim (kâğıt para) numaralarının ilânına dâir olan üçüncü fıkrası bi'l-müzâkere (müzakere edilerek) mûcebince icrâ-yı iktizası (gereğinin yapılması) husûsunun ilgây-ı kavâim (kâğıt paraları ortadan kaldırma) komisyonuna iş'âr (bildirme) ve tebliğine karar verildi.

Meskûk madenî para olan gümüş ve bakırın tashih-i ayârı ile (ayarının düzeltilmesi) ile kıymet-i itibâriyyelerinin (itibarî kıymetlerinin) kıymet-i hakîkiyyeleri derecelerine îsâli (ulaştırılması) lüzumunu mübeyyin bulunan (açıklayan) dördüncü fıkrası lede'l-mütâlaa (mütalaa olundukta) bizim gümüş sikkenin düvel-i ecnebiyye (yabancı devletler) gümüş sikkeleri ile kıymetçe farkı pek ziyâde olmadığı gibi zaten altın ile gümüşün bir nispette olması bütün devletlerce "mevâdd-ı muhtelefün-fîhâ"dan (üzerinde ihtilâf edilen hususlardan) bulunduğundan ileride icâbına bakılmak üzere şimdilik gümüş sikkenin hâliyle ibkâsı (olduğu gibi bırakılması) ve fakat bakır sikkenin mikdarı ikiyüz yetmiş bin kese raddesinde olduğu ve bunun iki yüz bin kesesi kırk paralık bulunduğu cihetle ikmâl-i küsûrât (küsuratın tamamlanması) ve teshîl-i muâmelât (muamelelerinin kolaylaştırılması) için yirmi ve on beş paralığının ibkâsı ile (bırakılması ile) kırk paralığının külliyen (tamamen) tedâvülden alınması münasip uygun olacağı tezekkür kılındı.

ÇAMLICA BASIM YAYIN KİTAP LİSTESİ

TARİH ARAŞTIRMA

1. Osmanlı Tarihi - 1-2-3-4 (Heyet)
2. Muhtasar Osmanlı Tarihi (Heyet)
3. Uç Beyliğinden Dünya Devletine (Oruç Bey Osmanlı Tarihi)
4. Barbaros Hayreddin Paşa'nın Hatıraları (Haz: Osman Erdem)
5. Tarihe Şan Veren Zaferlerimiz (Heyet)
6. Tarihimize Şan Veren Kahramanlar (Heyet)
7. Kudüs Fatihi Selâhaddin Eyyûbî (Haz: Kemal Erkan)
8. Afrika Sahra-yı Kebîri'nde Seyahat (Sadık el-Müeyyed - Haz: H. Bostan - N. Omaç)
9. Osmanlı Padişahlarının Haremeyn Hizmetleri (Haz: İbrahim Coşkun)
10. Tiryaki Hasan Paşa ve Kanije Müdafaası (Haz: Kemal Erkan)
11. Fatih Sultan Mehmed Han (Namık Kemal - Haz: Kemal Erkan)
12. Sultan İkinci Abdülhamid Han'ın Hamidiye Köprüleri Projesi (Heyet)
13. Güney Afrika'da Osmanlılar (Ahmet Uçar)
14. Osmanlı Fıkraları (Heyet)
15. Sultan Abdülhamid Han Hakkında Meşhurların İtirafları (Yavuzhanlı Osmanoğlu)
16. Tarihî Hakikatler (Heyet)
17. Kanûnî Sultan Süleyman Han'ın Gazi Bali Bey'e Mektubu
18. Denizler Kahramanı Turgut Reis (Heyet)
19. Mâhpeyker Kösem Valide Sultan'ın Haremeyn Vakfiyesi (Heyet)
20. Gülnuş Valide Sultan'ın Hayatı ve Hayratı (Yard. Doç. Dr. Mustafa Güler)
21. Yirmi Beş Sene Siper Kavgası (A.Refik - Haz: Muammer Yılmaz)
22. Sultan Murad'dan Fatih'e Nasihat (Haz: Harun Tuncer)
23. Osmanlı'nın Son Kilidi: Çanakkale (Editörler: Kemal Erkan - Adem Fidan)
24. Osmanlı'nın Konya Ovası Sulama Projesi (Ömer Faruk Yılmaz)
25. Osmanlı'nın Sakarya - Sapanca - Marmara Kanal Projeleri (Ömer Faruk Yılmaz)
26. Sultan İkinci Abdülhamid Han'ın Tüp Geçit (Tünel-i Bahri) Projeleri (Ömer Faruk Yılmaz)
27. Uzakları Görebilen Hükümdar (Editörler: Osman Doğan - Selman Kılınç)
28. Bir Osmanlı Bürokratının Uzakdoğu Seyahati (Mustafa bin Mustafa - Haz: Ahmet Uçar)
29. Osmanlı'nın Kanatları Altında Bir Uzakdoğu Devleti AÇE (Mehmed Ziya Bey Haz: Harun Tuncer)
30. Bir Cihan Devletinin Tasfiyesi (M. Hanefi Kutluoğlu - Murat Candemir)
31. İstanbul'un Fetih Günlüğü (Fahameddin Başar - Mahmut Ak)
32. Suikastin Perde Arkası (Haz: Harun Tuncer)
33. Destanlaşan Kahramanlıklar (Doç. Dr. Hamit Pehlivanlı)
34. Peygamber Efendimizin Hayatı (Ahmed Cevdet Paşa) Haz: Kemal Erkan - İbrahim Coşkun)

35. Tarih Bizi Çağırıyor (Editörler: Osman Doğan - Selman Kılınç)
36. Son Yıldız Düşerken (Yard. Doç. Dr. Murat Candemir)
37. Bir Osmanlı Maden Müdürünün Kızılırmak Projesi (Ebul Faruk Önal - Osman Doğan)
38. Bilinmeyen Yönleriyle Mostar Köprüsü (Osman Doğan)
39. Bir Zamanlar Boğaziçi - 1851 (Osman Doğan - Sabit Tunç)
40. Hicaz Demiryolu Projesi (Ömer Faruk Yılmaz)
41. Osmanlı Devrinde Haremeyn Vakıfları (Doç. Dr. Mustafa Güler)
42. Çukurova'ya Bereket Getiren Projeler (Osman Doğan - Ebul Faruk Önal)
43. Kosova'da Sultan Murad Hüdâvendigâr Makâmı (Osman Doğan - Ebul Faruk Önal)
44. Tarihin Satır Aralarından-1 (Ömer Faruk Yılmaz)

KAYNAK ESERLER

1. Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-Nâmesi (Dr. Fahri Ç. Derin)
2. Şânî-Zâde Târîhi I - II (Prof. Dr. Ziya Yılmazer)
3. Hicaz Vilâyet Salnâmesi (1303) (Haz: Selman Soydemir, Kemal Erkan, Osman Doğan)
4. Cihânnümâ Neşrî - Osmanlı Tarihi 1288-1485 (Haz: Prof. Dr. Necdet Öztürk)
5. Şecâ'atnâme (Haz: Prof. Dr. Abdülkadir Özcan)
6. Oruç Beğ Tarihi (Haz: Prof. Dr. Necdet Öztürk)
7. Jurnallerin Tahkîk Raporları (Haz: Dr. Raşit Gündoğdu, Kemal Erkan, Ahmet Temiz)
8. Sultan İkinci Abdülhamid Han ve Erzurum Vilâyeti Arasındaki Yazışmalar (Haz: Doç. Dr. Muammer Demirel)

ÇAMLICA ÇOCUK

1. 6 Yaş Eğitim Seti (8 kitap)
2 Yardımcı Kitaplar (4 kitap) Dikkat ve Zeka Becerileri, Yazmaya Hazırlık, Matematik, Kavramlar
3. Boyama Kitaplarım 1 (3 kitap) Bir Günüm, Değerlerim, Görgü Kurallarım
4 Hayvanlar Alemi Serisi (Tavşan ile Keklik, Farenin Aslana İyiliği, Tavşan ile Kaplumbağa, Kurt ile Leylek, Horoz ile Tilki)
5 Üç Boyutlu Kitaplar (Albi ve Arkadaşları Doğada, Bir Böceğin Dünyası, Paytak ve Arkadaşları Okyanusta)
6 Dokun - Hisset Serisi (Sevimli Ördekler, Benim Sevimli Tavşanım, Minik Ayıcık Nerede?, Arkadaşım Olur musun?)
7 Kitaplarla Tanışıyorum
8 İlk Kelimelerim Serisi (Kara Hayvanları, Taşıtlar, Yabani Hayvanlar, Yiyecek ve İçecekler, Uçan Hayvanlar, Oyuncaklar, Su Hayvanları, Meyveler, Sebzeler, Araç ve Gereçler, Eğitim Araçları)
9. Yapboz Serisi (12 adet)
10. Sanat Faaliyetleri (Okul Öncesi 5 Yaş) Haz. Mürselin Zengin
11. Sanat Faaliyetleri (Okul Öncesi 6 Yaş) Haz. Mürselin Zengin
12. 5 Yaş Eğitim Seti (8 kitap) Haz. Bilal Gezer, Abdullah Özbek
13. 4 Yaş Eğitim Seti (8 kitap) Haz. Fatih Kaynar

Tarih Bizi Çağırıyor!..

Yaşanılan zaman, geçmiş ile gelecek arasında kurulu bir köprüdür. Bu köprünün sağlamlığı, geleceğe dair olan inanç ve umutların yanında geçmişle olan irtibatın devamlılığına da bağlıdır. Bu manada, kültürümüz ve köklü mazimizin miraslarını yâd etmek, toplumumuzun hafızasını tazelemek çok büyük bir önem arz eder.

Tarih bizi çağırıyor… Günümüzü daha iyi anlayabilmek, geleceği daha sağlam inşa etmek için... Bugün yaşanan problemlerin temelinde yatanın, tarih bilmezlik olduğu için tarih bizi çağırıyor...

Tarih Bizi Çağırıyor
Editörler: Osman Doğan - Selman Kılınç
13.5 x 21 cm
224 sayfa

ÇAMLICA
Doğru bilgi doğru kaynaktan alınır...

İnciliçavuş Sk. No: 27/1 Sultanahmet / İSTANBUL Tel - Faks: (0212) 512 41 01 • www.camlicabasim.com